

**ДОНИШГОҲИ АГРАРИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ ШИРИНШОҲ ШОҲТЕМУР**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 33 тоҷик +331+336:34+63 тоҷик
ТКБ: 65.9(2 тоҷик)+65.240+67.405+4+41/42
Ю-90

ЮСУФЗОДА ИСМОИЛ УМАРАЛИ

**ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ
МЕҲНАТӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ
(ДАР МИСОЛИ ВИЛОЯТИ СУҒД)**

ДИССЕРТАЦИЯ

барои дарёфти унвони доктор фалсафа (PhD) аз рӯйи
иқтисоси 6D051900 – Ташкил ва ба меъёргии меҳнат
(6D051901- Иқтисодиёти меҳнат)

Роҳбари илмӣ:

доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор
Насиров Р.

ДУШАНБЕ-2025

МУНДАРИҶА

РУЙХАТИ ИХТИСОСҶОИ ИСТИФОДАШУДА.....	3
МУҚАДДИМА.....	4
БОБИ 1. АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ИЛМӢ-МЕТОДИИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҶОИ МЕҶНАТӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ БОЗОРГОНӢ.....	18
1.1 Бозори меҳнат: моҳият, зарурият ва аҳаммияти истифодабарии захираҳои меҳнатӣ.....	18
1.2 Асосҳои илмию методӣ, омилҳо ва нишондиҳандаҳои истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ.....	39
1.3 Хусусиятҳои хос ва масоили истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ.....	53
БОБИ 2. ТАҲЛИЛИ ҲОЛАТИ ВОҚЕӢ ВА АРЗӢБИИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҶОИ МЕҶНАТӢ ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢИ ВИЛОЯТИ СУҒД.....	72
2.1 Баҳодиҳии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ.....	72
2.2 Таҳлили муқоисавии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ.....	86
2.3 Ҳолати истифодабарии самаранокии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ.....	100
БОБИ 3. САМТҶОИ АСОСИИ ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҶОИ МЕҶНАТИИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢИ ВИЛОЯТИ СУҒД.....	117
3.1. Ҳавасмандкунӣ–омили муҳими баланд бардоштани истифодабарии захираҳои меҳнатӣ.....	117
3.2 Самтҳои тақмили механизми ташкилӣ-иқтисодии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ.....	136
3.3. Танзими давлатии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ.....	150
Хулоса ва пешниҳодҳо.....	166
Рӯйхати адабиёти истифодашуда.....	172

РУЙХАТИ ИХТИСОҶОИ ИСТИФОДАШУДА

БМТ –Базаи моддӣ техникӣ

ВС- Вилояти Суғд

ДУ- Дароиади умумӣ

ИМА –Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

КТ- Кооперативи тиҷорати

КОА –Комиссияи олии аттестатсионӣ

КИТ- Корҳои илмию таҳқиқотӣ

ММ- Маҳсулнокии меҳнат

МЗ- Меҳнати зинда

МИ- Меҳнати изофа

МЛН- Миллион

ММД- Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ

НТМ- Назорати техникийи маҳсулот

ФР- Федератсияи Россия

ФММ- Фонди музди меҳнат

ҶТ- Ҷумҳурии Тоҷикистон

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Мубрамияти мавзуи мазкур дар меҳвари иқтисодиёти бозоргонӣ, махсусан дар доираи самти такмили механизми истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, ки дар соҳаи кишоварзӣ мақоми хосеро дорост, арзёбӣ гаштааст. Масъалаи мазкур дар шароити имрӯза, ки иқтисодиёт бо таҳаввулоти пайваستا дар бозорҳои молӣ ва пулӣ, аз ҷумла асёр рӯ ба рӯ мебошад, диққати хосро талаб мекунад. Омӯзиш, таҳлили ҳозираи иқтисодиёти бозоргони дар чорабиниҳо ва тадбирҳои муайяншуда барои расидан ба мутаносибии системаи иқтисодӣ ва тараққиёти он мавриди баҳсҳои илмӣ-амалӣ гаштааст, вале аз нуктаи назари муносибатҳои бозоргонӣ ки ба фаъолияти ниҳони истифодабарии меҳнат камтар ба назар мерасанд. Назар ба он ки бозорҳои молӣ ва пулӣ бевосита аз фаъолияти бозори меҳнат вобастагии кавӣ доранд, зарур аст, ки муносибати мо ба ин бозорҳо тағйир ёбад. Афзалиятнокии бозори меҳнат бояд дар маркази диққат қарор гирад, зеро он асос ва бунёди тамоми бозорҳои дигар, аз ҷумла бозори молӣ ва пулиро ташкил медиҳад. Бе мавҷудияти қувваи кории самаранок ва боэътимод рушди иқтисодии устувор ва рақобатпазирӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ ғайриимкон хоҳад буд.

Самаранок истифода бурдани захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ метавонад ба рушди мутавозини тамоми иқтисодиёт саҳм гузорад. Дар шароити муосири соҳаи кишоварзии Тоҷикистон, ки соҳае муҳим ва меҳнатталаб аст, ин масъала аз аҳаммияти хос бархурдор мебошад. Бе баланд бардоштани самаранокӣ равандҳои меҳнатӣ ва ворид намудани усулҳои нав ва пешрафтаи технологӣ дар истеҳсолот, расидан ба нуктаҳои пешбинӣ шуда ва дурнамои соҳаи кишоварзӣ имкон нопазиранд.

Аз ин рӯ, таҳқиқи робитаҳо миёни бозори меҳнат ва бозорҳои молӣ ва пулӣ барои муайян кардани роҳҳои беҳтарини истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ на танҳо аз назари иқтисодӣ муҳим аст,

балки аз нуқтаи назари сиёсати давлат ҳам аҳаммият дорад. Дар ҳолати мазкур бартарияти бозори меҳнат, тақмили механизми истифодаи захираҳои он ҳамчун самти асосӣ барои таъмини устувори иқтисодиёт ва афзоиши сатҳи иқтисодӣ-ичтимоии аҳолии деҳот бояд ба назар гирифта шавад.

Бозори муносири меҳнат дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор омилҳоро дар бар мегирад, ки ба паст шудани сатҳи бекорӣ монеа мешаванд. Яке аз омилҳои асосӣ маҳдудияти иқтисодии соҳаҳои иқтисодии ҷумҳурий барои таъмин намудани шуғли пурраи қувваи қисмати мавҷуда мебошад, ки ин ба зиёдатии захираҳои меҳнатӣ сабаб мегардад. Дар бозори меҳнати соҳаи кишоварзӣ нигоҳ доштани таносуби байни пешниҳод (қойҳои қисмати) ва талабот дида мешавад. Ҳолати мазкур дар мисоли ҳозираи зиёдшавии шахсони бекор муайян мегардад ва он ба таври пинҳонӣ дида мешаванд.

Мушкилоти мазкур ҳам ҷиҳати миқдорӣ ва ҳам нуқтаи назари сифатиро дороянд, чунки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон камбудӣ дар самти тайёрии қисмати ва тахассусии захираҳои меҳнатӣ дида мешавад.

Барои ошкор намудани мавқеи соҳаи кишоварзӣ дар таъмини аҳолии бо қисмати қисмати, яъне шуғлнокии он беҳтар аст, ки самтҳои рушди соҳаи мазкур дар асоси амалӣ гаштани махсусгардонӣ ва якҷоякунии хоҷагиро бо назардошти хусусиятҳои махсуси соҳа, мавзеи ҳудудӣ, технологияҳои пешқадам, ҳамкории байни хоҷагиро, системаи муфиди хоҷагидорӣ оқилона ва илман асоснок муайян шаванд. Аммо масъалаҳои истифодаи самаранокии захираҳои меҳнатӣ, таъмини шуғли онҳо, ки яке аз вазифаҳои муҳим ва мушкилоти асосии соҳа мебошад, то ба ҳол диққати олимониро наҷандон ҷалб кардааст. Дар асарҳои олимони бурунмарзӣ мушкилот ва муҳимияти ташаккул ва рушди бозори меҳнат, механизмҳои истифодабарии оқилонаи онҳо дар сатҳи зарурӣ таҳлили васеъ нагаштааст. Аз ин нуқтаи назар, вазъи қисмати бозори меҳнат дар

Тоҷикистон хеле хос ва муҳим арзёбӣ мешавад.

Ба эътибор гирифтани масъалаҳои марбут ба самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ маънои коҳиш додани муваффақияти дигаргунсозӣ дар соҳаҳои гуногуни ҷамъиятиро дорад, бахусус дар муносибатҳои иҷтимоии меҳнат. Аз ин рӯ, таҳқиқи равандроҳои бозори меҳнат ва беҳбуди механизми истифодаи захираҳои меҳнатӣ на танҳо барои иқтисоди миллӣ муҳим аст, балки барои рушди устувори тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ низ аҳамияти хос пайдо мекунад, мубрамияти мавзӯи мазкур исбот менамояд, чунки таъмини пешрафти илм ҷалби таваҷҷуҳи ҷомеа, махусусан олимон, ба ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии мавзӯи таҳқиқшаванда дар асоси истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатӣ мебошад.

Дарҷаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Солҳои 50 - 60-уми асри гузашта ба тафаккури захираҳои меҳнатӣ, истифодаи онҳо, механизмҳои таъсиррасонӣ бе идоракунандагон «ташкilotҳои бюрократӣ», «инсондӯстии ташкилӣ», инчунин тасаввурот дар бораи корхона ҳамчун низоми кушоде, ки бо муҳити беруна ғайилона алоқаманд буда, сохтори дохилии худро ба талаботи он мутобиқ намуда, «сармояи инсонӣ»-и истеҳсолот, механизмҳои истифодабарии он дар корхона, ширкатро ташаккул медиҳад, таъсири худро расонидаанд. Назарияи сармояи инсониро Г.Беккер, Г.Шултс, В.Вейсборд, И.Туроу, М.Блауг, С.Боулс, Ҷ.Вейзи, Б.Кикер, Ҷ.Минсер, Э.Денисон, Ф. Уэлч эҷод ва инкишоф додаанд.

Дар асарҳои классикони илми иқтисодӣ А. Смит, Д. Рикардо, У. Пети, Ф. Кэне, К. Маркс, А. Маршал ва дигарон, ки ба истифодаи захираҳои меҳнатӣ ҳамчун унсур асосии истеҳсолкунандаи арзиши изофа зоҳир карда шудаанд, акси худро ёфтаанд.

Дар солҳои 70 -ум ғояҳои «муносибати вазъиятӣ» (Фидлер) васеъ паҳн шуданд, далелҳои иқтисодӣ бо эҳтиёҷоти мансубият ба ташкilot, шарик будан ва сатҳи даъвоҳо алоқаманд шудан гирифтанд (Д.

Макклеллеанд), бо фаъолнокӣ ва алтернативии рафтор (В. Меклинг, К. Бруннер), оқилона будани онҳоро зери шубҳа гузоштанд (Ч. Кейнс, А. Морита), фаъолият дар робитаи зич бо далелҳо баррасӣ карда мешуд (А. Н. Леонтев, Д. Н. Узнадзе, Б.Ф. Ломов, С.Л. Рубинштейн) дар мадди назари олимони мазкур қарор доштанд.

Асарҳои Э.Шейн, Т.Питерс, Р.Уотерман, В.Оучи ва К.Левин ба омӯзиши масъалаҳои захираҳои меҳнатӣ бахшида шуда буданд.

Аз ҷониби С. Струмилин, А. Добринина, С. Дятлов, Р. Капелюшников, А. Трубитсин, Е. Сиренова, Д. Макгрегор, Р. Килмен, Р. Рюттингер, С. Аргерис, Р. Блейк, Е. Холл, М. Хатч, К. Камерон ва Б.Генкина, Ю.Г. Одегов олимони Руссия ва кишварҳои ИДМ дар назария ва амалияи танзими бозори кишоварзии меҳнат ва самаранок истифода бурдани қувваи корӣ саҳми хоси худро гузоштанд. Аз тарафи олимони Русия масъалаҳои истифодабарии захираҳои меҳнатиро олимон: В.Бобков, Р.Колосова, В.Машенков, Н.Волгин, Б.Панков, Л.Карташова, Г.Руденко, В.Малахова, М.Кулапов, Ю.Красовский, О.Виханский, А.Наумов, В.Спивак, А.Кибанов, Н.Пушкарев, Л.И. Абалкин, Л.В. Бондаренко, Л.А. Костин, А.В.Чаянов, В.И. Кушлин, Б.П. Панков, Л.А. Якимова. ва дигарон татқиқ карда шудаанд.

Самтҳои умумии истифодаи захираҳои меҳнатӣ ва бозори меҳнатро олимони ватанӣ Комилов С. Ҷ., Раҷабов Р.К., Амонова Д. С., Дустбоев Ш., Ҷаборов А.Ҷ., Раҳимов Р.К., Қаюмов Н.К., Назаров Т.Н., Ҷ.С.Пиризода., Мадаминов А. А., Ҳочибоев, А.Г. Ғафуров Х., Ғуломов Х.Х., Асроров И.А., Исмолова С.И., Тағоев Ҷ.С., Умаров Х.У., Ғоибназарзода С. Б. дар асарҳои худ таҳқиқот бурдаанд. Саидмуродов Л.Ҳ. ба истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар миқёси иқтисодиёти хурд, Усмонова Т.Ҷ., захираҳои меҳнатиро оид ба пойдоршавии бозори меҳнат, Нурмаҳмадов М. ба масоили идоракунии бозори меҳнат ва ташкили илмӣ меҳнат, Ғаниев Т.Б. дар доираи ташаккулёбӣ ва

инкишофи сармояи инсонӣ, Комилов С.Ҷ. роҳҳои ташаккули шуғли босамари захираҳои меҳнати Тоҷикистон дар шароити иқтисоди бозорӣ, Солихов К.М. тасиси агрокластерҳо ҳамчун омил ва роҳҳои баланд бардоштани самаранок истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар деҳот ва муаммоҳои истифодабарии шуғл дар хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Олимӣ А.Л., Олимов А. Х., Сангов Ҳ.Г., Сабуров Ш.А., Тоҳирҷонов Б.Т., Точзод Д.Ҳ., Сидиқзода Ш.М. баланд бардоштани самаранокии истифодаи меҳнат дар деҳотро баррасӣ кардаанд. Самтҳои алоҳидаи масъалаҳои таҳқиқшаванда дар паёмҳо ва суҳанронҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон акси худро ёфтаанд.¹

Таҳлили асарҳои олимони номбурда нишон медиҳанд, ки дар онҳо масъалаҳои такмили механизми истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта бошанд ҳам, вале дар шароити ҳозираи иқтисодиёти бозаргонӣ стратегияи саноатикунони босуръат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлили васеъ ва мукамалро талаб менамояд, аз ин лиҳоз, ин масъалаҳо зарурат, муҳаббат, вазифа ва мақсади рисолаи илмӣ мазкурро муайян намудаанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ бо мақсади такмили механизми истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар татбиқи ҳадафи чоруми миллӣ-саноатикунони босуръати иқтисодиёти миллӣ ва ҳамроҳсозии рушди соҳаи кишоварзӣ равона шудааст. Ҳамзамон, натиҷаҳои таҳқиқот барои татбиқи барномаҳои давлатӣ оид ба мусоидат ба такмили механизми истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, “Стратегияи тараққиёти иҷтимоӣ – иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” аҳамияти

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва берунӣ ҷумҳурӣ» аз 23.12.2022с. [Захираи электронӣ]. “ Речаи дастрасӣ: <http://president.tj/ru/node/29824> (Санаи мурочиат 15.01.2023).

хоса дорад, ки то андозае самтҳои афзалиятноки истифодабарии онро пешбинӣ намуда, натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ барои такмили минбаъдаи он равона мегардад. Натиҷаҳои ба даст овардаи илми барои дар амал татбиқ намудани барномаҳои давлатӣ доир ба мусоидат намудан ба фарогирии ҳадди аксари захираҳои меҳнатӣ бо шугъл равона карда мешаванд.²

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ:

Мақсади таҳқиқот. Меҳвари асосии диссертатсияи мазкур таҳлили асосҳои назариявӣ ва методии такмили механизми истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзии вилояти Суғд коркард, таҳия, тавсия ва пешниҳодҳои илмӣ-амалӣ барои амали гаштани онҳо мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои расидан ба ҳадафи мазкур дар раванди таҳқиқот ҳалли вазифаҳои зерин гузошта шудаанд:

- таҳлил, омӯзиш ва муайян намудани мафҳум, моҳият, зарурият ва аҳамияти истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ва такмили механизми он дар соҳаи кишоварзӣ;

- омӯзиши асосҳои иқтисодии танзими бозори меҳнат, шугълнокии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ бо назардошти самтҳои рушди иқтисоди дохилӣ ва хориҷӣ, таҳияи шакл ва усулҳои самаранокӣ идоракунӣ;

- таҳлили вазъи муосири истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар бахши кишоварӣ бо дарназардошти омилҳои табиӣ, демографӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ;

- пешниҳоди самтҳои афзалиятноки истифодаи захираҳои меҳнатӣ ва механизмҳои ҳавасмандгардонии он ҳамчун омили баланд бардоштани истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, бо дарназардошти хусусиятҳои минтақа ба натиҷаҳои ниҳони истифодаи меҳнат;

- такмили механизмҳои ташкили иқтисодии истифодабарии

² Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. “ Душанбе, 2016. – С 7-8.

захираҳои меҳнатӣ, самтҳои он дар асоси истифодаи низоми хоҷагидорӣ, махсусгардонӣ ва якҷоякунии молистеҳсолкунандагони соҳаи кишоварзӣ, инфрасохтори таъминотӣ ва хизматрасонӣ;

- муайян кардани самтҳои асосии танзими давлатии истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ.

Объекти таҳқиқот-фазои иҷтимоию иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣ мебошад, ки хусусияти робитаҳои онҳоро аз рӯи шугли меҳнат дар соҳаи кишоварзии вилояти Суғд ифода мекунад.

Мавзуи таҳқиқот – муносибатҳои иқтисодӣ ва равандҳое ба ҳисоб мераванд, ки ба такмили механизми истифодабарии захираҳои меҳнатӣ алоқамандӣ доранд.

Фарзияи таҳқиқот. Ба сифати фарзияи ибтидоии илмии таҳқиқот дар шароити муносири иқтисодиёти миллӣ, хусусан дар соҳаи кишоварзӣ имкониятҳои барзиёде оид ба такмили механизми истифодабарии захираҳои меҳнатӣ мавҷуд буда, амалӣ гаштани онҳо дар асоси афзоиши шуглиноки метавонад рушди соҳа ва хоҷагиҳои кишоварзиро дар сатҳи баланд таъмин намояд.

Асоси назариявии таҳқиқотро асарҳои классикони назарияи иқтисодӣ, олимони ватанӣ ва хориҷӣ дар соҳаи иқтисодиёт, меҳнат, истифода ва идоракунии ҳайати кормандони он, муқаррароти бунёдии назарияҳои сармояи инсонӣ ва рафтори ташкилӣ, ҷанбаҳои татбиқи масъалаҳои мазкур ташкил медиҳанд.

Дар қори илмӣ маводҳои созмонҳои гуногуни байналмилалӣ, асарҳо, мақолаҳои маърузаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ дар конференсҳо, ки ба масъалаҳои механизмҳои идоракунии истифодаи захираҳои меҳнатӣ бахшида шудаанд, истифода шудаанд.

Сарчашмаи маълумот. Ба сифати маълумоти аввала қарор ва фармонҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуҷжатҳои қонунгузорӣ ва меъёрий оид ба масъалаҳои идоракунӣ ва такмили механизми истифодаи захираҳои меҳнатӣ, рушди ҳайати кормандон, маҷмӯи

нишондиҳандаҳои оморӣ, меъёрҳо ва маълумотномаҳо, нашрияҳои илмӣ, ки муаллиф дар натиҷаи таҳқиқот ба ҷоп расондааст, ташкил медиҳанд.

Пойгоҳи таҳқиқот. Дар диссертатсия маҷмӯаҳои оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва оморӣ солонаи вилояти Суғд, маълумотҳои хоҷагиҳои ноҳияҳои вилояти Суғд, маводҳои дар маҷаллаҳои даврӣ ҷопшуда, таҳқиқотҳои аз тарафи муаллиф гузаронидашуда истифода шудаанд.

Усулҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба мақсади таҳқиқот ва вазифаҳои дар диссертатсия гузошташуда аз усулҳои ба худ хос, ки аз рӯйи таҳқиқот мантиқан муайян карда шудаанд: усулҳои гурӯҳбандии оморӣ, таҳлили монографӣ, иқтисодӣ-оморӣ диалектикӣ, таҷрибавӣ истифода шудаанд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот аз асосноккунии самтҳои назариявӣ, коркард ва пешниҳод аз тавсияҳои илмӣ-амалӣ оид ба такмили механизми истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ иборат буда, дар раванди таҳқиқот натиҷаҳои зерин ба даст оварда шудаанд:

1. Моҳият, зарурият ва аҳамияти захираҳои меҳнатӣ таҳлил шуда, истифодабарии онҳо дар асоси омӯзиши амиқи асарҳои олимони бурунмарзӣ ва ватанӣ баррасӣ гардидааст. Таснифи сифатии захираҳои меҳнатӣ, усулҳои идоракунии ва низоми самараноки истифодаи онҳо ба таври муфассал таҳия шудааст. Принципиҳо, самтҳо, хусусиятҳои асосии ташкили оқилонаи коллективҳои меҳнатӣ, нақши онҳо дар ҳаёти ҷомеа ва фарди алоҳида равшан карда шудааст. Ин таҳлил нишон дод, ки захираҳои меҳнатӣ ҳамчун як унсури калидии қувваҳои истеҳсолкунанда мавқеи хос доранд. Мафҳуми самаранокии бозори кишоварзии меҳнат бо диди муаллиф аниқ ва пурра пешниҳод шудааст, ки ин дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ зарурати хосро мегирад.

2. Омӯзиш ва таҳлили асосҳои илмӣ-методӣ, амалӣ, тарзи ҳисоб намудани нишондиҳандаҳои самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ

ба таври дақиқ муайян шудаанд. Хусусиятҳои хоси бозори меҳнат дар соҳаи кишоварзии Тоҷикистон, аз он ҷумла вилояти Суғд, дигар мамлакатҳои хориҷа бо назардошти рушди самти макроиктисодии дохилӣ ва байналмилалӣ муносибатҳои иқтисодӣ – иҷтимоӣ акси худро ёфтаанд. Дар натиҷа, тамоюлҳои асосии баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзии вилояти Суғд мушаххас карда шуданд. Омӯзишҳо нишон доданд, ки равандҳои дохилӣ ва байналмилалӣ дар ташаккули равиши дурусти истифодаи захираҳои меҳнатӣ нақши калидӣ мебозанд.

3. Таҳлили вазъи кунунии истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ бо дарназардошти омилҳои табиӣ, демографӣ, иҷтимоӣ ва миллий сурат гирифт, онҳо исбот намудаанд, ки ин омилҳо ҳамчун қувваи пешбарандаи рушди истеҳсолот ва муносибатҳои илмӣ-техникӣ, иқтисодӣ ва дигар самтҳои соҳа баромад мекунанд. Тафовутҳои гуногун дар шароити меҳнат ва корхонаҳои кишоварзӣ баррасӣ шуда, самтҳои баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар ҳоҷагиро ошкор гардиданд. таҳқиқотҳо нишон доданд, ки идоракунии дурусти захираҳои меҳнатӣ метавонад ба рушди истеҳсолот ва ҳосилнокии меҳнат таъсири мусбат расонад.

4. Ҳавасмандӣ ҳамчун омил ва механизми муҳими таъмини рушди истифодаи самаранокии захираҳои меҳнатӣ муайян гаштааст. Дар заминаи мазкур омилҳои ба он таъсиркунанда ва тарзҳои муайян намудани музди меҳнат дар асоси қонуни музди меҳнат аз миқдор ва сифати меҳнати сарфшуда таҳлил ва натиҷабардорӣ шуданд. Бо дарназардошти талаботи техникӣ, технологӣ ва иқтисодӣ, муайян намудани музди меҳнати кормандон ва роҳбарон аз даромади умумӣ ҳамчун тарзи беҳтарин, ки ба баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва самаранокии ҳоҷагиро хизмат менамояд, пешниҳод гардидааст. Ин тадбирҳо имконият медиҳанд, ки ҳавасмандии кормандон ба таври ҷиддӣ афзоиш ёфта, ҷаъолияти меҳнати онҳо самараноктар гардад.

5. Тарз ва самтҳои асосии такмили механизми ташкилӣ-иқтисодии истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатӣ, ки ба соҳаи кишоварзӣ бахшида шудаанд, мавриди таҳлил ва натиҷагирӣ қарор гирифтанд. Таваҷҷӯҳ ба тарз ва самтҳои истеҳсолот, ҷойгиршавии онҳо ва ҳамгироии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар кластерҳои агросаноатӣ, хусусан дар соҳаи пахтапарварии вилояти Суғд ба миён гузошта шуд. Таҳқиқоти мазкур нишон дод, ки ташкили дурусти кластерҳо ва ҳамкорӣ миёни сохторҳои истеҳсолӣ, саноатӣ, инфрасохторҳои муайяни иқтисодӣ-иҷтимоӣ ба монанди ташкилотҳои хизматрасонӣ, ки метавонанд ба истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатӣ ва баланд бардоштани самаранокии ниҳонии ҳар як ҷузъи кластер таъсири бевоситаи мусбӣ мерасонанд, таҳия ва пешниҳод шудаанд.

6. Тадбирҳои асосии танзими давлатии истифодаи захираҳои меҳнатӣ ва ташкили оқилонаи онҳо дар корхонаҳо ва хоҷагиҳои ҷамъиятӣ низ таҳия гардидааст. Пешниҳодҳо дар бораи татбиқи равандҳои нигоҳдорӣ ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, ки ба таъмини субботи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии ҷомеа, рақобатпазирӣ ва ҷалби сармоягузорӣ мусоидат меkunанд баррасӣ шуданд. Тарҳрезӣ гаштани моделҳои танзими давлат бо ҳамкориҳои бахши хусусӣ барои муайян намудани тақсими одилонаи натиҷаи ниҳонии фаъолияти ташкилот, корхонаҳо, баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии аҳоли ва таъмини амнияти иқтисодӣ муҳим доништа шуда, ба таври модел пешниҳод шудааст. Механизмҳои татбиқи ин тадбирҳо бо истифода аз усулҳои мувофиқи демократӣ ва қонунӣ пешниҳод шудаанд, ки онҳо ба беҳбуди некӯаҳволии умумӣ ва субботи иҷтимоӣ мусоидат хоҳанд кард.

Нуқтаҳои ҷимояшавандаи диссертатсия:

1. Моҳият, зарурият ва аҳаммияти захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ бо дарназардошти таҷрибаи олимони ватанӣ ва бурунмарзӣ таҳлил шуда, механизмҳои самараноки истифодаи онҳо ва ташкили муносибатҳои иқтисодӣ дар ин самт баррасӣ гардидаанд.

2. Вазъи кунунии бозори кишоварзии меҳнат дар Тоҷикистон ва давлатҳои дигар бо назардошти равандҳои макроиқтисодӣ ва ҷаҳонишавӣ таҳлил гардида, самтҳо, (механизмҳо) ва усулҳои танзими он пешниҳод шудаанд, ки барои беҳтар кардани истифодаи захираҳои меҳнатӣ мусоидат мекунанд.
3. Истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар вилояти Суғд ва хоҷагиҳои мушаххас бо дарназардошти омилҳои табиӣ, демографӣ ва иқтисодӣ анҷом дода шуда, самтҳои афзоиши ҳосилнокӣ ва истифодаи самараноки онҳо мушаххас карда шудаанд.
4. Омилҳо ва механизмҳои ҳавасмандгардонӣ барои такмили истифодаи захираҳои меҳнатӣ, аз ҷумла пардохти музди меҳнат дар асоси натиҷаҳои хоҷагӣ ва даромади умумӣ таҳлил шуда, тавсияҳои мушаххас пешниҳод гардидаанд.
5. Таҳия ва амалӣ гаштани кластерҳои агросаноатӣ дар вилояти Суғд ҳамчун роҳи беҳтар кардани истифодаи захираҳои меҳнатӣ таҳлил шуда, ҳамгироии сохторҳои кишоварзӣ ва саноатӣ бо мақсади афзоиши самаранокии меҳнат ва шуғлнокии пешниҳод шудааст.
6. Тадбирҳои танзими давлатӣ ва ҳамкории давлат бо бахши хусусӣ барои ташкили самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ ва баланд бардоштани неқӯаҳволии аҳоли дар соҳаи кишоварзӣ пешниҳод гардидаанд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар инкишофи илмӣ таҳқиқоти такмили механизми истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, тарзи истифодаи методҳои мавҷуда истифодабарии оқилонаи онҳо дар соҳаи кишоварзӣ ва асоснок намудани мавҷудият ва ҳаматарафа истифодабарии иқтидори мавҷуда барои дар сатҳи баланд истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ва ба эътибор гирифтани хусусиятҳои соҳаи аграрӣ дар иҷрои вазифаҳои рушди устувор ифода меёбад.

Аз ҷониби муаллиф механизмҳои иқтисодӣ, ташкилӣ, муқаррарот ва пешниҳодҳои методӣ таҳия шудаанд, ки барои ташаккул ва рушди

сармояи инсонӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагонии аҳоли дар кишвар, ки метавонанд дар таҳияи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ҳуҷҷатҳои дохилифирмавӣ, кодексҳо, супоришҳо ва ақидаҳои ширкатҳо истифода мешаванд, аҳамияти бузурги амалиро дороянд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро дақиқии маълумот, кифоягии маводи таҳқиқотӣ, коркарди оморӣ натиҷаи онҳо ва интишороти муаллиф тасдиқ менамоянд. Асоснокии хулосаву тавсияҳои дар диссертатсия омада ва сатҳи илмӣ онҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки муаллиф асарҳои бунёдии олимони иқтисоддони ватанию хориҷиро оид ба тақмили механизми истифодабарии захираҳои меҳнатӣ эҷодкорона истифода бурдааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Таҳқиқот бо Шиносномаи ихтисосҳои Комиссияи олли аттестатсионӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ гардонида шудааст. Объект, мавзӯ ва навиҳои диссертатсия ба бандҳои зерини Шиносномаи ихтисосҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 08.00.12 – Иқтисодиёти меҳнат мувофиқат менамояд; 2. Захираҳои меҳнатӣ ҳамчун омилҳои муҳими рушди иқтисодӣ ва самаранокии иқтисодию иҷтимоӣ он; 4. Тавсифи миқдорӣ ва сифатӣ захираҳои меҳнатӣ. Сармояи инсон; 6. Бозори меҳнат: сохтор ва бахшҳои он; шӯғли аҳоли; 11. Муносибатҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ: система, сохтор, намудҳо, субектҳо, механизмҳои танзим. Танзими муносибатҳои иҷтимоӣ ва меҳнатӣ – ҷанбаҳои ҷумҳуриявӣ, минтақавӣ ва кооперативӣ таъсири ғайрифаъолони муносибатҳои ҷамъиятии меҳнатӣ ба рушди иқтисодиёт ва соҳаҳои он мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктарабон дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Ҳамаи давраҳо аз рӯи иҷрои нақшаҳои кори илмӣ бо иштироки бевоситаи муаллиф гузаронида шудааст. Муаллиф дар тақмилдиҳии методикаи муайян намудани самаранокии иқтисодӣ, омилҳои таъсиррасонанда ва тақмили механизми истифодабарии захираҳои

меҳнатӣ саҳми худро гузоштааст, дар ҷадвали 1.1.1 акси худро ёфтааст. Унвонҷӯ мустақилона натиҷаҳои таҳқиқотро ҷамъбаст намуда, тавсияҳои илмӣ-амалиро оид ба такмили механизми истифодабарии захираҳои меҳнатӣ пешниҳод намудааст, ки таъсири бевоситаи худро ба сатҳи иқтисодии соҳаи кишоварзӣ хусусан коргарони он мерасонад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Муқаррароти асосии диссертатсия дар ҷорабиниҳои илмиву амалӣ мавриди муҳокима қарор гирифта, баҳои мусбат гирифтаанд.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ аз тарафи муаллиф дар конференсияҳои илмӣ-амалӣ ва назариявии донишгоҳӣ, ҷумҳуриявӣ, байналмилалӣ ва семинарҳои илмӣ (солҳои 2017-2022) дар шакли маърузаҳо пешниҳод гардида, мунтазам мавриди муҳокима қарор дода шудаанд. Тавсияҳои методӣ ва амалии дар диссертатсия асосёфта аз ҷумла барои мутахассисони соҳаи кишоварзӣ, унвонҷӯён, коргарони илмӣ, донишҷӯён дар ҷараёни таълим ҳангоми гузаронидани машғулиятҳо дар Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншох Шохтемур аз ҷанҳои «Ташкили илмии меҳнат», «Ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ», «Иқтисодиёти кишоварзӣ», «Асосҳои демография», «Бозорҳои кишоварзӣ» истифода шуда метавонанд.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Аз рӯйи натиҷаҳои таҳқиқот 11 мақолаи илмӣ дар ҳаҷми 4,2 ҷузъи ҷопӣ, аз ҷумла 4 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои илмие, ки ба номгӯйи нашрияҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил мебошанд, ба нашр расидаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, феҳристи адабиёти истифодашуда иборат аст. Диссертатсия 188 саҳифаи матни компютериро дар бар гирифта, аз 28 ҷадвал, 13 расм иборат буда, феҳристи адабиёти истифодашуда 166 маъхазро ташкил медиҳад.

МАЗМУНИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима мубрамияти мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ, сатҳи илмӣ омӯзиши он асоснок карда шуда, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот, объект, предмет ва методҳои таҳқиқот муайян гардида, наwgониҳои илмӣ, аҳамияти назариявӣ амалии диссертатсия ва саҳми шахсии доwtалаб дар таҳқиқот ифода шудаанд.

Дар боби аввал **“Асосҳои назариявии илмӣ истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ”** бозори меҳнат: моҳият, зарурият ва аҳамияти истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, асосҳои илмӣю методии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ, хусусиятҳо ва масоили истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ таҳқиқ гардидаанд.

Дар боби дуюм **“Ҳолати воқеии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзии вилояти Суғд”** баҳодиҳии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзии вилояти Суғд, таҳлили респрективии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзии вилояти Суғд, арзёбии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Дар боби сеюм **“Самтҳои асосии тақмили механизмҳои истифодабарии захираҳои меҳнатии соҳаи кишоварзии вилояти Суғд”** ҳавасмандкунӣ–омили муҳими баланд бардоштани истифодабарии самаранокии захираҳои меҳнатӣ, самтҳои тақмили механизми ташкилӣ-иқдисодии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ, танзими давлатии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ баррасӣ гаштаанд.

Дар хулоса ва пешниҳодҳо чамъбасти натиҷаҳои асосии мавзуи таҳқиқот оварда шуда, инчунин аз тарафи муаллиф оид ба тақмили механизми истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ якчанд пешниҳодҳои мушаххас тавсия гардидааст.

Боби 1. Асосҳои назариявии истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ

1.1. Бозори меҳнат: моҳият, зарурият ва аҳамияти истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ

Бозори меҳнат дар доираи иқтисоди соҳибкорӣ озод яке аз ҷойҳои махсус ва асосиро мебозад, вобаста аз моли махсусе, ки ба ин бозор пешниҳод мешавад. Қувваи корӣ, ки соҳибаш одам мебошад, дар бозори меҳнат ба сифати мол баромад мекунад. Моҳияти қувваи корӣ ҳар як шахрвандро бояд ҳам давлат ва ҳам кордиханда дар вақти ба амал омадани муносибатҳои шуғлдорӣ дар бозори меҳнат ба назар гиранд.³

Иқтисодӣ бозоргонӣ таърихан пеш аз иқтисодӣ нақшавӣ мавҷуд буда, фаъолияти инсон мубодилаи байни онҳоро амалӣ менамуд. Вобаста ба ин, аввалин таҳқиқотҳои илмӣ марбут ба ин самт ва нақши меҳнат, аҳамиятноки мушкилоти истифодабарии он дар шароити иқтисодӣ бозоргонӣ ба таври табиӣ (стихиявӣ) ва танзимнашаванда шарҳ дода шудааст.

Дар низоми муносибатҳои иқтисодии соҳаи меҳнат ҳаҷун қувваи истеҳсолкунанда асос баромад мекунамд, ки нақши он дар ҳаёти шахси алоҳида ва дар ҳаёти ҷомеа мавқеи хосро ишғол менамоянд ва вобастагии зичро дорад. Дар амал намояндагони ҳамаи соҳаҳои илми иқтисодӣ меҳнатро ҳамчун манбаъ ва сарчашмаи неъматҳои моддию маънавии ҷомеа меҳисобиданд: фаъолият, ки инсон бо ёрии он хислатҳои асосии шахсият ва имкониятҳои худро амалӣ менамояд ва ташаккул медиҳад.

Аз нуқтаи назария онҳо ҳангоми таҳлили масъалаҳои мазкур аз асарҳои олимони зерин, ки ба он бахшида шудаанд ба мисли Костин Л.А., Кашенов А.В., Меликянс Г.Г., Рофе А.Н., Капелюшников Р.И., Гимпелсон В.И., Якимов Л.А., Мауля Я.Я., Панков Б.П., Бондаренко

³ Абдуллоев Х. А. Бозори меҳнат ва асосҳои Демографии он Душанбе, 2010.- С. 7-8

Л.В. ва Богдановский В.А. тавсия ва истифода намудем.⁴

Ба фикри мо агар нақш ва муҳимияти меҳнат барои инсон ва ҷомеа эътироф шуда, мавриди шубҳа ва баҳсҳо нагардида бошанд, масъала, роҳҳо ва тарзҳои усули ба меҳнат ҷалб намудани инсон, дар меҳвари хусусият, моҳият ва мазмуни меҳнат ҳамчун масъалаи баҳсталаб боқӣ мемонад. Моҳияти ихтилофҳои вучуддошта дар риояи ин ё он тарзи сохти иқтисодӣ ҷамъият, давлат - нақшавӣ ва ё бозаргонӣ мебошад.

Сабаб ва омилҳои шугли ғайри расмӣ, тавсифи равандҳои тайёр намудани кадрҳои соҳибхтисос бо назардошти талаботи бозор, қазияҳои шугли аҳоли, омилҳо ва сабабҳои қайди ғайри расмӣ шугли аҳоли, тайёр намудани кадрҳои баландхтисос, ки онро идора ва ҳаллу фасл меномоянд, таҳлил ва хулосабардорӣ шудаанд. Аз он ҷумла Комилов С. Ҷ. ибраз медоранд: Самти муҳими сиёсати бо қор таъмин намудани аҳоли дар марҳалаи ҳозира бояд ҳатман кам кардани миқдори зиёдагии меҳнат дар истехсолот (бекории пинҳонӣ) бошад. Назорати сатҳи бекорӣ ва кам кардани он бояд тавассути нигоҳдорӣ ва афзоиши ҷойҳои қорӣ, аз ҷумла дар соҳаи соҳибқории хурду миёна таъмин карда шавад. Ба ақидаи мо чунин ақидаи муаллиф ба исифодаи захираҳои меҳнатии соҳаи кишоварзӣ тааллуқ дорад. Дар рафти иҷрои қори илмӣ ақидаи мазқури муаллифро мадди назар қарор додем.⁵

Дар доираи илми иқтисодӣ назария оид ба бозори меҳнат ҳамчун- низоми муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ байни субъектҳои бозори меҳнат нисбат ба тамоми маҷмуи муносибатҳои меҳнатӣ, қурӯш ва хариди хизматрасониҳои меҳнатӣ, аз он ҷумла омода кардани мутахассисон, бозомузӣ, тақмили ихтисос ва ба раванди истехсолот ҷалб намудани одамон ташаккул ёфтааст.

Ҳамин тариқ, бозори меҳнато-чун муносибатҳои иҷтимоӣ- механизми таъминкунандаи истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатӣ дар

⁴ Рофе А.И. О содержании понятий «трудовые ресурсы» и «рабочая сила» // Человек и труд, 1997.- №3.С. 36-38

⁵ Основы формирования и функционирования рынка труда в республике Таджикистан: коллективная монография // Под ред С. Дж. Комилова – Душанбе: Шуджоиён, 2010.- 18-19 с.]

истеҳсолоти ҷамъиятӣ шуморидан мумкин аст.

Раванди такрористеҳсолкунии захираҳои меҳнатӣ хусусияти нақшавиро дорост ва рушди мунтазами он дар раванди такрористеҳсолкунӣ ва истифодаи захираҳои меҳнати ҷомеа падидаи мураккаб мебошад. Сухан дар сари он аст, ки аввалан дар раванди такрористеҳсолкунии қувваи корӣ омилҳои иқтисодӣ ва табиӣ ба ҳам алоқаманданд (такрористеҳсоли аҳоли – таҳкурсии асосии табиӣ ташаккули захираҳои меҳнатӣ); дуюмин, инсон дар ин ҷо на танҳо ҳамчун дорандаи қувваи меҳнатӣ - объекти танзимшаванда, балки ба сифати субъекти танзимкунанда, дорандаи муносибатҳои муайяни ҷомеавӣ ва манфиатҳои муайяни ҷомеавӣ низ баромад мекунад.

Асоси қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъиятро захираи инсонӣ ташкил мекунад. Бинобар он, ҷамъияте тарраққӣ мекунад, ки барои самаранок истифода бурдан, такрористеҳсол ва мукамал гардонидани ин захира диққати аввалиндараҷа диҳад.

Чуноне, ки муайян шудааст, захираҳои меҳнатӣ ҳамчун ҷузъи аҳолии қобили меҳнат, ки қобилияти ҷисмонӣ ва зехнии меҳнатро доро буда, дар истеҳсоли неъматҳои моддӣ ва хизматрасониҳо истифода менамоянд фаҳмида мешаванд. Ё худ ба захираҳои меҳнатӣ дохил мешаванд, аз як тараф одамоне, ки дар иқтисодиёт шуғл доранд ва аз дигар тараф одамоне, ки шуғл надоранд, лекин қобилияти меҳнатиро дороянд ⁶, ки конунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кардааст, тавсия намудем.

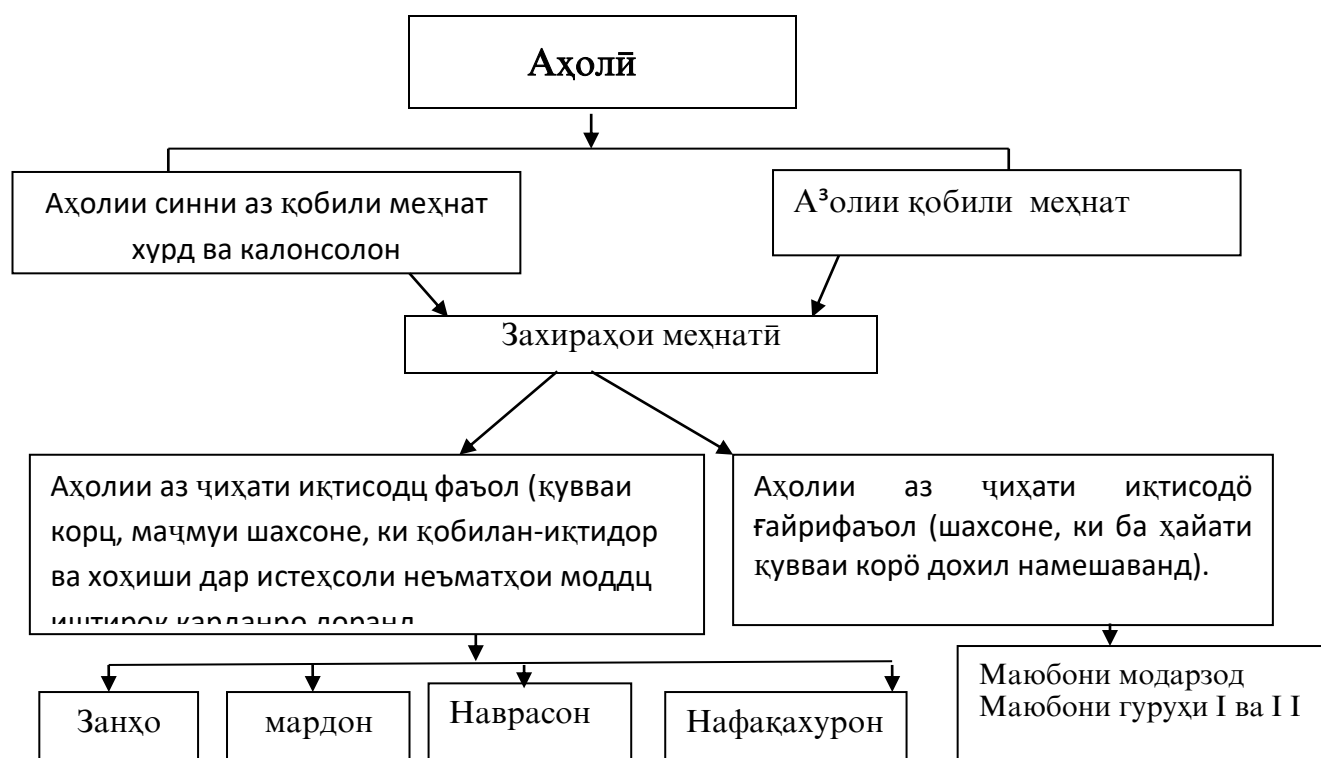
Мазмуни «Захираҳои меҳнатӣ якумин бор дар Давлати Шурави аз тарафи олими барҷастаи рус С. Г. Струмилин дар соли 1922 сарчашма гирифтааст. Ин ибора хангоми банақшагирӣ ва ҳисоби аҳолии қобили меҳнат дар шароити мутамарказии идоракунии захираҳои инсонӣ васеъ истифода бурда мешуд. Ҳисоби дурусти омории аҳолии қобили меҳнат–захираҳои меҳнатӣ (дар баробари захираҳои табиӣ, маводӣ ва молиявӣ)–

⁶ Абдуллоев Х. А. Бозори меҳнат ва асосҳои Демографии он – Душанбе, 2010.- С. 18-19.

яке аз қисмҳои ҷудонашавандаи банақшагирии иқтисодиёт ба ҳисоб мерафт».⁷

Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз иқтисодиёти маъмурӣ – фармонфармоӣ ба иқтисодиёти бозорӣ гузаштааст, вале чун дигар ҷумҳуриҳои шуравӣ ҳоло ҳам ибораи «Захираҳои меҳнатӣ»-ро истифода мебарад, аммо дигар давлатҳо онро ибораи «Захираҳои инсонӣ» мешуморанд.

Миқдор ва ченаки захираҳои меҳнатӣ бо назардошт ҳадди болоӣ ва поёнии синну соли аҳолии қобили меҳнатӣ дошта, вобаста аст. Ҳадди ақали синну сол дар ҳар як мамлакат дар асос ва мувофиқи қонунҳои амалкунандаи он бо назардошти ҳолати иҷтимоӣ – иқтисодӣ, демографӣ, экологӣ ва ғайраҳо муайян карда мешавад, ки онро шартан чунин тасвир менамоем (расми 1.1.1).

Расми 1.1.1- Тақсими аҳоли.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дигар давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон ҳамаи шароитҳои иқтисодӣ – иҷтимоии мамлакатро ба назар

⁷ Струмилин С.Г. Проблемы экономики труда.- М., 1982.- С. 54-55.

гирифта, ҳадди болоӣ ва поёнии синну соли аҳолии қобили меҳнат муайян шудааст. Ҳадди поёнии синну соли корӣ мувофиқи Кодекси меҳнат аз 15- солагӣ ва ҳадди болоии синну соли корӣ, барои занҳо 58 сол, барои мардҳо 63 сол муайян карда шудааст.

Чуноне, ки маълум аст, синну соли аҳолии бо кор машғулшаванда (ҳадди поёнии он) аз бисёр омилҳо вобаста аст: дараҷаи тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунанда, шароитҳои иҷтимоӣ – иқтисодии мамлакат, дараҷаи саломатии аҳоли, дониш, малака ва соҳиби маълумот ва касб шудан ва баъзе омилҳои табиӣ ба монанди дарозумрӣ, рӯхӣ, экологӣ низ шуда метавонанд.

Аз расми 1.1.1 маълум мешавад, ки ҳангоми афзудани шумораи аҳоли, шумораи миқдори аҳолии қобили меҳнат низ зиёд мегардад.

Чуноне, ки таърихи тамаддуни инсонӣ гувоҳ аст, ҳангоми афзоиши шумораи аҳоли ҳатман муаммоя ба миён меояд ва оид ба ташкили ҷойҳои нави корӣ бо шуғл таъмин намудани аҳолии афзоишёфтаи қобили меҳнат барои ҳалли қазияи мазкур чораҳои лозима андешида мешаванд, чунки талаботи иқтисодии онҳо рӯз аз рӯз меафзояд ва он бояд амалӣ гардад.

Манбаи асосии зиёд ё кам шудани захираҳои меҳнатӣ ин аҳолии аз қобили меҳнат, хусусан ҷавонон ва наврасон манша мегирад, вале нақши асосиро дар сохтори захираҳои меҳнатӣ ба фикри мо аҳолии синну соли дорои қобили меҳнат мебозад.

Чуноне, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мафҳуми захираҳои меҳнати, сохтор ва синну сол, тақсимои он чунин сурат гирифтааст: маҷмуи одамон, ки дар синну соли қобили меҳнат ва қобилияти психофизиологияшон барои фаъолияти меҳнатӣ мувофиқ мебошад.

Мафҳуми қобилияти меҳнатӣ чунин акс ёфтааст: дар умум қобилиятҳои физиологӣ ва психофизиологии инсонро дар бар мегирад.

Вале дар мафҳуми қобилияти меҳнати касбӣ – ин қобилият ба намуди меҳнати муайян, ки дар натиҷаи омӯзиши махсус ба амал омадааст, дохил мешавад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки инсон, коргар на танҳо худ якка фаъолият менамоянд, балки дар асоси қонунҳо ва талаботҳои ташкилӣ-иқтисодӣ, истифодаи шаклҳои гуногуни кооператсия ва тақсимои меҳнатро амалӣ менамояд. Хусусан, дар соҳаи кишоварзӣ, ки талаботи хоси агротехниро дорост, истифодаи меҳнати якҷаҳтаи коргарони гуногуниҳтисос ва гуногункасбро талаб менамояд, ки дар натиҷа шакли гурӯҳи (коллективи) меҳнат ба вуҷуд меояд.

Мафҳуми коллективҳои меҳнатиро хеле содда, раван ва фаҳмо дар асари худ олими ватани Ғаниев Т.Б. шарҳ додааст. «У коллективҳои меҳнатӣ чун гурӯҳҳои одамон барои иҷрои кори умумӣ муттаҳид гашта, мақсад ва манфиати якхела доранд».⁸

Ҷу чунин мешуморад, ки коллектив ҳамон вақт имконияти худро пурра истифода мекунад, ки агар менечер кори онро пурра ба нақша гирифта, аз кори таъмин ва ҷобачогузории кормандон то ба масъалаҳои хурди истеҳсоли пурра эътибор диҳад.

Ба фикри мо, коллектив он вақт комил ва пурра мегардад, ки як муҳлати муайяно аз сар гузаронад, дар байни ҳамкорон якдигарфаҳмӣ, дӯстӣ, ҳурмату эҳтиром амалӣ гардад ва он ба натиҷаи ниҳоии истифодаи захираҳои меҳнатӣ таъсири хоси худро расонад. Ин ҳолатро ба таври худ Ғаниев Т.Б. ба 6 давра тақсим кардааст, давраи якум аз пайдоиши коллектив то давраи 6 таназзул (барҳамдиҳӣ), ки хеле ҷолиби диққат мебошад.⁹

Инсон дар тамоми фаъолияти худ аз пайдоиш то барҳамдиҳӣ давраҳои мушаххаси ҳаёти иқтисодӣ- иҷтимоии гуногуни объективӣ ва субъективи он пош (барҳам) меҳурад, ё ба шакл ва миқдори дигаре мегузарад, ки онро замона (иқтисодиёт) тақозо менамояд.

⁸ Ғаниев Т.Б. Менечмент қисми 1- Душанбе: Ирфон, 2004.- С. 444.

⁹ Ғаниев Т.Б. Менечмент қисми 1- Душанбе: Ирфон, 2004.- С. 447.

Категорияи иқтисодии захираҳои меҳнатро чунин муаррифӣ намудан мумкин аст: Он аҳолие мебошад, ки қобилияти ҷисмонӣ ва зеҳнии меҳнатро мувофиқи шартҳои тақрористехсолкунии қувваи корӣ, ки аз тарафи давлат муқаррар шудааст, дар бар мегирад.

Аз лаҳзаи қатъ гардидани ғайолияти меҳнатӣ, қувваи корӣ боз ба захираҳои меҳнатӣ табдил меёбад. Ҳамин тариқ, дар муқоиса аз захираҳои меҳнатӣ, иқтидори меҳнатӣ - ин кормандони мушаххасе мебошанд, ки дараҷаи имконпазирии истифодаи онҳо дар истеҳсолот муайян мебошад.

Дигаргунӣ байни ибораи «иқтидори меҳнатӣ», «қувваи корӣ» ва «захираҳои меҳнатӣ» мебошад, вале иқтидори меҳнатӣ -ин қувваи кори шахси алоҳида аст, ки дар он хусусиятҳои сифатнаш ба назар гирифта мешавад. Мафҳуми мазкур имкон медиҳад, ки дар навбати аввал дараҷаи истифодаи тамоюлҳои имконпазир ҳамчун як корманди алоҳида ва ба маҷмуи онҳо баҳо дода шавад, ки дар амал ғайолшавии омили инсониро таъмин карда тавонад ва дуҷумин, мувозинатии сифатиро дар рушди шахсият ва омилҳои моддии истеҳсолот таъмин намояд.

Яъне ба фикри мо, ин қобилият дар асоси тараққӣ ёфтан ва прогресси техникии коргарро водор месозад, ки қобилияти худро ба кор дарорад.

Мафҳуми «қувваи корӣ» якчанд тафсирҳоро дорост ва метавонад аз қобилияти кори инсон нисбат ба меҳнат вобаста бошад. Аз нуқтаи назари иқтисодӣ қувваи корӣ муносибатҳоро оид ба ташаккули қобилияти меҳнатӣ – маҷмуи сифатҳои ҷисмонӣ ва зеҳнӣ, дониш, малака ва маҳоратҳоро ифода менамояд, ки барои одамон ҷиҳати иҷрои амалиётҳои мушаххаси меҳнатӣ дар истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ зарур мебошанд. Дар фаҳмиши мазкур мафҳуми «қувваи корӣ» - ро бо назардошти омилҳо ва шароити ташкили меҳнат, истеҳсолот истифода бурдан мумкин аст.

Иқтидори меҳнатиро метавон ҳамчун категорияи захираҳо баррасӣ

намуд, яъне захираҳои меҳнатиеро, ки барои ҳалли ягон масъала, расидан ба мақсади муайян истифода бурда мешаванд, инъикос меkunанд. Иқтидори меҳнатӣ дар дараҷаҳои гуногуни «корманди мушахасс» ташаққул меёбад ва бинобар ин, ҳамчун иқтидори меҳнати ба ҳам алоқаманд — корманди алоҳида, коллективи истеҳсолӣ, ҷомеа амал менамояд.

Вобаста ба корхона иқтидори меҳнатӣ - арзиши маҳдуди иштироки имконпазири кормандон дар истеҳсолот бо назардошти хусусиятҳои психофизиологии онҳо, сатҳи дониши касбӣ ва таҷрибаи ҷамъшуда мебошад.

Чуноне, ки дар боло қайд намудем мафҳуми «захираҳои меҳнатӣ» дар солҳои аввали ҳокимияти шуравӣ ба вуҷуд омад ва дар шароити идоракунии мутамаркази захираҳои меҳнати мамлакат истифода бурда мешуд. Дар шароитҳое, ки дар баробари ҳуқуқ ба меҳнат уҳдадории ҳар як шаҳрванди қобили меҳнат (ва ё берун аз истеҳсолот таҳсил намудан) бо қонун муқаррар карда шуда буд, шахсони бе сабабҳои узрнок муддатҳои тӯлонӣ қор намекарданд, тибқи қонун ба ҷавобгарӣ кашида мешуданд ва метавонистанд аз озодӣ маҳрум карда шаванд.

Баҳисобгирии қатъии оморӣ аҳолии қобили меҳнат — захираҳои меҳнатӣ (дар баробари захираҳои табиӣ, моддӣ ва молиявӣ) яке аз унсурҳои банақшагирии мутамаркази иқтисодиёт ба ҳисоб меравад.

Захираҳои меҳнатӣ - ин қисми аҳолии қобили меҳнат мебошад, ки дорои қобилияти ҷисмонӣ ва зеҳнӣ буда, қобилияти истеҳсоли неъматҳои моддӣ ва ё хизматрасониро доранд. Дар асоси таҳқиқотҳои гузаронида шуда асарҳои олимон, шарҳ мафҳуми захираҳои меҳнати ба таври мушахасс ба таври зерин муаррифӣ намудаем (ҷадв.1.1.1).

Ҷадвали 1.1.1 - Мафҳум, моҳият ва таърифи захираҳои меҳнати аз нуқтаи назари олимони ватанию хориҷӣ

Олим	Шарҳи мафҳуми захираҳои меҳнати	Омили муайянкунандаи захираҳои меҳнатӣ
Адамчук В. В.	«Захираҳои меҳнатӣ- бозори захираҳоес, ки дар он на меҳнат ва на қувваи корӣ, балки захираи махсусе фурӯхта мешавад, ки хусусияташ аз ҷудо нопазирии ҷисмонии он соҳибмулк иборат аст».	Қувваи ҷисмонӣ
Боровик В. С.	Захираҳои меҳнатӣ ҳамчун намуди хоси бозор мебошад, ки шакли изҳори муносибатҳои бозори дар баҳши муомилоту фаъолияти қувваи корӣ ҳамчун механизми ҳамкорӣ бар муносибатҳои мубодилаву рақобат асосёфтаи байниқордиханда ва корманди кироя буда, хоҳиши фаъолият дар ҷойи кориеро дорад, ки ба маҳорату қобилияти касбияш мувофиқ аст.	Қувваи корӣ вобаста аз қобилияти касбӣ
Борисов Е.Ф.	Захираҳои меҳнатӣ соҳаи махсуси муносибатҳои бозорист, ки дар он муомилот оид ба хариду фуруши қувваи корӣ амалӣ мешаванд.	Қувваи корӣ
Костин Л.	Бозори меҳнат на ҳамчун бозори қувваи корӣ аст, чунки қувваи кирою фурӯхтан мумкин аст, на меҳнатро, зеро меҳнат раванд аст.	Меҳнат ва қувваи корӣ
Одегов Ю. Г.	. Иқтисодии меҳнатӣ низоми муносибатҳои иҷтимоию иқтисодии байни давлат, соҳибқарон ва кормандони кирою дар хусуси истифодабарии қувваи корӣ дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ мебошад	Қувваи кори дар истеҳсолот
Кабутов М.К.	Ҳангоми баҳо додани самаранокии шуғл, бояд на танҳо аҳолии дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ банд буда, балки дар дигар соҳаҳои меҳнат машғулро низ ба инобат гирифта мешаванд	Шуғл, аҳоли ҳамчун қувваи корӣ
Комилов С. Ҷ.	Сабаб ва омилҳои шуғли ғарбӣ расмӣ, тавсифи равандҳои тайёр намудани кадрҳои соҳибхисос бо назардошти талаботи бозор, қазияҳои шуғли аҳоли, омилҳо ва сабабҳои қайди ғайрӣ расмӣ шуғли аҳоли, тайёр намудани кадрҳои баландхисос, ки онро идора ва ҳаллу фасл меномоянд мавриди таҳлил ва ҳулосабардори шудаанд.	Ташакул ва амали гаштани бозори меҳнат.
Ғуломов Х.Ҳ.	Барои муайян намудани шуғл фарқияти номутаносиб миёни миқдори ҷойҳои корӣ ва арзиши онҳо вучуд дорад. Ин ҷараён дар натиҷаи ба бекорӣ ошкоро табдил ёфтани бекорӣ пӯшида пурзӯртар гашта, дар баробари хусусияти миқдорӣ хосияти сифатӣ ҳам пайдо мекунад.	Дараҷаи шуғл
Ғаниев Т.Б.	Ҳангоми муайян намудани мафҳум ва моҳият, шакл ва хусусиятҳои хоси коллективҳои меҳнатӣ ва талаботҳо оид ба амали гаштани он чунин мешуморад, ки коллективи меҳнатӣ барои иҷрои кори умумӣ муттаҳид гашта, мақсад ва манфиати якхела доранд ва барои ба он ноил гаштан шаш даврро аз сар мегузаронанд.	Коллективҳои меҳнатӣ

Ҳабибов С.Х., Фақиров Ҳ.Н., Мирзоалиев А. Шарипов Ф. Р.	Барои муайн намудани эҳтиёҷи умумии корхона ба кадрҳои лозима муодилаи ҳалли онро пешниҳод намудаанд, ки истифодаи он ҷиҳати методии қазияи истифодаи самараноки захираҳои меҳнатиро ғанӣ мегардонад.	Эҳтиёҷоти умумии корхона
Гулов А. Б.	Иқтисодии меҳнатӣ ин маҷмуи хусусиятҳо ва сифатҳои иқтисодӣ, демографӣ, иҷтимоӣ ва маънавии аҳолии қобили меҳнат мебошад, ки дар як ҷомеаи мушаххас таҳия шудааст ва дар доираи низоми мавҷудаи муносибатҳо дар ҷомеа барои иштирок дар раванди кор ва фаъолияти иқтисодӣ зоҳир мегардад.	Аҳолии қобили меҳнат
Нуқтаи назари муаллиф	Захираҳои меҳнатӣ гуфта ашхоси қобили меҳнатиеро меноманд, ки дорои дониш, малака ва маҳорати ҳоси касби буда, дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ фаъолият намуда, арзиш ба амал меоранд ва аз натиҷаи меҳнати худ қаноатманданд.	Захираҳои меҳнатӣ

**Сарчашма Таҳияи муаллиф*

Аз ин истилоҳ бармеояд, ки ба захираҳои меҳнатӣ шахсоне шомиланд, ки дар иқтисодиёт (дар сохторҳои гуногун) фаъолият менамоянд ва коргароне шугъл наменамоянд, вале қобилияти меҳнатиро дороянд. Яъне дар умум ин коргарони ҳақиқӣ ва эҳтимолӣ мебошанд.

Назарияи захираҳои меҳнатиро иқтисодчиёни бузург Ҳачатуров Т.С., Кузнетсов Т., Шултс Г., Беккер Т., Бобилев С.Н., Холов У. ва дигарон инкишоф додаанд.

Дар асарҳои Беккер Т. «захираҳои меҳнатӣ ҳамчун сифати гирифта-шуда ва мероси одамон аз қабилӣ маълумот, дониш, саломатӣ ва дигар сифатҳое ки дар муҳлати муайяни вақт барои истехсоли мол ва хизмат истифода карда мешавад, шарҳ дода шудааст»,¹⁰ ки ба фикри мо дараҷа ва сифати истифодаи захираҳои меҳнатиро нишон медиҳад.

Тамоми захираҳо, воситаҳои истехсолот дар ҷараёни истифодабарӣ арзиши худро гум мекунанд, фарсуда мегарданд, ба таъмири ҷорӣ ва асосӣ зарурият доранд, яъне худро ба таври арзӣ ва физикӣ барқарор менамояд. Чунин ҳолат барои коргарон низ хос аст, вале хусусияти фарқкунандаи худро дороянд. Ба монанди: хислатҳои шахсӣ, қобилияти зехнӣ, меҳнати бошуурона; шахс, инсон қобилияти эҷодӣ ва соҳибкориро дорост ва дар натиҷаи тараққиёти илму техника ҷамъият ташаккул

¹⁰ Беккер Г.С. Экономика семьи и макроповедение //США: экономика, политика, идеология.-1994.- № 2. С. 67-68.

меёбад ва худуди истифодабарии зехнии он меафзояд, ки дар натиҷа самаранокии ниҳой афзоиш ёфта андозаи муайяне надорад.

Чуноне, ки дар баъзе ҳолатҳо дида мешавад, дар натиҷаи суръати баланди тараққиёти илмию техникӣ баъзе захираҳои меҳнатӣ ба он мутобиқ шудаанд метавонанд оқиб монанд ва шартан маънавӣ фарсуда мешаванд. Бинобар ин, онҳо бояд доимо дониши худро сайқал дода, малакаи касбии худро баланд бардоранд. Қобилияти кордонӣ, дониш, соҳибкасбӣ, қабули хотир, хусни сухан, байни одамон гуногун мебошанд. Аз ин лиҳоз, онҳо бояд доимо омӯзанд, бозоомӯзӣ гузаранд, савия ва малакаи донишро доимо баланд бардоранд, вагарна пешрафти ҷамъият амалӣ намегардад.

Чуноне, ки олим Беккер Г. С. қайд менамояд: Одам «ҳамчун шахсияти алоҳида дар асоси эҳсосоти дохилӣ ва муҳити берунӣ амал мекунад, бинобар ин, идоракунии мақсадноки захираҳои меҳнатӣ вазифаи асосии илм мебошад».

Дар шароити ҳозира истифода бурдани мафҳуми захираҳои меҳнатӣ дар он аст, ки бо воситаи он хусусият, моҳият, қобилияти соҳибкорӣ самаранокии ниҳоии корхона, ташкилот натиҷаи иқтисодии онро таъмин менамояд, лозим мебошад. Тарзи омӯзиши назариявии низоми идоракунии захираҳои меҳнатиро таҳлили воқеияти равандҳои махсуси маълумот, нишонаҳои сифатӣ ва миқдории ҳар як шахсро муаррифӣ менамояд, мебошанд.

Дар асоси гуфтаҳои боло таснифи захираҳои меҳнатиро вобаста аз сифати он чунин гурӯҳбандӣ менамоем (расми 1.1.2.).

Расми 1.1.2-Таснифи сифатии захираҳои меҳнатӣ.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Чуноне, ки бармеояд таснифи сифатии захираҳои меҳнатиро ба тарзи гуруҳбандии омили сохторӣ ва дигар нишондиҳандаҳо таҳқиқ намудан мумкин аст. Дар тарзи анъанавӣ бошад бо нишондиҳандаҳои сатҳи муайянкунандаи касбӣ-таҳассусӣ, иҷтимоӣ- демографӣ амалӣ мегардад. Омӯзиши нишондиҳандаҳои сохтории ҷараёнҳои демографӣ, дигаргуншавии сатҳи иҷтимоӣ дар мисоли хоҷагиҳои мушаххас ё маҷмӯи онҳо муайян мешаванд.

Аз он бармеояд, ки истифодаи захираҳои меҳнатӣ, ин маҷмӯи аҳолии қобили меҳнатро ба фаъолияти меҳнатӣ сафарбар намудан аст.¹¹

Концепсияи замонавии идоракунии захираҳои меҳнатӣ аз омилҳои гуногун иборат буда, ташаккули онро ба намудҳои зерин ҷудо ва тавсиф менамоем:

1. Инкишофи босуръати тараққиёти илму техника, системаи компютерӣ – итилооти глобализатсияи иқтисодӣ - мазмӯни фаъолияти меҳнатиро тағйир додааст, ки он аз иштирокчиён, захираҳои меҳнатӣ, дониш ва қобилиятҳои баланди касбӣ, эҷодӣ ва соҳибкориро таманно менамояд.

¹¹ Муҳаббатова Х. М., Диловаров Р. Д., Ақобиров Ш. З., Географияи иқтисодии Тоҷикистон бо асосҳои демографии он.- Душанбе, 2019.- С. 230-231.

2. Нишондиҳандаҳо, омилҳои самти макроиктисодӣ дошта ба монанди тархрезии фаъолияти истеҳсолии ташкилот, соҳа амалӣ гаштани талаботи аҳоли, афзоиши рақобати молро хусусан сифати онро таъмин намуда метавонанд баромад менамояд.

Тараққиёти истеҳсолоти ҷаҳони пешқадам дар як қатор мавридҳо аз шакли корхонаҳои калони истеҳсолӣ ба шакли хурд гузаштанро талаб менамояд, ки он талаботро ба мутахассисони дорои донишҳои баланди касбӣ, омӯзиш ва бозомӯзии доимии онҳо, инкишофи қобилияти эҷодиро зиёд намуда истодааст.

3. Дигаргун гаштани тарзи ташкили истифодаи захираҳои меҳнатӣ, шакли корхона ва коллективҳои меҳнатӣ ҳавасмандии хосеро ба миён меорад. Ҳолати мазкурро олим Ф. Тейлор чунин ибраз менамояд: ташкили меҳнат нақши «чархак»-ро мебозад, то ин ки амалӣ гаштани иҷрои механизми корро мувофиқ намояд. Ба фикри мо ҳамчун асоси ташкили оқилонаи меҳнатро мебозад ва коргар доимо шарикӣ баробарҳуқуқ шуданро дорад, яъне меҳодад ҳамчун шарикӣ соҳибмолки корхона бошад.

4. Дигар омил ин низомии идоракунии мебошад, онро дар мисоли идоракунии захираҳои меҳнатӣ, ки ба самаранокии ниҳоеи он таъсир мерасонад, мавриди таҳлил қарор додем.

5. Модели ҷопонии идоракуниро ба фикри мо, ки яке аз шаклҳои пешқадам мебошад, барои истифода тавсия менамоем.

Низомии идоракунии ҷопонӣ асосан ба фаъолияти инсон тавсия карда, онро ҳамчун омилҳои асосии истеҳсолот, таъминкунандаи ғоида меҳисобад, равона шудааст.

Дар шакли идоракунии давлати ИМА бошад-идоракунии захираҳо, яъне қадаме мебошад, ки даромад бо сармоя таъмин гардад.

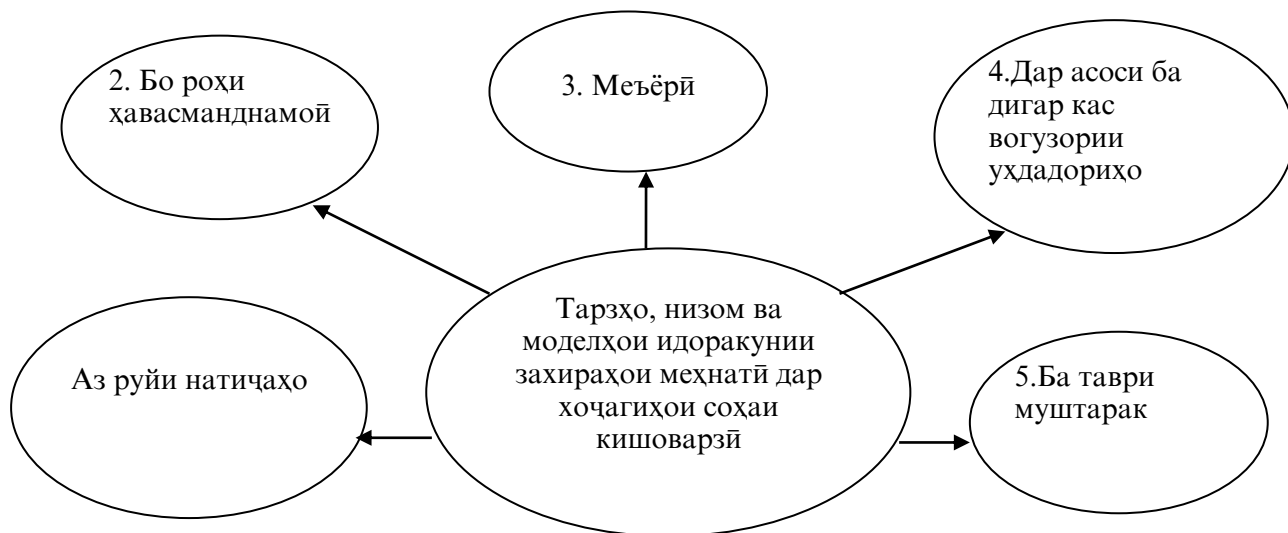
Дар низомии идоракунии амрикоӣ бошад мақоми аввалро капитал, сармоя, фондҳо мебозанд ва онро ҳамчун омилҳои таъмини даромад ҳисобида ва онҳоро идора менамояд.

Ба фикри мо шакли чопонӣ идоракуни нисбатан аз шакли амрикоӣ беҳтар аст, чунки дар шакли амрикоӣ дар мадди аввал воситаҳои истеҳсолот меистанд ва онҳо миқдоран, сифатан маҳдуданд, аз ин лиҳоз, як самт, ҳолати ҷамъияти замонро муаррифӣ менамояд ва тараққиёти онро то ба он дараҷае, ки ин омилҳо вуҷуд доранд, тавсия мекунад, баромад менамояд. Вале чуноне, ки таърих исбот менамояд, ҳамаи захираҳои табиат ҳудуд доранд, бо мурури замон коҳиш меёбанд, ҳатто аз байн мераванд, вале инсон хусусан қобилияти он фаъолияти меҳнат ҳеҷ гоҳ коҳиш намеёбад баръакс меафзояд. Фақат фарқ дар он амалӣ мегардад, ки таносуби байни меҳнати ҷисмонӣ ва зеҳнӣ тадриҷан дигар мешавад, ҷисмонӣ коста шуда, зеҳнӣ меафзояд. Дар истеҳсолот хароҷоти он шартан меҳнати гузашта ва зинда бар ало дида мешавад.

Бартарии шакли идораи меҳнат дар он аст, ки тамоюли воситаҳои истеҳсолот иштирок менамоянд, ҳудуди муайяни худро дороянд, вале захираҳои инсонӣ, хусусан қобилияти зеҳнии он ҳудуд надорад ва рӯз аз рӯз баръакс васеъ, мукамал, пурмахсултар мегардад, ба талаботи худ мутобиқ менамояд, ки тараққиёти ҷамъиятро таъмин менамояд.

Чунки ҳамаи неъматҳои офаридаи табиат ва истеҳсолот барои инсон аст ва инсон дар он мавқеи хосро ишғол намуда, барои беҳбудии иқтисодӣ- иҷтимоии худ кушиш ва ғайрат менамояд. Аз ин лиҳоз, чӣ дар самтҳои назариявӣ ва чӣ амалӣ идоракунии меҳнати инсон бояд дар мадди аввал истад. Яъне ҳама чиз барои инсон ва ҳама чиз ба ном ва беҳбудии инсон равона шудааст.

Тарзҳо, низом ва моделҳои замонавии вуҷуд доштаи идоракунии меҳнатро дар сатҳи хоҷагӣҳои соҳаи кишоварзӣ шартан ба панҷ гурӯҳ тақсим менамоем:

Расми 1.1.3-Тарзҳои вучуддоштаи идоракунии захираҳои меҳнатӣ.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Чуноне, ки дар расми 1.1.3 оварда шудааст, ҳар як тарз дар худ мақсад ва мафҳумҳои мушахасро ифода менамояд, ки онҳоро чунин шарҳ медиҳем:

1. **Идоракунии аз рӯи натиҷаҳо** - низоме мебошад, шакли идоракунии захираҳои меҳнати мутамарказонидашуда ба ҳисоб рафта он дар вазифаҳои роҳбариро як коллективи шахсон, коргарон, иҷро намуда, натиҷаи ниҳоии фаъолияти хоҷагӣ, корхона ё ташкилот амалӣ мегардад.

2. **Идоракунии бо шакли арзӣ**-шакли мазкур дар асоси муайян намудани талабот, манфиат, мақсади мушаххаси шахс, арзёбии ҳавасмандии бо истеъмолгарон, харидорон ва мақсади ниҳоии истеҳсолкунанда муайян ва амалӣ мегарданд;

Дар навбати худ ин шакли идоракунии тарзҳои (моделҳои) гуногуни ҳавасмандӣҳоро дар бар мегирад (ва тавсия шудаанд) ва онҳоро чунин муаррифӣ намудан мумкин аст:

А. Модели оқилонаи ҳавасмандӣ, асоси он ҳавасмандии моддӣ аз натиҷаи кор мебошад.

Б. Модели ҳавасмандӣ, ба худнишондихӣ равона шуда, мазмунашро ҳавасмандии ботинии одам ташкил мекунад.

В. Модели ҳавасмандие, ки шарикӣ дар идоракунӣ, моликият ва ҳокимиятро дар бар мегирад, асос ёфтааст.

3. Идоракунии меъёрӣ тарзи мазкур ҳангоми ба назар гирифтани сатҳи эҳодии истеҳсолкунанда, қаноатмандӣ аз ҷаъолияти ниҳии идоракунӣ иборат аст.

4. Идоракунӣ дар асоси ба каси дигар воғузории уҳдадорихо- модели мазкур (менечмент) ҳамчун механизми идоракунии истеҳсолот мавқеи ҳосеро ишғол менамояд. Мақсади асосии тарз бо назардошти риоя ва ҷорӣ намудани усулҳои маъмурӣ-фармонфармоӣ ва идоракунии демократӣ мувофиқ мебошад.

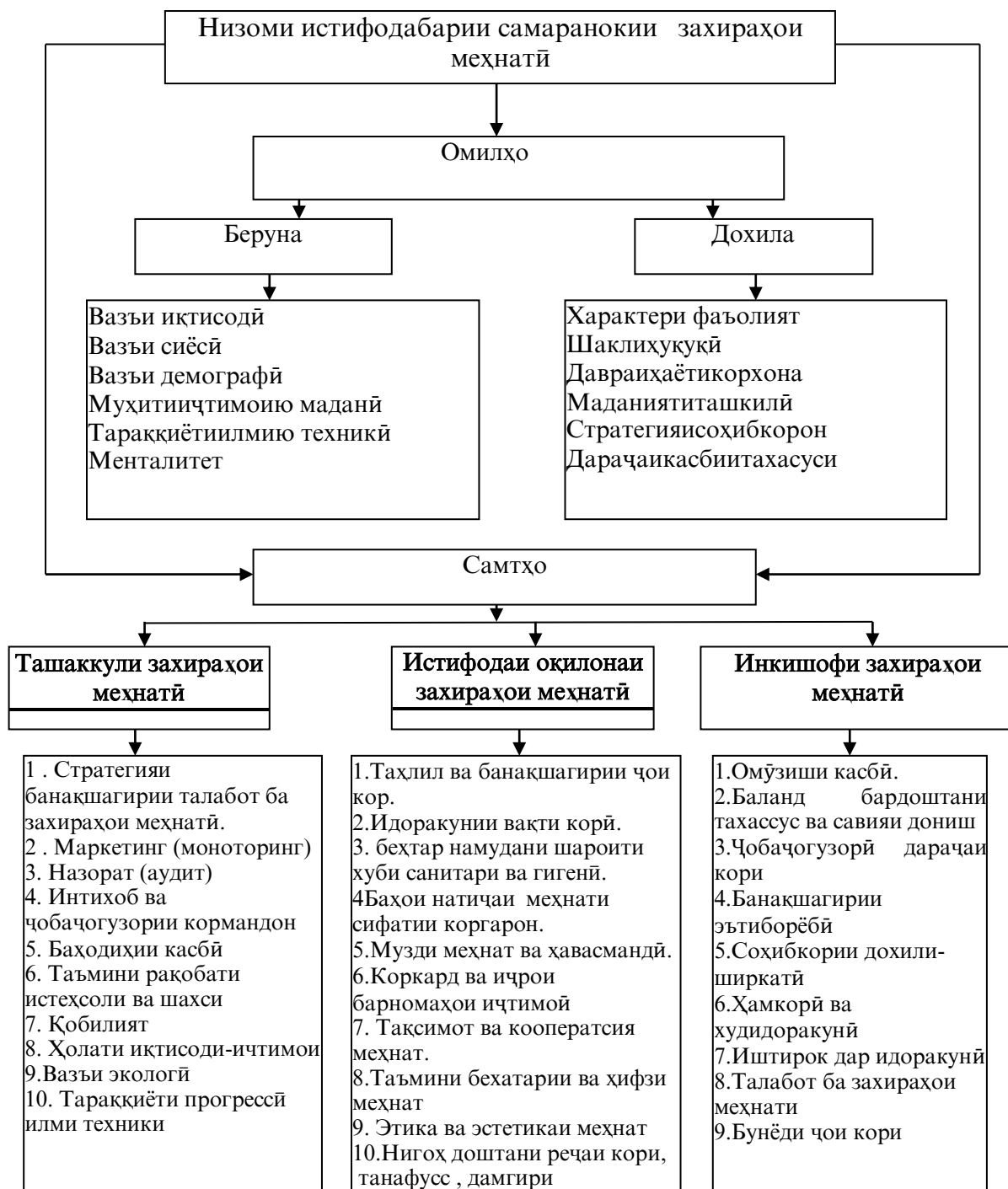
5. Идоракунии ба таври муштарак – ҳангоме ки иштирокӣ, кормандон аз ҷаъолияти ширкат, ташкилот, ҳоҷагӣ қаноатманд буда, дар раванди он бевосита иштирок менамоянд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар шароити иқтисоди бозоргонӣ низом, тарз, моделҳои гуногуни идоракунии меҳнат вучуд дорад, аз ин лиҳоз, бо назардошти ҳолат, шароит, имконият, дараҷаи таъмин бо воситаҳои истеҳсолот, ҳаҷми ҳоҷагӣ, махсусгардонӣ ва дигар омилҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ интихоби шакл, тарзи беҳтарини модели идоракунӣ интихоб мегардад амалӣ гашта метавонанд, ки молистеҳсолкунандагон таъмини ҷамъиятро бо арзишҳои истеъмоӣ ва ба даст овардани ғоидаи бештарро мебошад.

Барои гузаронидани таҳлили амиқ ва муайян намудани низоми беҳтарини тарзи истифодаи захираҳои меҳнатӣ, онро ба зерсистемаҳои муайян ҷудо намуда, омил ва самтҳои асосии онҳоро чунин муаррифӣ менамоем (расми 1.1.4).

Мақсади асосии рушди низом ва механизми ташкили идоракунӣ ва истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёти бозоргонӣ амалӣ гаштани барномаҳои дарозмуддати қабулшудаи тараққиёт ва ташаккули қобилияти зеҳнӣ ва ҷисмонӣ ва арзишҳо коргарон, аз он ҷумла, қонеъ гардонидани талабот барои амалӣ гаштани рақобатпазирии истеҳсолот,

хоҷагӣ ва бартарии шахс дар шароитҳои ҳозира аст, ки он бояд доимо дар мадди назар буда, оқилона ташкил ва истифодабариро таъмин намояд, то ки мақсади ниҳии фаъолият ва истифодаи захираҳои меҳнатӣ ба даст овардани даромади (фоидаи) бештар амалӣ гардад.

Расми 1.1.4.- Низомии истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ, омилҳо ва самтҳои он.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Стратегияи истифодабарии захираҳои меҳнатӣ чун ҷузъи таркибии

стратегии иттиходияҳо, ҳамкории маҷмуи ташкилот, фаъолияти истеҳсоли ва идоракунии онро ифода менамояд.

Ба андешаи мо, амалӣ гаштани истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар хоҷагӣ, корхона ва ташкилотҳо аз чунин шартҳо вобастагӣ доранд, ки якчанди онҳоро муаррифӣ менамоем:

- ҳақиқӣ ва амиқии масъала, асосноккунии самт ва вазифаҳои он дар ташкилот;
- муайян ва ба назар гирифтани омилҳои дохила ва беруна дар амалӣ гаштани системаи идоракунии захираҳои меҳнатӣ дар корхона;
- асоснокӣ ва иҷроиши бизнес-нақшаҳо ва қисматҳои алоҳидаи он бо назардошти захираҳои лозима.

Чуноне, ки дар як қатор асарҳои илми оварда шудаанд, касбикунонии ташкили истифодабарии самаранокии қувваҳои корӣ бо назардошти омилҳои зерин арзёбӣ мешаванд, ба монанди:

1. Касбият;
2. Ҷавобгӯ будан ба талаботи касбӣ ва ҳавасмандӣ ба фаъолияти касбӣ;
3. Фазаи ташкилӣ ва таъмини соҳибкасбӣ.

Қисми зиёди аҳолии қобили меҳнати ҷумҳурӣ ихтисос ва дониши муайянро дороянд, вале, мутаассифона, ҳанӯз ҳам ҳиссаи одамоне, ки соҳибкасб нестанд, дар хоҷагии шахсӣ ва хонаводаҳо фаъолият менамоянд, бештар ба назар мерасад. Яке аз сабабҳои он ба монанди серфарзандӣ дар оилаҳо, аз он ҷума дар деҳот, ки аз қадимул айём ба миллати мо хос мебошад, қазияҳои истифодаи онҳоро ба миён меорад. Барои ҳалли он соҳаҳои асосии хоҷагии халқро инкишоф дода, шабакаҳо, муассисаю ташкилотҳои маданияи маишӣ, хизматрасонӣ, таъминотӣ ва ғайраро раванқ диҳем. Яке аз он чуноне, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод намуданд - ҳадафи 4-уми стратегияи рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон - ин саноатикунони босуръати он мебошад ва мо бояд дар партави

пешниҳод ташкили меҳнатро дар корхонаҳои кишоварзӣ боз ҳам оқилона ва самаранок истифода намоем, то ки маҷмуи сохторҳо, ташкилотҳо, давлат соҳаҳои мухталифи иқтисодии он дастовардҳои баландро ба даст оранд.

Таҷрибаи корхонаҳои кишоварзӣ оид ба истифода намудани самаранокии захираҳои меҳнатӣ исбот менамояд, ки шаклҳои гуногуни ташкили коллективҳои меҳнатӣ вучуд доранд, барои ноил шудан ба натиҷаҳои дилхоҳ ба фикри мо риояи принципҳои зерин лозиманд (расми 1.1.5).

Расми 1.1.5.-Принсипҳои ташкили оқилонаи коллективи меҳнатӣ.
Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Ҳар як принципи дар расми 5 овардашуда хусусиятҳои худро доро мебошад, ки онҳоро ҳатман нигоҳ ва амалӣ намудан лозим аст, то ки ба натиҷаи дилхоҳ ноил гардем.

Дар амалӣ намудани фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ шаклҳои гуногуни ташкили меҳнат вучуд доранд: гурӯҳҳои истеҳсоли, отрядҳои механиконидашуда, комплексҳои механикунии кишт ва ҷамъоварии ҳосил, гурӯҳҳои корӣ ва ғайра мебошанд.

Гурӯҳи доимии истеҳсоли шакли асосии ташкили меҳнат кор мебошад, ки намудҳои он ба монанди: гурӯҳҳои махсусгардонидашудаи истеҳсоли дар соҳаи растанипарварӣ ва чорводорӣ; 2- ҷузъи истеҳсолии комплексӣ - коргарони якҷанд соҳаҳои (иқтисодро, ки аз ҷиҳати) мухталифи истеҳсолиро, ки бо назардошти талаботи агротехникаи мазкур барои ба даст овардани маҳсулот якҷоя менамоянд; 3- соҳавӣ ба истеҳсоли маҳсулоти соҳаи мушаххас равандҳои истеҳсолиро иҷро менамоянд, сарҷамъ мегарданд.

Дар шароити кунунии вучуд доштани шаклҳои гуногуни ташкилӣ-ҳуқуқии хоҷагиро, ки аксаран хоҷагирои деҳқониро ташкил медиҳанд, хусусияти ҳоси ташкили меҳнатро талаб менамояд. Яъне, шакли асосии бригадаи истеҳсоли каму беш мавқеи худро гум карда, шакли оилавӣ, гурӯҳи хурди коллективи меҳнатӣ ба миён меояд.

Чуноне, ки исбот шудааст, истифодаи самарабахши меҳнат аз бисёр ҷиҳат аз миқдори оқилонаи он вобаста аст. Миқдор, ҳайати оқилонаи коллективи меҳнатӣ барои ҳалли масъалаи истеҳсоли таъсири бевоситаи худро мерасонанд, мебошад. Дар шароити муосир корманд дар як вақт як ё якҷанд кореро ё раванди истеҳсолиро иҷро намояд, ки қисми сикли технологияи истеҳсолотро ташкил медиҳад. Маънии фаъолиятҳо дар он аст, ки дар якҷоягӣ бо коргарони дигар, ки дар асоси кооператсия ва тақсимоли меҳнат намудҳои муайяни равандҳои истеҳсолиро (корхоро) иҷро мекунанд, ки дар натиҷа мувофиқи талаботи агротехникӣ маҳсулоти тайёр ба даст меояд.

Ҳангоми иҷрои раванди меҳнати коргарон бо ҳам зич алоқаманданд ва дар якҷоягӣ системаи оқилонаи ташкилиро амалӣ менамоянд. Дар системаи мазкур, ҳар як коргар дар меҳвари касбӣ вазифаи муайянеро иҷро мекунад, ки он ноил шудан ба ҳадафи ниҳоиро таъмин мекунад. Фаъолияти бомуваффақияти кооператсия ва тақсимои меҳнат танҳо дар сурате таъмин хоҳад шуд, ки хусусиятҳои дар боло овардашуда, ҳангоми ташаккул ва фаъолияти меҳнати инсон риоя карда шаванд, пешниҳод менамоем (**расми 1.1.6**).

Хусусиятҳои хоси ташкил ва фаъолияти коллективҳои меҳнати хурд (3-5 нафар)	
1.	Устуворӣ
2.	Мустақилияти баланди ғаврий-истеҳсолӣ, истифодаи васеи принципҳои худ идоракунии.
3.	Сатҳи баланди татбиқи омили инсонӣ (зеҳн, қобилият, дониш, қувва), ҳавасмандии моддӣ.
4.	Табиати эҷодии меҳнат, ҳисси соҳибмулк дар асоси интиҳоби васеи намуд ва навъҳои зироатҳои кишоварзӣ.
5.	Кам намудани муҳлати иҷрои равандҳои корҳои сахроӣ дар натиҷаи ҷорӣ намудани инноватсия.
6.	Таъмини иштироқи бештар дар тамоми фаслҳои сол ба равандҳои истеҳсолӣ, хизматрасонӣ (таъмир, нақлиёт ва ғайра).
7.	Паст намудани таъсири мавсими истеҳсолоти кишоварзӣ.
8.	Афзоиши маҳсулноқӣ.

Расми 1.1. 6.-Хусусият ва самтҳои асосии ташкили меҳнат

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст.

Чуноне, ки дар расми 1.1.6 оварда шудааст, ҳангоми ташкил намудани коллективҳои меҳнатӣ 8 хусусияти бо ҳам пайваست ва алоқаманд ҳатман бояд ба инобат гирифта шаванд, ки ҳар яки онҳо мавқеъ ва вазифаи хосеро доро мебошанд, онро амалӣ менамояд ва дар натиҷа самаранокии дилхоҳи ниҳой ба даст меояд. Мақсади асосии инсон таъмини бехатарии маҳсулнокии меҳнат ва дар натиҷа беҳ шудани шароити иқтисодӣ – иҷтимоии он мебошад, ки дар навбати худ афзудани дараҷаи касбӣ, зеҳнӣ ва маърифатии коргарро талаб менамояд. Яъне, чӣ қадаре, ки дараҷаи дониш, малака, зеҳн, қобилияти инсон (коргар) баланд гардад, ҳамон қадар маҳсулнокии меҳнати он афзоиш меёбад, ки дар натиҷа ҳолати ниҳоии иқтисодии аҳоли беҳтар, устувортар мегардад.

1.2. Асосҳои илмию методӣ, омилҳо ва нишондиҳандаҳои истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ

Тағйиротҳои миқдории шумораи захираҳои меҳнатӣ бо нишондиҳандаҳои суръати афзоиши мутлақ ва суръати афзоиши нисбӣ тавсиф дода мешавад. Афзоиши мутлақ дар асоси шумораи дар аввал ва охири давраи муайян (моҳ, семоҳа, нимсола, сол) муайян карда мешавад. Суръати афзоиши нисбӣ ҳамчун таносуби шумораи мутлақи захираҳои меҳнатӣ дар охири сол ба бузургии он дар аввали сол муайян карда мешавад.

Яке аз нишондиҳандаҳои асосие, ки сатҳи амалӣ гаштани қувваҳои корӣ шароит ва дараҷаи тараққиёти давлатро муаррифӣ месозанд аз миқдор, сохтор ва имкониятҳои захираҳои меҳнатӣ муайян намудан мумкин аст.

Агар мафҳуми аҳолиро шарҳ диҳем, онҳо шахсоне ҳастанд, ки дар ҳудуди муайяни маъмури ҳаёт ба сар мебаранд. Дар асарҳои илмии нашршудаи самти мазкур бо назардошти ҳолатҳои демографӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ онҳоро ҳамчун аҳоли муаррифӣ менамоянд.

Яъне, аҳоли дар асоси такрористеҳсоли ҳаёт афзоиш ва барқарор гашта, пайваста инкишоф меёбанд ва чун ҷузъи асосии ҷамъият субъекти робитаҳои иҷтимоиро ифода менамоянд. Таҳлили миқдорӣ, сохтор, рафти инкишофи аҳоли имкон медиҳад, ки тараққиёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ, мадани, фарҳанги ва самтҳои онҳо баҳогузорӣ гарданд ҳолати мазкур чораҳои лозимаро талаб менамояд аз ин бармеояд, ки давлат бояд барои аз байн бурдани ҳолатҳои манфии сохтории аҳоли, тақмили самтҳои мусбати рушди он, чораҳои заруриро андешад.

Чуноне, ки таърихи тамаддуни инсоният гувоҳӣ медиҳад, омӯзиши ҳаёти инсон аз асри XVII оғоз ёфтааст. Дар он рӯҳонии англис Томас Роберт Малтус бо асари худ « назария дар бораи қонуни нуфузи аҳоли падидаҳои худро оид ба муаммоҳои он ифшо намудааст.¹²

¹² Мальтус Т., Кейн С.Д. Антология экономической классики.-М., 1993.- С. 45-52.

Мувофиқи диди олими мазкур афзоиши аҳоли ҳолати прогрессияи геометрӣ, вале захираҳои хӯрокӣ барои қонеъ намудани талаботи инсон тавсия шудаанд, ҳолати прогрессияи арифметикиро дорост. Қонуни мазкурро ҳамчун асарҳои барҷастаи илмӣ мансуб доништан мумкин аст, аммо он на танҳо нисбат ба қонуни таърихӣ умумибашарӣ начандон мутобиқ мебошад, балки дар давраҳои амиқи таърих дуруст эътироф карда намешавад.

Самти дигари истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ таъсиси ҷойҳои корӣ ва баланд бардоштани дараҷаи шуғли аҳоли ба ҳисоб меравад, ки он аз таъмини баробарии тахминии ғоидаи шахсони кӯмакгиранда ва хароҷоти онҳое, ки аз ҳисоби онҳо ин кор анҷом дода мешавад, иборат аст. Бо ибораи дигар, мақомотҳои давлатӣ бо истифода аз механизми сиёсӣ метавонанд дар бораи хизматрасониҳои иҷтимоӣ аз ҷиҳати иқтисодӣ қарорҳои салоҳиятноктар қабул намоянд, агар онҳо ба хароҷоти ниҳоии маҳсулнокии меҳнат бештар наздик намудани ғоидаи интиҳобӣ диққат диҳанд. Аз ин мавқеъ, дар бораи баробарӣ, сиёсати иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва шуғли аҳоли чун бандҳои як занҷир, аниқтараш оид ба як бандҳо механизм суҳан рондан мумкин аст, як самти умумии тамоми механизми иқтисодии ҷамъият бояд бо сиёсати иҷтимоӣ муайян карда шавад, дар ин ҳолат иқтисодиёт характери иҷтимоии нигаронидашавандаро муаррифӣ менамояд.

Сиёсати иҷтимоӣ иқтисодӣ барои таъмини пурра, пурмаҳсул ва самараноки меҳнат нигаронида шудааст. Бо кор таъмин, шуғл будан бошанд вазифаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоиро иҷро менамоянд. Ҳангоми ташаққул ва амалӣ гардондани сиёсати шуғли аҳоли давлат принципҳои муайянро роҳандозӣ менамояд.

Сиёсати шуғли аҳоли дар якҷоягӣ бо сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ вазифаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии шуғли аҳолиро амалӣ менамояд. Вазифаи иқтисодии шуғли меҳнат таъмин намудани кормандон бо кори

аз чиҳати иқтисодӣ фоиданок барои ба вучуд овардани сарватҳои моддӣ ва маънавии ҷамъият мебошад. Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ҳамчун нишондиҳанда барои ҷен кардани сарвати солонаи тавлидшуда дар дохили давлат хизмат менамояд. Ба ибораи дигар, вазифаи иқтисодии шуғл аз он иборат аст, ки барои қонё гардонидани талаботи шахсӣ ва ҷамъиятӣ шароити муфид фароҳам оварда шавад.

Татбиқи вазифаи иқтисодӣ аз имкониятҳои ҷомеа, давлат барои ба вучуд овардани ҷойҳои кори аз чиҳати иқтисодӣ фоиданок, пурра бо кор таъмин намудани аҳолии қобили меҳнат бо ҷойҳои корӣ ва самаранок истифодабарии ҳам ҷойҳои корӣ ва ҳам қувваи корӣ вобаста мебошад. Бинобар ин, ноил шудан ба шуғли пурра, пурсамар ва самаранок вазифаи муҳимтарини сиёсати иҷтимоию иқтисодӣ ба маънои васеъ ба ҳисоб меравад, аз ҷумла сиёсати шуғл, даромадҳо ва сармоягузорию дар назар дорад.

Зери мафҳуми “ҷойи кори аз чиҳати иқтисодӣ мувофиқ” ҷойи кори ҷисмонӣ фаҳмида мешавад, ки бо воситаҳои истеҳсоли (предмети меҳнат, олати меҳнат, неру, музди меҳнат ва ғайра) барои амалӣ гаштани фаъолияти инсон, иҷрои кор таъин шуда корманд дар асоси маҳсулнокии баланди меҳнат имкон фароҳам меорад, ки талаботи рӯз аз рӯз афзун гаштанро таъмин намуда, музди меҳнати лоиқро соҳиб гардад, ки дар натиҷа аҳли оилааш ва шароити ҳаёти хубу гуворо ва рушди онро амалӣ гардонад.

Чунин ҷойҳои кориро бояд кормандони баландкасбу пуртаҷриба соҳиб шаванд. Фақат ҳамон вақт ба натиҷаҳои хуб ноил гардидан мумкин аст, ки агар сохтори касбӣ тахассуси коргар, меҳнат ба талаботи сохтории ҷойҳои корӣ, ки бо назардошти тараққиёти илму техника амалӣ мегарданд. мувофиқат намояд. Бинобар ин, агар талабот ба чунин ҷойҳои корӣ аз ҳисоби пешниҳоди мувофиқи қувваи корӣ қонё карда шавад, дар бораи ҳолати мувозинати байни қувваи корӣ ва ҷойҳои корӣ суҳан рондан мумкин аст.

Чойҳои кори аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок ҳатман барои ҷомеа манфиатнок ва пардохтшаванда бошанд, дар ин ҳолат онҳо маҳсулнокии баландро дороянд. Аммо масъалаи мазкур ҷанбаи дигарро низ дорад, он бояд натавонад шуғли пурра ва пурмаҳсулро таъмин, балки шуғли аз ҷиҳати иқтисодӣ самарабахшро низ амалӣ карда тавонад.

Яъне, дар натиҷа зери мафҳуми аз ҷиҳати иқтисодӣ самаранок чунин шуғли меҳнатӣ фаҳмида мешавад, ки он ба ҳар як узви ҷомеа - даромади муносиб бо назардошти нигоҳ доштани саломатӣ, баланд гаштани дараҷаи маълумот ва касб афзоиши маҳсулнокии меҳнати ҷамъиятро таъмин менамояд. Таърифи мазкур самарани иқтисодиро аз нуқтаи назари сифатӣ пурра шарҳ медиҳад. Камбудии он дар номуайянии миқдорӣ, имконнопазирии ҷенкунӣ бо ёрии як нишондиҳанда мебошад.

Ин мушкилӣ асосан бо ёрии низоми нишондиҳандаҳо бартараф карда мешавад. Ба фикри мо, аз ҳама мувофиқтарин, ки тасаввуроти амиқ ва пурмазмунро дар бораи шуғли меҳнати самарабахш фароҳам меорад, нишондиҳандаҳои зерин шуда метавонанд: дараҷаи шуғли касбӣ (пардохтшаванда); сатҳи таъмини аҳолии қобили меҳнат бо кор дар корхонаҳо, ташкилотҳо ҷо ба ҷогузориҳои оқилонаи захираҳои меҳнатӣ дар соҳаҳои мухталифи ҷамъиятӣ; ҳолати сохтор ва тақсимоати оқилонаи аҳолии қобили меҳнат аз рӯи ихтисосҳо, соҳаҳо ва бахшҳои иқтисодӣ; сатҳи шуғлнокии ва таносуби он бо ҳолати бекории табиӣ; маҳсулнокии меҳнат, меҳнатталабӣ ва меҳнатғунҷоиши истеҳсолот, арзиши аслии он ва дигар индикаторони иқтисодӣ, ки самаранокии истифодаи меҳнатро таҷассум ва муайян менамоянд.

Чуноне, ки исбот шудааст, муайянкунанда ё индикаторони асосие, ки ба рушди қувваҳои корӣ, истифодаи оқилонаи онҳо таъсир мерасонанд ва ҷен кардан мумкин аст, чунин муаррифӣ мешаванд:

- Шумораи коргарон - ҳайати коргарон ба монанди захираҳои меҳнатӣ, қувваи корӣ- ҳамаҷун доимӣ, мавсимӣ, кироӣ.

- Вазни қиёсии иҷрокунандагон аз рӯйи намуди амалишавии равандҳои меҳнати- ба монандӣ асосӣ ва ёридиҳанда; истехсолӣ ё ғайриистехсолӣ, маъмурӣ;
- Индикаторони муайянкунандаи сатҳи иҷтимоӣ демографии ғайрифаъолияти хоҷагӣ, ҳаёти захираҳои меҳнатӣ корманд вобаста аз ҷинс, собиқаи меҳнатӣ, синну сол ва дараҷаи маълумотӣ;
- Сатҳи тахассусии коргарон бо назардошти касб ва малакаи дониши иҷрокунанда.

Дар самти мазкур тавсияи олимонро, ки нишондиҳандаҳои истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатиро пешниҳод намудаанд, яқчанди онҳоро чунин муаррифӣ намудан мумкин аст:

- ❖ Нишондиҳандаҳои маҳсулнокии меҳнат;
- ❖ Ҳаҷми фоида ба як коргар;
- ❖ Нишондиҳандаҳои маҳсулоти истехсолшуда ба як соати хароҷоти меҳнат бо ченаки арзӣ ва натуралӣ;
- ❖ Нишондиҳандаҳои хароҷоти меҳнат одам (соат) ба як воҳиди маҳсулоти истехсолгашта. Нишондиҳандаҳои мазкур ба он хоҷагӣҳое мансубанд, ки барои истехсоли як намуд маҳсулот маҳсусгардонидашудаанд, ё дигар намуди фаъолиятро ба уҳда доранд;
- ❖ Коҳишёбии миқдори иҷрокунандагон таносуби байни коргарони аз кор рафта нисбати коргарони миёнасолонани дар хоҷагӣ буда;
- ❖ Истифодаи нақшавии вақти корӣ ин миқдори вақти кори хароҷот гаштаи ҳақиқӣ нисбати вақти кори нақшавӣ.

Чуноне, ки мебинем нишондиҳандаҳои истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар самтҳои алоҳидаи ташкилӣ, иқтисодӣ, истехсоли гуногунанд ва мақсади асосии онҳо ин аниқ, муайян ва самаранок ташкил намудани истифодаи оқилонаи онҳо мебошад.

- ❖ Барои амали муайян намудани эҳтиёҷи умумии корхона ба кадрҳои коргарони, асосӣ, ёрирасон, идоравӣ (захираҳои меҳнатӣ) гуруҳи одамон тавсия медиҳанд, ки онро аз ифодаи зерин муайян менамоянд.

$$\text{Эу} = \text{Эа} + \text{Эи}$$

Дар инҷо

Эу- эҳтиёҷоти умумӣ ба кадрҳо, коргар;

Эа- талаботи асосӣ ба коргарон, коргар;

Эи- талабот ба коргарони иловагӣ, коргар;¹³

Хусусияти хоси кишоварзӣ аз дигар соҳаҳои хоҷагии халқ дар он ифода меёбад, ки вақти истеҳсолот бо муҳлати истеҳсолот мувофиқат намекунад, бо организмҳои зинда растанӣ ва чорво сару кор дорад, дар соҳаи саноат ин фарқият ба давраи истеҳсоли бо вақти истеҳсоли мувофиқат менамоянд. Ба ғайри он равандҳои истеҳсолие амалӣ мегарданд, ки иштироки яквактаи захираҳои меҳнати бисёр ва гуногункасбро талаб мекунад, ки он на ҳама вақт дар нақшаи тартибдодашудаи истеҳсоли ба назар гирифта мешавад. Дар ин ҳолат барои амалӣ намудани ин талаботҳо бо захираҳои меҳнатӣ як фосола (як маротиба) буда, ҳалли ғаврии худро металабанд. Аз ин лиҳоз, ба фикри мо ба нишондиҳандаҳои пешин як нишондиҳандаи дигар ба мисли эҳтиёҷ барои супориш ё иҷрои корҳои алоҳида ворид гардад, ки он комилан пурра ва ба талаботи соҳаи кишоварзӣ хеле мутобиқ мебошад ва онро ба шакли зерин ифода менамоем:

$$\text{Эу} = \text{Эа} + \text{Эи} + \text{Эм}:$$

Барои муайян намудани натиҷаи истифодабарии захираҳои илм ва таҷриба роҳҳои ҳалли онро пешниҳод намудааст.

Барои содда ва амалӣ гаштани ҳисобу китоби он якчанд нишондиҳандаҳои асосии истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ, дар соҳаи аграрӣ, роҳи ҳалли онро муаррифӣ менамоем (ҷадвали 1.2.1).

¹³ Ҳабибов С. Х., Факиров Ҳ.Н., Мирзоалиев А.А., Шаропов Ф.Р. Менечмент-Душанбе, 2003.- С. 153-154.

➤ Зариби истифодаи қувваи корӣ (Зи)

$$Зи = \frac{T_k}{T_y}$$

Зи – зариби истифодабарии қувваи корӣ;

T_k - миқдори коргароне, ки бевосита дар истеҳсолот машғуланд-одам.

T_y - миқдори умумии коргарон дар соҳа-хоҷагӣ, одам.

Ҷадвали 1.2.1.-Методикаи муайян намудани нишондиҳандаҳои истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ

Нишондиҳандаҳо	Роҳи ҳалли онҳо	Омилҳо
Коэффисиенти истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, (K_n)	$K_n = \frac{T_k}{T_y}$	K_n - коэффисиенти истифодабарии захираҳои меҳнатӣ T_k - теъдоди захираҳои меҳнатӣ дар истеҳсолот иштироккарда, нафар. T_y - теъдоди умумии захираҳои меҳнатӣ, нафар.
Коэффисиенти истифодабарии вақти корӣ дар давоми сол, (K_{bc})	$K_{bc} = \frac{CM_x}{CM_{\Sigma}}$	K_{bc} - коэффисиенти истифодабарии вақти корӣ дар давоми сол CM_x - сарфи ҳақиқии вақти корӣ, одам / соат CM_{Σ} - фонди эҳтимоли (нақшавии) солонаи вақти корӣ, одам/соат
Коэффисиенти истифодаи вақти рӯзи корӣ, (K_p)	$K_p = \frac{B_p}{B_m}$	K_p - коэффисиенти истифодаи вақти рӯзи корӣ B_p - давомнокии вақти кории ҳақиқии рӯзона, соат; B_m - давомнокии вақти кории муайянкардашудаи (нақшавӣ) рӯзона, соат.
Коэффисиенти мавсимияти истифодаи захираҳои меҳнатӣ, (K_m)	$K_m = \frac{TKB_{max (min)}}{TKM_{mb}}$	K_m - Коэффисиенти мавсимияти истифодаи захираҳои меҳнатӣ $TKB_{max (min)}$ – иштироки максималӣ ё минималии коргарон дар моҳ, соат TKM_{mb} - иштироки миёнаи моҳонаи коргарон, соат.
Маҳсулнокии меҳнат	$M_m = \frac{MY}{CM (T_k)}$	M_m - маҳсулнокии меҳнат. MY - маҳсулоти умумии кишоварзӣ, (бо шакли натуравӣ -сентнер, тонна, дона ё арзишӣ - сомонӣ); CM - сарфи меҳнат ба истеҳсоли маҳсулот, одам - соат, одам – рӯз; T_k - теъдоди миёнаи солонаи коргарон, нафар.
Заҳматталабии истеҳсолот ё маҳсулот	$Z_t = \frac{CM, T_k}{MY}$	Z_t - заҳматталабии истеҳсолот ё маҳсулот MY - маҳсулоти умумии кишоварзӣ, (бо шакли натуравӣ -сентнер, тонна, дона ё арзишӣ - сомонӣ); CM - сарфи меҳнат ба истеҳсоли маҳсулот, одам - соат, одам – рӯз;

		Тк - теъдоди миёнаи солонаи коргарон, нафар.
Афзоиши маҳсулнокии меҳнат	$АММ = \frac{ММ1 - ММ2}{ММ1} * 100$	АММ- Афзоиши маҳсулнокии меҳнат ММ1 – маҳсулнокии меҳнати аввал ММ2 - маҳсулнокии меҳнати баъдан
Микдори фоидаи ба як одам соат, сомонӣ	$Ф_m = \frac{\Phi}{C_m}$	Фм –микдори фоидаи ба як одам соат, сомонӣ Φ – ҳамаги ҳаҷми фоидаи ба даст омада, сомонӣ См- ҳамаги сарфи меҳнат, одам- соат.
Эҳтиёҷот ба микдори умии кадрҳо	$Эу = Эа + Эи$	Эу- эҳтиёҷоти умумӣ ба кадрҳо, нафар; Эа- эҳтиёҷоти асоси ба кадрҳо, нафар; Эи- эҳтиёҷоти иловаги ба кадрҳо, нафар;

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси китоби дарсӣ аз фанни Иқтисодиёти кишоварзӣ Шаропов У. Ш.-Душанбе: Маориф, 2007.-С 84-94., Менеҷмент Ҳабибов С.Х., Фақиров Ҳ.Н., Мирзоалиев А.А., Шаропов Ф.Р.- Душанбе, 2003.- С 153-154

Аз маълумотҳои дар боло овардашуда барои таъмини истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатӣ ва бехтару пурсамар гаштани он дар кишоварзӣ омилҳои зиёде таъсир мерасонанд.

➤ Зариби истифодабарии вақти корӣ дар як сол (Зи в.к.)

Агар маҷмуи маҳсулоти истеҳсолшавандаро дар як воҳиди вақт дигар афзоиш дода натавонем, мо имконияти сарфа намудани хароҷоти меҳнатро таъмин намоем, ки маҳсулнокии меҳнат афзоиш меёбад.

➤ Зариби истифодаи вақти рӯзи корӣ (З р.к.)

Яъне, чӣ афзоиши ҳаҷми маҳсулнокии меҳнат ва чӣ коҳиш ёфтани хароҷоти меҳнат ба як воҳиди вақт идора карда мешавад. Ва ҳар яки онҳо аз омилҳои таъсиррасони техникӣ, технологӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ ва ғайра иборат мебошанд.

Дар асоси нишондиҳандаи мазкур мо метавонем маҳсулнокии коргарро зерин назорат гирем ва онро идора намоем.

➤ Маҳсулнокии меҳнат

Нишондиҳандаи мазкур ҳамчун маҳсулнокии меҳнат баромад менамояд, оқилона ва самаранок истифода бурдани қувваҳои кориро дар соҳа ё намуди мушаххаси маҳсулот ифода менамояд.

➤ Сарфи меҳнат ба як воҳиди маҳсулоти истеҳсолшуда ҳамчун нишондиҳандаи меҳнатталабӣ баромад менамояд.

➤ Сатҳи афзоиши маҳсулнокии меҳнат, ки яке аз нишондиҳандаҳои рушди истифодаи захираҳои меҳнатиро таҷассум менамояд шуморида мешавад ва онро чунин муайян намудан мумкин аст.

➤ Яке аз нишондиҳандаҳои иқтисодии сифатӣ ин ҳаҷми ғоидаи ба даст оварда ба як воҳиди хароҷоти вақт, одам, соат мебошад.

«Чуноне, ки Шаропов У. иброз медоранд: хусусияти хоси соҳаи кишоварзӣ дар он аст, ки ҳангоми амалӣ намудани равандҳои алоҳидаи кори мавсимӣ (технологӣ) давомнокии рӯзи корӣ гуногун мебошад. Масалан, дар вақти ғунучини ҳосил дарозии рӯзи кории коргарон 10-12 соат буда, метавонад дар фасли зимистон ин нишондиҳанда (равандҳои) 5-6 соатро ташкил диҳад, вале дар соҳаи чорводорӣ речаи давомнокии вақти корӣ куллан фарқ менамояд ва он ба хусусиятҳои физиологии чорво мутобиқ мебошад. Аз ин лиҳоз, 310 рӯз ё тамоми сол ғайрифаъолият намоянд, пас чорводорон дар 1 сол ба ҳисоби миёна 310 рӯз, коргарони саҳроӣ бошанд 220 – 240 рӯз кор мекунанд»¹⁴

Ба фикри мо, омилҳои самтҳои афзоиши маҳсулнокии меҳнат дар кишоварзӣ таъсири худро мерасонанд, ба таври зайл муаррифӣ менамоем:

- Рушди соҳаҳои мухталиф ба монанди саноат, коркарди маҳсулоти аввала ва ниҳии кишоварзон; инфрасохтори маъмули хизматрасонӣ-таъминотӣ, ёрирасон ва таълимӣ;
- Такмили сохтори истеҳсоли ва тараққиёти сатҳи илмӣ – техникаи он;
- Баназаргирии минтақавӣ ва соҳавии шароити истифодаи меҳнат;
- Такмили самтҳои ҳавасмандии иқтисодии коргарон ба натиҷаи ниҳии меҳнат;
- Рушди шаклҳои гуногуни соҳибкорӣ;

¹⁴ Шарофов У. Ш. Иқтисодиёти кишоварзӣ.- Душанбе: Маориф, 2007.- С. 45-47.

- Дигаргунсозии муносибат нисбати моликият ва тараққиёти хоҷагиҳои шахсии ёрирасони аҳоли;
- Такмили низоми баланд намудани дониш ва малакаи кори молистеҳсолкунандагон тайёркунӣ ва азнавтайёркунии кадрҳо (омузиш ва бозомӯзиш);
- Беҳтар кардани шароити иҷтимоӣ, санитарии гигиении коргарон;
- Мукамал намудани системаи бамеъёрдарории хароҷоти меҳнат;
- Омода намудан ва бунёди ташкилот, корхонаҳое, ки дар натиҷа миқдори ҷойҳои корӣ афзоиш ёфта, ба талаботи иқтисодӣ-иҷтимоии ҷамъият мутобиқ мегардад.

Омилҳои овардашуда хусусият, ҳолату шарт ва шароитҳои таъсиркунандаи худро дороянд ва ба натиҷаи маҳсулнокии меҳнат бевосита таъсири худро мерасонанд, баромад менамоянд.

Чуноне, ки аз мисолҳои дар боло оварда маълум мегардад, маҳсулнокии меҳнат гуфта, қобилияти меҳнати шахсони мушаххасе, ки дар воҳиди вақти корӣ миқдори муайяни маҳсулот (арзиш) истеҳсол мекунанд, фаҳмида мешавад. Маҳсулнокии меҳнат натиҷаи меҳнати мушаххас, самаранокии фаъолияти истеҳсолии мақсадноки инсонро дар воҳиди муайяни вақти корӣ мефаҳмонад. Он таносуби байни миқдори маҳсулоти истеҳсолшуда ва вақти кории барои истеҳсоли он сарфшударо мефаҳмонад.

Ҳар қадаре, ки дар воҳиди муайяни вақти корӣ бештар маҳсулот истеҳсол карда шавад, ё ҳар қадаре, ки ба воҳиди маҳсулот камтар вақт сарф карда шавад, ҳамон қадар маҳсулнокии меҳнат сатҳан баланд буда, барои қонун намудани талаботи аҳоли бо маҳсулоти он вобастагии зичро дороянд.

Афзоиши маҳсулнокии меҳнат талаботи умумӣ буда, ба ҳамаи соҳаҳои иқтисодии ҷамъият хос аст. Қонуни доимо баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат барои ҳамаи соҳаҳои хоҷагӣ мансуб бошад, дар

кишоварзӣ ин қонун хусусиятҳои ба худ хос дорад, чунки он аз таъсири шароитҳои табиӣ ва сохтори иҷтимоии соҳа вобаста аст.

Барои истеҳсоли маҳсулот ҳам меҳнати зинда ва ҳам меҳнати гузашта, ки дар воситаҳои истеҳсолот, маводҳо ва дигар меҳнат таҷассум ёфтааст, сарф мешавад, бо воситаи меҳнати инсон ба маҳсулоти нав гузаронида мешавад.

Меҳнати зинда воситаҳои истеҳсолотро, ки ҳамчун маҳсули меҳнати гузашта ифода шудааст, ба ҳаракат медарорад ва ба сифати истеҳсолкунандаи ягонаи арзиши нави истеҳсолӣ баромад менамоянд.

Меҳнат ҳамчун раванд доимо зинда мебошад. Дар ҳолате, ки раванди меҳнатӣ ба охир мерасад ва натиҷаи он ба маҳсулот арзиш табдил мегирад, маҷмуи меҳнати дар он таҷассумёфта шакли меҳнати гузаштаро мегирад. Ин натиҷаи меҳнати ниҳонии коргароне, ки воситаҳои асосӣ ва гардонро оқилона истифода мебаранд, акс меёбад ва онро ифода менамояд.

Меҳнати дар давраҳои гузашта ва ниҳонии истеҳсолот сарфшуда маҷмуи меҳнатро ташкил мекунад. Меҳнати дар давраи охирини истеҳсолот сарфшуда, меҳнати изофа, яъне арзиши навро ба амал меорад аз ин рӯ, бояд нишондиҳандаи самаранокии маҷмуи меҳнат, самаранокии меҳнати сарфшудаю ҳамроҳкардашударо занҷираи изофашудаи арзишро фарқ ва ҷудо намудан лозим аст, ки он ҳамчун омили идоракунии нарх баромад менамояд.

Моҳияти иқтисодии афзудани маҳсулнокии меҳнат ба он ифода меёбад, ки иштирок ва саҳми меҳнати зинда коҳиш ёфта, миқдори меҳнати гузашта баръакс меафзояд, он асосан тараққиёти ҷамъият, ки ниҳоятан ба сарфи маҷмуи меҳнат вобастагии зич дорад, ба як воҳиди маҳсулоти истеҳсолӣ коҳиш меёбад, мешавад.

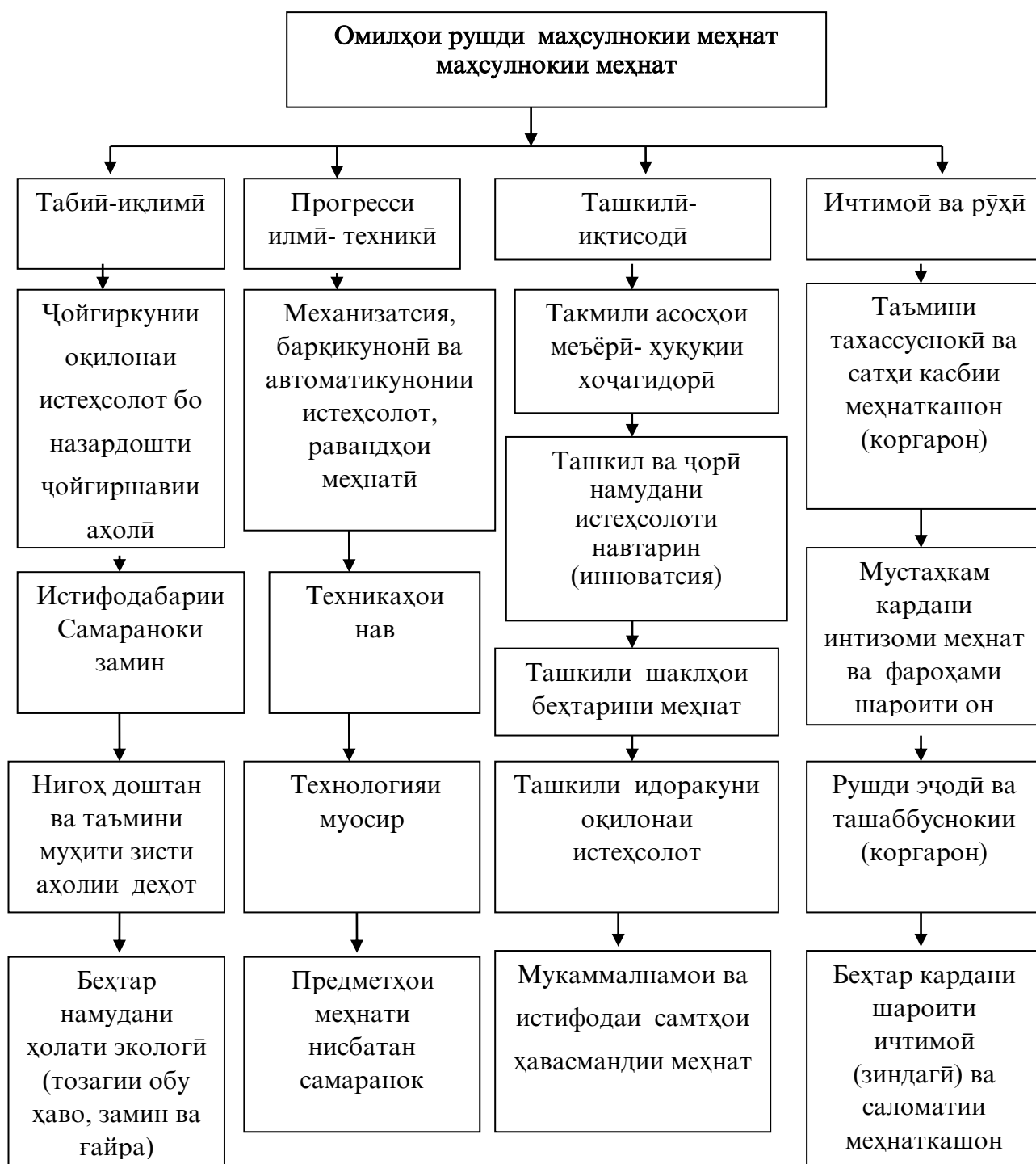
Таносуби байни меҳнати зинда ва гузашта дар натиҷаи афзоиши сатҳи мусаллаҳшавии техникий тараққиёти он тағйир меёбад. Аз ин лиҳоз, оид ба таъмини сатҳи истифодаи оқилонаи қувваҳои корӣ амалӣ гаштани натиҷаҳои прогресси илму техника, ки фарқияти меҳнати

гузашта ва зиндаро дигар менамоянд ва таъсири бевосита мерасонанд, чораҳои лозимаро ба назар гирифта, амалӣ гаштани онро таъмин намудан лозим аст.

Асарҳои илмӣ самти иқтисодӣ барои ҳисоб кардани истифодаи захираҳои меҳнатӣ, усулҳои пешниҳод шудаанд, ки васеъ истифода бурда мешаванд.

Ҳангоми амалӣ гаштани сатҳ ва рушди маҳсулнокии меҳнати кишоварзон низоме истифода мешавад, ки он рақамҳои натуравӣ ва арзиро дар бар мегирад, ки баъзеи онҳоро дар боло арзёбӣ намудем ва омилҳои асосии муайянкунанда ва таъсиркунанда ба натиҷаи меҳнатро, ки аз 4 гурӯҳи мушаххаси бо ҳам пайваست иборатанд, пешниҳод менамоем.

Дар шароити ҳозираи тараққиёти ҷамъият, ҳар яки омилҳои овардашуда хусусияти хосеро дороянд. Ҳоло, ки дар тамоми ҷаҳон қазияи дигаргуншавии иқлим ва таъсири он ба табиат эҳсос ва дида мешавад, ки онҳоро олимон ва молистеҳсолкунандагон ба назар гиранд, барои беҳ шудани онҳо кушиш ва роҳҳои манфиатнокро истифода барем. Яке аз ин омилҳо табиӣ- иқлимӣ, ки онро шартан ба гурӯҳҳои мушаххасс ҷудо намудем, ки амалӣ ва риоя намудани ҳар яки онҳо ба ҳосилнокии меҳнат таъсири бевоситаи худро мерасонанд. Се гурӯҳи боқимондаи омилҳои овардашуда низ дар алоҳидагӣ ва маҷмуан самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ, беҳ шудани шароити ташкили иқтисодӣ- иҷтимоии он таъсири худро мерасонанд. Ба фикри мо, ҳам аз нуқтаи назария ва ҳам амалия он мавқеи хосеро дар омӯзиши самаранокии истифодаи меҳнат нақши муҳимро мебозад (расми 1.2.1).

Расми 1.2.1.-Омилҳои ба маҳсулнокии меҳнат таъсиркунанда

Сарчашма: Аз ҷониби муаллиф таҳия гардидааст.

Чуноне, ки таърих гувоҳӣ медиҳад, таъмини рушди маҳсулнокии меҳнат аз он ҷумла соҳаи кишоварзӣ дар иқтисодиёти бозоргонӣ талаботи объективӣ буда, барои амалӣ гаштани қазияҳои самти иқтисодӣ-иҷтимоӣ, хусусан ҳоси хоҷагии халқро дорост.

Аз ин лиҳоз, механизм, роҳҳо ва самтҳоеро, ки баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнatro, ки дар кишоварзӣ амалӣ мегарданд чунин муаррифӣ менамоем:

Афзоиши сатҳи таъмин будани хоҷагӣ бо фондҳо фондимусаллаҳшавии коргар;

- Таъмини рушди истифодаи самараноки воситаҳои асосӣ;
- Амалӣ гаштани технологияи захирасарфакунанда ва инноватсионӣ дар растанипарварӣ ва чорводорӣ;
- ҷорӣ намудани шаклҳои бехтарини ташкил ва истифодаи меҳнат;
- амиқтар намудани дараҷаи махсусгардонӣ, кооператсия ва интегратсияи агросаноатӣ;
- баланд бардоштани дараҷаи касбӣ ва ихтисоси кадрҳои КАС.

Ба назар гирифтани ва ҷорӣ намудани пешниҳодҳо, тавсия дар масъалаҳои муайян намудани истифодаи самараноки захираҳои меҳнати равшанӣ андохтани ва роҳҳои ҳалли онҳо, ки оварда шудаанд, маҷмуан имконияти баланд бардоштани дараҷаи иқтисодии меҳнат, сатҳи иҷтимоӣ, касбӣ ва ҳаёти инсон таъсири бевоситаи худро мерасонад, акси худро ёфтаанд, сифати таҳқиқоти мазкурро муаррифӣ менамояд.

1.3 Хусусиятҳои хос ва масоили истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар шароити иқтисоди бозоргӣ

Асарҳои илмие, ки ба самти иқтисодӣ, аз он ҷумла ба кишоварзӣ мансубанд мафҳуми меҳнатро ҳамчун фаъолияти мақсадноки инсон, ки дар рафти он иҷрокунанда, коргар бо воситаи олооти меҳнат ба предмети меҳнат ё худ табиат таъсир расонида шакли онро дигар намуда, ба талаботи худ мувофиқ ва қонеъ менамояд, ки дар ниҳоят арзиши навест пайдо мегардад, фаҳмида мешавад. Таҳқиқотчи К.Маркс онро ба таври зайл баён намудааст: «Шарти абадии ҳаётии инсон новобаста аз ҳолат ва шароити зисти он доимо дар ҳама шаклҳои ҷамъият якхела баромад менамояд»¹⁵

Аз ғуфтаҳои боло бармеояд, ки инсон дар ҳама гуна шаклҳои ҷамъиятӣ ҳамчун истеҳсолкунанда ва истеъмолкунандаи натиҷаи меҳнати худ муаррифӣ мегардад, яъне меҳнат низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ буда дар асоси қонунҳои бозор ва фаъолияти худ талаботро амалӣ менамояд.

Фазои иқтисодии захираҳои меҳнатӣ бо кор таъмин намудан аст, ки дар он харидорон ва фурӯшандагон оид ба нарх ва шароити корӣ ба мувофиқаи тарафайн меоянд. Фаъолияти бозори меҳнат корфармоёнро барои соҳаҳои мухталиф бо коргарон-иҷрокунандагон корхоро таъмин менамоянд, коргарон бошанд, меҳнаташонро фурӯхта, бар ивазаш воситаҳои (пул, даромад) мегиранд, ки ҳаёт ва зиндагии худро таъмин менамоянд.

Меҳнат дар бозор фурӯхта мешавад ва музди меҳнат ченаки арзиш он мебошад.

Ин муқарраротро қайд намуда, ҳангоми баррасии он тавсифи мафҳумҳое, ки моҳияти бозори меҳнат, ташаккул ва фаъолияти онро муайян мекунанд, бояд дар мадди назар бошанд.

Маълум аст, ки дар бисёр мавридҳо бо истилоҳҳои якхела

¹⁵ К.Маркс, Ф.Энгельс. Соч.2 изд.- С 195-196

предметҳои гуногун ва мафҳумҳоро меноманд ва баръакс, ҳамон як ашёҳо ва падидахоро бо калимаҳои гуногун ифода меkunанд. П.Самуэлсон «ин падидаҳо диктатураи калимаҳо буда, ки он дар илмҳои ҷамъиятӣ хатарноктарин аст. Ва бидуни ин ҷаҳони мо чунон мураккаб аст, ки мо худамон бесарусомонӣ ва нофаҳмиро ба вуҷуд меорем ва надоништа ду калимаи гуногунро барои ишора ба як падида ё мафҳум истифода мебарем, ё ҳамон як калимаро ба предметҳои гуногун истифода мебарем»¹⁶

Илми иқтисод таърифҳои меҳнат, раванди онро ҳамчун як ҳолати вазнин, номувоҷида мешуморад хусусан олим И.Бентам онро чунин баён намудааст: Хоҳиш, ҳаракат бе меҳнат худ ба худ вуҷуд дошта наметавонад, он таҳаллуши майл ба сарват, буда ҳуди он меҳнат танҳо боиси нафратангезӣ шуда метавонад.

Мувофиқи таърифи А.Маршалл: «Қор ҳар як кӯшиши рӯҳӣ ва ҷисмонӣ буда, ки қисман ё пурра бо мақсади ба даст овардани ягон натиҷа, бо назардошти ба ҳисоб нагирифтани қаноатмандии бевосита аз ҳуди қори анҷомдодашуда фаҳмида мешавад»¹⁷

Аз миёнаи асри XIX тақсими синфӣ меҳнат дар Европа ва Америкаи Шимолӣ дар натиҷаи инқилоби якуми саноатӣ, инчунин револютсияҳои иҷтимоӣ ва ислохотӣ дар Франция, Германия ва дигар мамлакатҳо амалӣ гаштанд. Асоси баланд гаштани ҳосилнокии меҳнат, дигаргуниҳои дар ҷамъият дидашаванда баланд гаштани дараҷа ва некуаҳволии қорғарони қироя қоҳиш ёфтани, давомнокии рӯзи қорӣ, қам имқониятҳои гирифтани қонишу маълумот ва тағйир қодани намудҳои фаъолияти меҳнатӣ, ки нақши қасеъро қоро меқошанд, таъмин шудаанд.

Дар натиҷаи амалӣ гаштани рақндҳои мақкур сохтори қавлатҳо ва аҳоли низ тағйир ёфта, қисми асосии аҳолии қишварҳои пешрафтара

¹⁶ П. Самуэльсон. Эқаномика.- М., 1964.- С. 24-26

¹⁷ Генкин Б. М. Организация нормирования и оплата труда на промышленных предприятиях: Учебник для вузов. – 3-е изм. И доп.- М.: Норма , 2005. –С. 1-3.

муҳандисон, олимон, табибон, омӯзгорон, фарҳангиён, соҳибкорон ва ғайра, ки ҳисобҳо нишон медиҳанд, маҳз онҳое мебошанд, ки ба эҷодкорӣ машғуланд, арзишҳои чизҳои нав меофаранд ва дар баланд бардоштани сатҳи некуахволии мардум-сарвати миллии мамлакат саҳми бештарро дороянд.

Мафҳумҳои меҳнат ва равандҳои эҷодӣ аксар вақт ба ҳам муқобил гузошта мешаванд, чуноне, ки В.Иноземтсев мешуморад: «Муоссиртарин анғезандаи фаъолияти эҷодӣ ин хоҳиши ҳуди шахс барои амалӣ намудани ҳастии худ дар асоси фаъолияти озод, новобаста аз шароити моддӣ беруна мебошад» Ин анғеза, бешубҳа, вучуд дорад, вале хеле кам амалӣ мешавад ва муҳимтар аз ҳама, моҳият ва маънои эҷодкорро инъикос намекунад.¹⁸

Назарияи илми иқтисодӣ дар шароити кунунӣ ва ҳаматарафа омуختани маҷмуан хароҷоти вақти инсон-одам-соат, таъмин намудан бо неъматҳои моддӣ, таҳсил, тарбияи фарзандон ва истироҳат диққати калон медиҳад. Махсусан, тарбияи фарзандон дар оила ҳамчун намунаи меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ, ки аз як тараф, боиси хурсандии зиёд аз тарафи дигар, ҷидду ҷаҳди хосеро талаб мекунад, ки ба ин ё он дараҷа аз тарафи ҷамъият ҷуброн мегардад, баромад менамояд.

Дар баробари он байни ашхосе, ки дар истехсолоти моддӣ, илм, санъат ва соҳаи маънавӣ машғуланд, ҳам ба воситаи низоми бозор ва ҳам бо воситаи ташкилотҳои давлатию ҷамъиятӣ, ҳамаи намудҳои меҳнат, ки амалан сарф мегарданд ба назар гирифта мешаванд, яъне бевосита ё бавосита аз натиҷаҳои фаъолияти инсон ба амал меояд ва дар давраҳои гуногун муайян мекунад, баромад менамоянд.

Аз ғуфтаҳои боло бар меояд, ки классикони илм назарияи иқтисодӣ мувофиқи шароитҳои технологи ва иҷтимоии замони худ меҳнатро ҳамчун «саъю кушиши вазнин»-и меҳнаткашон барои ба даст овардани

¹⁸ Генкин Б. М. Организация нормирование и оплата труда на промышленных предприятиях: Учебник для вузов. – 3-е изм. И доп.- М.: Норма , 2005. –С. 2-3.

натичаҳои беҳтарини моддӣ медонистанд. Вазъияти кунунии иқтисодӣ ташкили истифодаи меҳнат барои боз ҳам васеътар омӯхтани моҳияти меҳнатро тақозо менамояд ва онро далеле муайян мекунад, ки дар асри XX фаъолияти самти эҷодӣ ва маънавӣ аҳамияти торафт бештарро пайдо карда буд, ки онҳо на танҳо дар мубодилаи иқтисодӣ иштирок намуда, воситаи рузгузарони миллионҳо одамонро таъмин мекунанд, балки мазмуни меҳнат ҳамчун манбаи ҳиссиёти мусбӣ низ баромад менамуд. Аз ин бар меояд, ки меҳнати ҷисмонӣ дар шароит, ҳолатҳои мувофиқ метавонад (ба ибораи А. Маршалл) «аз ҳуди раванди меҳнати мушаххаси қаноатмандӣ» пайдо кунад.¹⁹

Дар адабиёти иқтисодӣ захирахоро ҳамчун омилҳои истеҳсолот низ муррифи менамоянд. Дар асарҳои худ А. Маршалл захирахоро ба чор омил муайян кардааст: замин, меҳнат, сармоя ва ташкили истеҳсолот ва дар баробари ин таъкид кардааст: «Ба маънои муайян танҳо ду омил истеҳсолот-табиат ва одам-вучуд доранд» Сармоя ва ташкили истеҳсолот натиҷаи фаъолияти инсон буда, амалӣ гаштани он бо кумаки табиат сурат мегирад ва аз рӯйи хусусияти пешбинӣ намудани оянда ва омода будани вай ба ғамхорӣ дар бораи оянда идора карда мешавад, аз ҳар нуқтаи назар инсон маркази қазияи истеҳсолот ва қазияи истеъмолот ва оқибатҳои байни дуи онҳо, ки аломати дутарафа-тақсим ва мубодила дороянд. Инсон дар як вақт бо мақсади истеҳсолот баромад менамояд мебошад.

Дар мавриди мазкур мафҳуми «замин» ҳамчун синоними истилоҳи «захираҳои табиӣ» як қисми сарватҳои табиӣ истифода мешавад; истилоҳи «меҳнат» бо арзиши вақти корӣ ё шумораи коргарон; истилоҳи «сармоя» биноҳо, иншоот, таҷҳизотеро, ки дар истеҳсоли мол истифода мешаванд ва мафҳуми қобилияти соҳибкорӣ (истеҳсолӣ) ба фаъолияти

¹⁹ Генкин Б. М. Организация нормирование и оплата труда на промышленных предприятиях: Учебник для вузов. – 3-е изм. И доп.- М.: Норма , 2005. –С. 6-7.

истифодаи оқилонаи замин, меҳнат ва сармоя дахл дорад, баромад менамоянд.

Истилоҳҳои «захираҳои сармоя», «молҳои сармоя», ки баъзе муаллифон истифода мебаранд [Сандерс. Сах. 20], [Лугати иқтисодиёт (Коллинз). С. 203] моҳияти падидаи равшан намебардорад Масалан, неъматҳои сармоя на танҳо таҷҳизот, балки маснуоти заргарӣ, қоғазҳои қиматнок, мансабҳо дар давлат (барои баъзе шахсони алоҳида) ва ғайра мебошад.

Аз солҳои 70-уми асри XX дар асоси нашрияҳои Лауреати мукофоти Нобел Г.Беккер истилоҳи «сармояи инсонӣ» васеъ истифода мешавад. Он чӯзҳои захираҳои инсониро тавсиф мекунад, ки метавонанд ҳамчун манбаи даромади хонавода, корхона ва кишвар гарданд, яъне сармояи инсонӣ метавонад ҳамчун қобилияти ҳисмонӣ ва эҷодии шахс, дониш, малака ва фаъолияти ӯ баромад намояд. Ба осонӣ пай бурдан мумкин аст, ки мафҳуми «сармояи инсонӣ» нисбат ба мафҳуми «қувваи корӣ» васеътар аст, гарчанде ки дар он ҳеҷ чизӣ нава ворид нагаштааст, зеро чӯзҳои қувваи корӣ (дониш ва малака) манбаи даромад мебошанд. Дар амал мафҳуми «сармояи инсонӣ» бештар барои арзёбии даромаднокии сармоягузори дар соҳаи маориф ва тақмили ихтисос истифода мешавад.²⁰

Барои ислоҳ ва амалӣ гаштани қазияҳои вучуд дошта дар раванди фаъолияти истеҳсолии хоҷагиҳо, ки дар он захираҳои меҳнатӣ ҳамчун яке аз воситаҳои истифодашаванда баромад менамоянд ва алоқаманд мебошанд, нишондиҳандаҳо, ченакҳо, коэффисиентҳои муайяне ба монанди фоидаи маҳсулнокии меҳнат, сатҳи даромадноӣ, дар маҳсулотҳои умумӣ ва гуногун ҳисоб карда мешаванд, ки дар асоси онҳо баҳодиҳии сифатӣ оид ба тарҳрезӣ ва дурнамои нишондиҳандаҳои мазкур амалӣ мегардад, таҷрибаи мазкурро дар сатҳи гуногуни

²⁰ Генкин Б. М. Организация нормирование и оплата труда на промышленных предприятиях: Учебник для вузов. – 3-е изм. И доп.- М.: Норма , 2005. –С. 8-9.

истеҳсолот аз хоҷагӣ то иқтисодиёти миллӣ истифода бурдан мумкин аст.

Баҳодиҳӣ ба натиҷаи меҳнати иҷрокунанда маҳсулнокии он, ки ба ҳаҷми музди меҳнатӣ коргар таъсир мерасонанд бо назардошти омилҳо дар мисоли давлатҳои хориҷии ҷаҳон ба таври зерин гурӯҳбандӣ шудаанд (ҷадв. 1.3.1).

Ҷадвали 1.3.1-Омилҳои таъсиркунанда ба истифодабарии захираҳои меҳнатӣ.

Давлат Мамлакат	Нишондиҳандаҳо
ИМА	Мураккаби шакл ва тарзҳои гуногуни равандҳои истеҳсоли, сатҳи амали гаштани онҳо, мустақилона ё ба ҳамкори, зарурияти қабули қарорҳо, мавҷудият ё ворид намудани навгониҳо дар технология, раванди кори ва иҷроиши он таҷрибаи корӣ, малака дониш, уҳдадорӣҳо.
Иттиҳоди Аврупо	Фишангҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ бо назардошти тахассусноки, малака ва дониш, сину соли коргарон вобаста ва алоқаманд мебошад. Фишангҳои сармояи асосӣ, ки ба амали гаштани технологияҳои инноватсионӣ ҳампайваست мебошанд. Фишангҳои таъкили ва тарзҳои идоракунии коллективи меҳнатӣ, ҳайати кормандон ва шахсони алоҳида-иҷрокунанда (коргар) дар таъкили истеҳсолот бо назардошти самтҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сармояи асосӣ алоқаманд буда, дар якҷоягӣ, ба ҳам пайваст, амали мегардад дар бар мегиранд.
Шведсия	Таъкили меҳнат дар мамлакати мазкур ба таври ғайри марказонидашуда буда давлат дар фаъолияти истеҳсолии хоҷагиҳо даҳолат намекунад, онро дар ҳуди бозори меҳнат бо назардошти хароҷоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҳаёти инсон то ҳадди ақал амали мегардонанд дар бар мегиранд. Мӯҳтавои тарзи таъсири давлат ба истифодабарии захираҳои меҳнати-ҳамчун муносибат ва дар таъмини рушди аксари истеҳсолоти бахши хусусӣ ва аз нав тақсимкунии фоида аз тарафи давлат бо тарзи низомӣ андозбандӣ амали мегардад. Дар ҳолати мазкур иштироки фаъолияти давлат дар баланд намудани сатҳи зиндагии аҳоли бе даҳолат ба фаъолияти истеҳсолии хоҷагиҳо нигоҳ дошта мешавад.
Чопон	Таъкили меҳнат ва пардохти музди он дар алоқамандӣ бо анъанаҳои мардумӣ он ки аз рӯйи чинс фарқият доранд ва дар давраҳои ҳозира ҳам нигоҳ дошта мешаванд; тарзи ҳисоби музди меҳнати кормандон бо назардошти афзоиши маҳсулнокии меҳнат ва истифодаи мушаххаси онҳо амалӣ мегардад.
Федератсия и Россия	Таъкили меҳнат ба тарзи коллективи дар асоси қонунҳои давлат, меҳнатӣ озод шаклҳои гуногуни истифодаи он аз алоҳидагӣ то гурӯҳҳои бузурги истеҳсоли, баланд бардоштани сатҳи иҷтимоӣ аҳоли ба тариқи ҷорӣ намудани имкониятҳои гуногуни он; Музди меҳнат дар асоси кироӣ, ва шартномаҳо ва низомӣ вучуд доштани он. Кафолати музди меҳнатӣ ҳади ақали кормандон, нафақа ва дигар самтҳои иҷтимоӣ аз тарафи давлат таъмин мегардад.

**Сарчашма: Таҳияи муаллиф*

Дар давлати ИМА ҳангоми ташкили истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, ҳангоми интиҳоб ба вазифа дар сатҳи роҳбарият ё худ кормандони алоҳида ба вазифаҳои мушаххас ба сифати касбии онҳо малака ва фаъолияти идоракунии, арзишҳои маънавӣ ва натиҷаи шахсӣ баҳогузорӣ карда мешавад.

Шакли ташкили меҳнат дар ширкатҳои давлати мазкур ба таври гурӯҳӣ ва индивидуалӣ амалӣ мегардад. Тарзи ташкили гурӯҳӣ асосан ба кормандони гурӯҳӣ муайяни идоракунии сатҳи миёна тааллуқ ё ташкилот, ба таври кироӣ фаъолият менамоянд.

Тайёр кардани кормандони сатҳҳои гуногун ки бо воситаи таҳсилот амалӣ мегардад, дар асоси нақшаҳои сармоягузорию дарозмуддати низоми таҳсилот, ки сатҳи зист ва шароити ҳуби меҳнатӣ аз тарафи давлат амалӣ мегардад. Сиёсати мазкур имконияти ҳуби имконпазири инсонро фароҳам меорад. Яъне, шахси қобилияти ҳуби зеҳнӣ, дониш, сифатҳои ҳуби омӯзишро дорост давлат дастгирӣ ва кумаки молиявиро таъмин менамояд.

Дар ҳолатҳои алоҳида барои амалӣ намудани рушди истеҳсолот, тараққиёти иқтисодиёт давлат ҷалби мутахассисон, олимон, кормандони бехтаринро аз хориҷи кишвар ҷалб менамояд тамоми шароитҳоро фароҳам оварда, онро истифода мебарад.

Тарзи ташкили меҳнат ва пардохти музди он ҳолати хосеро дорост, ки мувофиқи он ҳар як корманд барои дастрас шудан ба талаботи худ мустақил мебошад, аз ин лиҳоз корманд дар раванди меҳнатӣ вобаста аз мақсад ва манфиати шахсии худ фаъолият менамояд.

Нақшаи роҳбарият дар натиҷаи фаъолияти ниҳоии ширкато, ташкилотҳо хеле бузург ва назаррас мебошад.

Аз ин бармеояд, ки дар шароити иқтисодиёти бозоргонӣ бояд диққати махсус ба тарзи идоракунии ҳайати кормандон, корхона, ташкилот дар сатҳи баланд ширкатҳо, корпоратсия ва холдингҳо акси худро ёбад. Бояд ба сармояи инсонӣ, хусусан зеҳнӣ таъия намуда, корхонаҳо метавонанд дар бозор рақобатпазир гарданд.

Дар баробари афзалиятҳои вучуддошта тарзи ташкил ва истифодаи захираҳои меҳнатӣ, ба фикри мо, чунин камбудихоро дороянд:

-одати куҳнапарастӣ, ба назар нагирифтани пешравӣ дар ҷорӣ намудани тарзҳои пешқадами усулҳои идоракунии, ки ба ташкили меҳнат ва музди он монеъ мегардад;

-афзалияти бештар ба мутахассисони тахассусӣ маҳдуд дошта дода мешавад, на ба мутахассисоне ки дорои дониши васеъанд;

-бартариҳои натиҷабардории ҳозира, ғоидаи пешомада ба маънои ҳозирӣ ҳузури на ба даромади устувори доимӣ дода мешавад.

Таҷрибаи давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон, аз он ҷумла Иттиҳоди Аврупо дар раванди истифодабарии оқилона ва самараноки захираҳои меҳнатӣ ҷолиби диққат аст. мутобиқи асарҳои илмӣ ва таҳқиқотҳои олимони кишварҳои мазкур, аз он ҷумла Долженко С.Б. ва Малишев Д.С.- «шарти асосии баланд бардоштани истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ фаъолияти инноватсионӣ баромад намуда, зарурати заминаҳои таърихӣ ташаккулёбии низоми муносири муносибатҳои меҳнатӣ ва ҳосилнокии меҳнат қайд карда мешавад».²¹

Адабиёти илмӣ гувоҳанд, ки дар кишварҳои Аврупо ташкилотҳои ҷамъиятии иттифоқи касаба дар тамоми соҳаҳо иқтисодии давлат, новобаста аз шакли он, хело паҳн гаштаанд, ки ҳуқуқи кормандонро ҳифз менамояд. Натиҷаи фаъолияти ташкилоти мазкур бо нишондиҳандаҳои истифодаи меҳнат, маҳсулноки ва музди он, афзоиш ва беҳтар гаштани шароитҳои корӣ, риоя намудани талаботҳои таъмини бахатарии ҳаёт, ки ба ҳавасмандии онҳо таъсир мерасонанд чен карда мешаванд. Таъсири фаъолияти иттифоқи касаба ба ҳолати мазкур ҳосилнокии меҳнат муҳлатан начандон дароз буда, танҳо ба самти шуғли тахассуснокӣ таъсири бевосита мерасонад. Маъмул аст, ки ба рушди ҳосилнокии меҳнат, ташаккулёбии нишондиҳандаҳои вазъи сиёсӣ низ

²¹ Долженко С.Б., Малышев Д.С. Оценка производительности труда на предприятиях в России и Италии // Известия Уральского государственного экономического университета.-2019.- Т. 20, № 1.- С. 95- 111

таъсирӣ мусбӣ мерасонад. Аз ин бармеояд, ки дар натиҷаи ҳамкории муфиди корхона, ташкилотҳо ва иттифоқи касаба, ҳолатҳои баҳсталаб, нофаҳмиҳо, нобаробариҳоро байни коргарон ва корфармоён бартараф шуда, мақсади асосӣ истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ (қувваи корӣ) амалӣ мегардад.

Дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, аз он ҷумла Олмон, Фаронса, Итолиё ба самти идоракунии захираҳои меҳнатӣ асосан ба шакл, ташкил ва истифодаи гурӯҳии меҳнат, яъне коллективи меҳнатӣ таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд, ки он ҳамчун фишанг ё механизми ташаккули самаранокии он баромад менамояд, амалӣ мегардад. Дар натиҷа истифодаи шакли мазкур принципҳои тақсим ва якҷоякунии он амалӣ гашта байни коргарон, иҷрокунандагони равандҳои меҳнатӣ, ҳолати ҳуби корӣ имконпазир ва натиҷаҳои дилхоҳ ба даст меояд.

Баланд бардоштани касбият, дониш ва тахассуси коргарон, марказҳо, ташкилотҳои омӯзиш ва бозомӯзиши касбӣ ба таври шифохӣ ё фосилавӣ дар коллеҷҳо аз тарафи давлат пардохт карда мешаванд, ки дар натиҷа гирифтани дониши ҳаматарафа, беҳтар ва ҳаҷман калон амалӣ гашта, барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда мусоидат менамояд.

Давлати Чопон ҳамчун мамлакати пешрафта ва иқтисодиёти боқувват дошта ҳисобида мешавад, ки он асосан аз оқилона истифода бурдани захираҳои меҳнатӣ, дараҷаи баланди дониш, касбият, малакаи коргарон манша мегирад. Дар ташкили истифодаи самаранокии меҳнат ба инкишофи қобилияти зеҳнии ҳар як иҷрокунанда, корманд диққат дода мешавад.

Самти иқтисодӣ, истеҳсоли он саноат буда, мавқеи хосро саноати электронӣ-компютерӣ, мошинсозӣ ва асбобу ашёи дақиқ ишғол менамоянд. Ҳолати мазкур коргаронро водор месозад, ки барои ташаккул, рушд ва баланд намудани сатҳи инкишофёбӣ, дониш, малака, ки ба меҳвари талаботи истеҳсолот, равандҳои технологии он, барои

таъмини баланди маҳсулнокии меҳнат таъсири бевосита мерасонанд, диққати махсус диҳанд ва барои худ инкишоф доимо ҳаракат намоянд.

Таърих гувоҳ аст, ки баъди ҷанги дуҷони ҷаҳони асри гузашта иқтисодиёти давлати Ҷопон хеле коста ва хароб гашта буд, барои барқарор ва таъмини иқтисоди он, аз ҷумлаи захираҳои истеҳсоли ҳамаҷун омили асосӣ, онҳо меҳнатро интихоб намуда, барои амалӣ гаштани он шахсони (хусусан ҷавонон) болаёқатро новобаста аз ҷинс ва синну сол, барои гирифтани дониш, омӯхтани технологияи муосир, касбият, таҳассус ва маданияти фарҳангӣ-техникӣ дар сатҳи гуногуни тайёр намудани мутахассисон ба давлатҳои Аврупо равона намудаанд, дар ИМА муҳлати муайян, ки сатҳи дониш ва касбияти болоро омӯхта ҳамаҷун мутахассиси варзида бо мамлакати худ баргашта фосилаи наҷандон дароз барқароршавии иқтисоди онро таъмин намуданд, ки Ҷопон ба сафи мамлакатҳои пешрафтаи ҷаҳон мавқеи хосро ишғол намуд. Ин аст намунаи оқилона истифода бурдани иқтисоди зеҳнии инсон, ҳамаҷун қувваи истеҳсолкунанда.

Самти мазкур яке аз принципҳои асосии ташкили истифодаи оқилонаи меҳнат- тақсим ва кооператсияи он махсусгардонии дақиқ бевосита таллуқдоранд ва натиҷаи дилхоҳро таъмин менамояд.

Амалӣ намудани равандро идоракунии ҳаёти кормандони истеҳсолот ҳамаҷун омили таъмин намудани ниҳоии маҳсулнокии меҳнат дар корхона, хусусиятҳои хоси худро дорад, ки як қатори онҳоро ҷунин муаррифӣ намудан мумкин аст: нигоҳ доштани самтҳои иқтисодӣ- ҳаётии кормандон, ташкили муз ва баланд бардоштани таҳассус, дониши талабгдорон дар дохили корхона, ташкилот, ҷузъҳои махсус оид ба амалӣ намудани назорати фаъолияти ҷорӣ аз натиҷаи ниҳоии меҳнат (ҷуноне ки дар давраи шуравӣ дар ҳар як ташкилотҳои истеҳсоли шӯбаи махсус «ОТК Отдел технического контроля», «НТМ назорати техникии маҳсулот» мебошад.

Тарзи дигари идоракунии меҳнат дар давлати мазкур дар асоси анъанаҳои бисёрасраи он манша мегирад ва он ҷуноне, ки дар Шарқ,

хусусан давлатҳои Осиёи Миёна ва Араб, аз ҷумла дар Тоҷикистон маъмул ва то ҳол нигоҳ дошта мешаванд, ин ҳурмати калонсолон, муомилаи хубу боодобона мебошад.

Дар натиҷаи ноил шудан ба сатҳи гуногуни истеҳсолот, хусусан гурӯҳҳои роҳбарияти он ҷойивазкунии сатҳи гуногуни кадрӣ, ҳар панҷ сол дар асоси фазои кушод, озод, бо истифодаи ахбори иттилоотӣ байни сатҳҳои гуногуни идоракунии, ишғоли вазифавӣ, ки дар давлати мо низ ҷорӣ гаштааст гузаронида мешаванд.

Ташкили оқилонаи захираҳои меҳнатӣ дар асоси низоми мазкур амалӣ мегардад, ки як қатори онҳоро чунин муаррифӣ намудан мумкин аст:

- ҳамдигарфаҳмии умумӣ ҳамчун асоси фаъолияти корхонаю ташкилотҳо;
- бартарафии иҷроиши босифати раванди меҳнати иҷрошуда аз тарафи коргарон;
- имконияти рақабтпазирӣ байни коргарон;
- низоми қабули қарорҳо аз сатҳи поёнӣ то сатҳи болоӣ;
- аъзои коллектив ҳамчун нафари оила ҳисобида мешавад;
- таъмини ҳатмии бо ҷои кор таъминкунии хатмкунандагони муассисаҳои таълимӣ.

Чуноне, ки мебинем дар низоми мазкур омили асосие, ки ба раванд, самт, ташкили оқилонаи меҳнат бевосита таъсири мерасонанд, ё бо ёрии онҳо чараёнҳо, равандҳои идоракунии коргарон- захираҳои меҳнатӣ акси худро ёфтаанд, ҷолиби диққат буда, мавриди истифодабарӣ шуда метавонанд.

Дар соҳаи кишоварзӣ, аз нуқтаи назари дастгирии давлат соҳибкорони давлатӣ то 70% хароҷотҳои умумии деҳқонро давлат ҷуброн менамояд ва ҷои аввалро соҳиб аст, таносубан давлатҳои Авро-Осиё-50%, Канада- 40%, ИМА-25% ишғол менамоянд, ки таъмини аҳолии деҳотро бо ҷои корӣ, даромади муносиб, ҳолати иҷтимоӣ ҳаёти хубро амалӣ менамояд.

Ҳавасмандӣ ва аз фишангҳои амалӣ гаштани истифодаи захираҳои меҳнатӣ ҳамчун захираи беҳтар ва афзуншаванда баромад менамоянд, масъалаи мазкур дар давлати Ҷопон бо самтҳои ба худ хос ҳаллу ҷалб мешаванд.

Фарқияти музди меҳнати кормандони нав ба кор қабулгашта аз ҳисоби собиқадорони меҳнат, яъне он сол аз сол зиёд гашта то 2-2,5 маротиба фарқ дорад.

Вақте ки коргар аз як ширкат ба ширкати дигар мегузарад аз иловапулиҳо маҳрум мегардад. Чун шакли ташкил ва пардохти иловагӣҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дида мешаванд, фақат дар мо ба ҷои иловапулӣ то 10 рӯзи корӣ рухсатии меҳнатии пардохтшаванда мавриди истифода қарор ёфтааст.

Дар Ҷопон ба ҳаёти қувваҳои кори занон, шомил буда хусусиятҳои хоси истифодашавиро дороянд. Азбаски занон аз нуқтаи назари физиологӣ, қувваи ҷисмонӣ, суръати иҷроиши кор нисбати мардон фарқият доранд ва онҳо ба назар гирифта мешаванд. Занҳо асосан ҳамчун коргари кироии соатбаӣ истифода шуда, дар ҳолатҳои коҳишёбии бозори мол, баланд шудани сатҳи бекорӣ, аввалан занҳо осеб мебинанд. Сатҳи музди меҳнати занҳо нисбат ба мардон ду маротиба паст аст. Ба фикри мо чунин муносибат ба занҳо ҳам аз нуқтаи назари иқтисодӣ ва ҳам маънавӣ начандон муносиб буда, ислоҳоти ҳудро металабад.

Дар давлати мо чунин нобаробарӣ вучуд надорад, баръакс Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон нисбати занҳо диди хосеро дошта мавқеи онҳоро дар ҷамъият, баробари мардҳо нигоҳ медорад ва дар баъзе мавридҳо бартарияти онҳоро қайд менамояд, ки аз нуқтаи назари маданият, одамият ва иқтисодӣ қомилан дуруст аст.

Ҳолати таҳлили ташкил ва истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар давлати Шведсия нишон медиҳад, ки дар давлати мазкур низоми ғайримарказонидашудаи борзоргонӣ вучуд доранд. Яъне давлат ташкил

ва истифода бурдани захираҳои меҳнатиро дар доираи корхона, ташкилот, ширкат мустақилиятро ба худӣ онҳо ҳавола намуда, давлат ба он фақат бо сиёсати андозбандӣ ва самти иҷтимоӣ бозори меҳнатро идора намуда, онро ба ҳадди ақал мутобиқ менамояд.

Шакли ташкил ва истифодаи захираҳои меҳнатӣ озодона ба тариқи шартномавӣ байни кордиханда ва иҷроқунанда амалӣ мегарданд. Ташкили меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ мувофиқи қонунҳои иқтисодӣ бозоргонӣ амалӣ гашта, низ принсипи озодиро дорост. Дар соҳаи мухталифи кишоварзӣ вобаста аз шакли моликият, давлатӣ, кооперативӣ, шахсӣ-низоми давлатӣ вучуд доранд, ки дар асоси он қонунҳои мазкур қабул ва риоя мегарданд.

Дар соҳаи кишоварзӣ замин ҳамчун воситаи асосии баромад мекунад, вақти истеҳсолӣ бо муҳлати истеҳсолӣ мувофиқ намеояд. Таъсири иқлиму табиат, ҷойгиршавӣ, махсусгардонӣ, аз он ҷумла дараҷаи дониш, малака, касбияти захираҳои меҳнатӣ хеле таъсирбахш буда, ба натиҷаи ниҳонии меҳнат ва шаклҳои истифодаи он талаботи хосеро тақозо менамоянд. Ташкили меҳнат, гурӯҳиро ба монанди оила, звено, бригадаи истеҳсолӣ, буда дар асоси қонуни давлат оид ба меҳнат ва музди он идора карда мешавад.

Чандин солҳо дар давлати Шведсия аз рӯйи нишондодҳои, ки на танҳо сифати рушди иқтисодӣ, балки сифат ва ҳолати зисти аҳолиро тавсиф мекунанд, ки шартан ба як муайянқунандаи умумӣ индекс-чен карда мешавад, рушди инсонӣ, шароити экологӣ, таъмин ба манзил, дастрасии комил ба маориф, илм, маданият, варзиш, тиб ва ғайра. Чуноне, ки маълум аст, сифати зиндагӣ на танҳо аз сатҳи зиндагӣ, ҳаёти инсон, балки аз бисёр омилҳои дигар, ки бе восита вобаста мебошад ба концепсияи иҷтимоию иқтисодии рушди кишвар дохил карда шудаанд.

Стандартҳои иҷтимоии Шведсия дар муддати тӯлонӣ дар зерӣ таъсири омилҳои таърихӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ

ташаккул ёфтаанд, онҳо доираи васеъ доранд, ки якчандтои онҳоро муаррифӣ менамояд:

- хизматрасонии тиббии дастрас ва низоми пурқуввати дастгирии иҷтимоӣ дар ҳама ҳолатҳои душвори ҳаёт (беморӣ, маъҷубӣ, бекорӣ, пиронсолӣ, таваллуди кӯдакон ва ғ.);

- ҳеҷ гуна фарқият вобаста ба пайдоиши иҷтимоӣ, миллат, дин, ҷинс ё тамоюли ҷинсӣ;

- таъмини манзил;

- хифзи истеъмолкунандагон аз маҳсулоти пастсифат ё маҳсулоти саноатӣ;

- таҳсилоти роӣгон ва касбомӯзӣ дар ҳамаи зинаҳо, то таҳсилоти оӣ;

- имконияти иштирок дар ҳаёти сиёсӣ ва ҷамъиятӣ.

Низоми ҳавасмандии ташкил ва истифодаи меҳнат дар асоси шартномаи байни иттифоқи кордиҳанда ва иттифоқи касабаи коричроқунандагон муайян мегардад. Дар Шведсия зиёда аз 90% коргарон аъзои иттифоқи касаба мебошанд ва зиёд дар асоси принципи ҳаҷми маош, ки фарқияти байни музди меҳнат минималӣ ва максималиро қоҳиш медиҳад, яъне музди меҳнати иҷроқунанда, коргар, ки дар тамоми соҳаҳои иқтисодии давлат фаъолият менамоянд дар як сатҳ, ихисос, шиддатнокии якхела амалӣ мегардад, байни соҳаҳо фарқият нашофта музди меҳнати якхеларо ба даст меоранд.

Дар бастани шартнома гуфтушунид байни тарафҳо амалӣ мегарданд ва дар онҳо қорҷӯбаи музди меҳнат ва дигар ҳолатҳои иҷтимоӣ-иқтисодии тарафҳо ҳаллу фасл мегарданд.

Гуфтугӯ-музокира асосан се давраро дар бар мегирад.

Якум: Дар музокира (гуфтушунид) маркази асосии ташкилотҳои тарафайн иштирок менамоянд. Звенои асосӣ-роҳбарияти онҳо, ки масъалаҳои глобалии оид ба ҳалли музди асосии меҳнати ҳамаи коргарон ва қорхонаҳо акси худро меёбанд;

Даври дуюм: Масъала, қазияҳои мазкур дар сатҳи ташкилотҳои соҳавӣ мушаххас, ки шароит ва хусусиятҳои хоси онро ба назар мегирад.

Давраи ниҳой, яъне сеюм гуфтушуниди ташкилотҳои тарафҳои мазкур бевосита дар доираи корхона байни иттиҳодия, фирма, комитети иттифоқи касаба ва раёсати корхона муайян ва қабул мегардад, ки дар он ташкили меҳнат, иштирок дар равандҳои меҳнатӣ, ҳаҷми музди меҳнат ва дигар ҳавасмандӣ ва ӯҳдадорихои тарафайн акси худро ёфта, тасдиқ мегардад.

Барои таъмини рушди сатҳи музди меҳнат, иқтисодиёти мамлакат, давлат низоми оқилонаи омӯзиш ва бозомӯзиш ва тақсими захираҳои меҳнатӣ ва ҷо ба ҷогузори кумаки иҷтимоӣ ба бекорон роҳандозӣ намудааст, ки дар натиҷа сатҳи бекорон хеле коҳиш ёфтааст.

Дар Федератсияи Россия музди меҳнат шакли корбайъ ва дар ҳолати лозима вақтбайъ буда, низоми махсуси худро доро буда ва аз тарафи давлат риоя мегардад. Низоми мазкур ҳолатҳои таъмин бо ҷои корӣ, ташкили меҳнат, таъмини даромад, ҳолатҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, ахлоқӣ, маданӣ-маърифатӣ ва дигар талаботҳо дар бар гирифта иҷрои онро давлат кафолат медиҳад.

Самти иқтисодӣ ва истеҳсоли он аз истеҳсол то истеъмолкунандаи ниҳой коркард-нигоҳдорӣ, фурӯш гирифтани даромад, фоида, тақсими он таъмини такрористеҳсолкунии васеъ сиёсати иҷтимоӣ, кадрӣ, маданӣ, маишӣ ва ғайра (молистеҳсолкунандагон) вогузошта шудаанд.

Дар соҳаи кишоварзӣ музди меҳнати корбайъ ё кироя тавсия шуда, хеле васеъ амалӣ мегардад, ки ҳаққи меҳнати гузошташуда дар асоси қонуни иқтисодӣ дар тамоми соҳаи мазкур аз миқдор ва сифати меҳнати сарф шуда ҳисоб (пардохт) мешаванд. Барои амалӣ гаштани равандҳои истеҳсоли меҳнат бо назардошти муҳлат (мавсим), сифат ва ғ. иловапулиҳо дар назар дошта шудааст. Аз ин лиҳоз, шакли музди меҳнати корбайъи мукофотиرو дар бар мегирад. Дар ҳолатҳои мушаххас, натиҷабарории сарфи меҳнат ва шакли вақтбайъ-мукофотири истифода менамоянд.

Фишанги асосии идоракунӣ ва истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар ҷорҷӯбаи қонун ва сиёсати давлат буда, асосан он бо тарзи андозбандӣ амалӣ мегардад.

Давлат ба тамоми хоҷагиҳои халқ, аз он ҷумла соҳаи кишоварзӣ кафолати таъмин (пардохти) даромади ҳадди ақалро идора ва таъмин, кафолат медиҳад, самти иҷтимоии ҳаёти низ дар ҳолатҳои зарурӣ аз тарафи давлат пардохт ё амалӣ мегарданд.

Ба фикри мо барои таъмини оқилонаи истифодаи захираҳои меҳнатӣ рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии онҳо омилҳои зерин таъсиррасон бояд риоя ва амалӣ гарданд:

-ҳамкориҳои давлат дар сатҳи иҷтимоӣ барои тамоми коргарони соҳаҳои хоҷагии халқ, хусусан кишоварзӣ (коҳиш ёфтани фарқияти байни деҳот ва шаҳр);

-рушд ва мутобиқ намудани низоми меъёрӣ-ҳуқуқӣ оид ба масъалаҳои ташкили меҳнат ва музди он;

-идора намудани бозори меҳнат бо тариқи ҷорӣ намудани низоми шартномаҳо дар самти ҳуқуқӣ-шаҳрвандӣ;

-мавҷудияти низоми таъсиррасони ташкилоти иттифоқҳои касаба ва таъмини ҳимояи ҳуқуқи аъзоёни он;

-ҳамдигарфаҳмӣ ва баробарҳуқуқӣ ҳангоми ҳамкориҳои тарафайн;

-озодӣ дар иштирок ва таъсири давлат ба он дар асоси қонунҳои марбут байни кордиҳанда ва коргар (иҷрокунанда).

Амалӣ ва риоя намудани самтҳои тавсияшуда ҳамчун механизмҳои таъминкунандаи самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ ва беҳтар гаштани ҳолати иқтисодӣ ва шароити иҷтимоии аҳоли таъсири мусбӣ мерасонанд, мебошад.

Таҷрибаи истифодабарии самаранокии захираҳои меҳнатӣ дар мисоли як қатор давлатҳо таҳлил гашта, соҳаҳои муайяни он, хоҷагиҳо омӯзиш, таҳлил, муайян ва амалӣ намудани истифодаи қувваҳои истеҳсоли-меҳнати коргарро талаб менамояд, дар самти мазкур аз ҷониби давлат, вазоратҳо, хоҷагиҳои истеҳсоли шаклҳои беҳтарини

ташкили истифодаи захираҳои меҳнатӣ хусусан самти иқтисодӣ, молиявӣ, иҷтимоӣ-чорабиниҳо ва роҳи ҳалли онҳо бояд тарҳрезӣ ва қонунаи амалӣ гарданд. Барои амалӣ гаштани он бояд ба масъалаҳои зерин тавсияҳои хося зоҳир намудан лозим якҷоя ва махсусгардони истаҳсолоти соҳаи кишоварзӣ, якҷоя намудани корхонаҳои хурд ва миёна ба бузург, таъмини кластерҳои соҳавӣ, рушди соҳаи саноат дар самти коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, баланд бардоштани сатҳи дониш, тақмили омӯзиш ва бозомӯзиш, гирифтани касб дар асоси литсейҳои касбӣ-техникӣ, қорӣ намудани низоми музди меҳнат бо назардошти пардохти он аз миқдор ва сифати меҳнати сарфшуда (таҷрибаи давлати Шведсия), ташкили меҳнати коллективии махсусгардонидашуда ё оилавӣ таҷрибаи давлати Чопон, Федератсияи Россия оид ба баҳисобгирии меҳнат ва омили ҳисоботии он аз ҷиҳати иқтисодӣ ба ғайриғайри тақсим мешавад, истифода бурдан мумкин аст.

Таъмини самти иҷтимоии меҳнат аз ҳисоби давлат, кооперативҳо ва хоҷагиҳои хусусӣ ба монанди таъмини манзили зист, фарҳанг, маданият, рушди ҳунарҳои мардумӣ, ки самаранокии иқтисодии онро меафзоянд. Дар натиҷаи амалӣ гаштани гуфтаҳои боло, чорабиниҳо, ҳолати иқтисодӣ-иҷтимоии меҳнаткашон, захираҳои меҳнат, ки устувори и хоҷагиҳо, соҳаҳо ва давлатро ва имконияти озуқавориро амалӣ менамоянд, ба даст меояд.

Умумияти бартарии манфиатҳои қувваи қорӣ ҳамчун молу маҳсулот ва истифодабарандагони он - иқтисодиёт ва давлат - муҳимтарин хусусиятҳои иҷтимоию иқтисодии иқтисодиёти бозорӣ буда, барои рушди иқтисодиёти хоҷагии халқ ва тамоми ҷомеа заминаи мустаҳками инсондӯстӣ ба вуҷуд меоварад. Бешубҳа, ташкилотҳо, хоҷагиҳо, молистаҳсолкунандагон, ки асосан аз ҷониби давлат идора ва дастгирӣ карда мешаванд, дар баробари рушди хоҷагии халқ мунтазам тақмил меёбанд, бозори меҳнат, яке аз ҷузъҳои қалидӣ ва ҳаётан муҳими низоми иҷтимоӣ-иқтисодии ҳар як мамлакат баромад менамояд.

Хулосаи боби 1

1. Асосҳои илмӣ истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, механизмҳои он ба монанди иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ташкилӣ, мафҳуми бозори меҳнат, моҳият, зарурият ва аҳмияти онҳо бо назардошти таҳқиқотҳои олимони бурунмарзию ватанӣ таҳлил ва хулосабардорӣ гардида, нуқтаи назари муаллиф оид ба мафҳуми он: «Захираҳои меҳнатӣ гуфта ашхоси қобили меҳнатiero меноманд, ки дорои дониш, малака ва маҳорати хоси касбӣ буда, дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ фаъолият намуда, дар ниҳоят арзиш ба амал меоранд ва аз натиҷаи меҳнати худ қаноатманданд ва аз ҷиҳати илмӣ дастовард мебошад» пешниҳод шудааст.

2. Дар шароити ҳозира дараҷаи истифодаи захираҳои меҳнатӣ ҳамчун тавсифи интегралӣ нақш ва мавқеи инсон дар системаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ хусусияти хосеро доро буда, ҳамчун кулли қобилиятҳои меҳнатӣ, зехнӣ, эҷодӣ, соҳибкорӣ ва маънавии коргаронро ифода менамоянд, вобаста аз сифат гурӯҳбандӣ шуда, низоми идоракунӣ ва омилҳои асосии таъсиркунандаи онҳо муаррифӣ шудааст.

3. Ҳадафи истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, ҳамчун нақшаи генералӣ корӣ ва қарори идоракунӣ доир ба инкишофи масъулият ва ҳавасмандии коргарон, барои ба даст овардани мақсадҳои дарозмуддат ва таъминоти талаботҳои инфиродӣ, вобаста аз ҳолати дигаргуншавии иқлим ва табиат, ки дар ниҳоят таъсири бевоситаи худро ба маҳсулнокии меҳнат мерасонад, мавриди таҳлил қарор гирифта, омилҳои амиқ, ҳамчун қисми таркибии ҳадафи иттиҳодиявӣ, ҳампайвастии силсилаи фаъолияти ташкилот ва маданияти он баромад менамоянд, муайян ва гурӯҳбандӣ шуда, сохтори ҳар яки онҳо пешниҳод шудаанд.

4. Таҳлили ташаккулёбии захираҳои меҳнатӣ ва нишондиҳандаҳои самтҳои истифодабарии онҳо дар шароити иқтисоди бозоргонӣ муайян шуда, методикаи арзёбӣ намудани он мушаххас ва пешниҳод шудааст, ки саҳми методологии муайянро дорост.

5. Хусусиятҳо ва масоили истифодабарии самаранокии захираҳои

меҳнатӣ дар мисоли давлатҳои хориҷа (ИМА,ФР) ва ватанӣ ба монанди таҷрибаи Федератсияи Россия оид ба баҳисобгирии меҳнат ва омили ҳисоботии низоми таснифоти аҳоли, ки конфронсҳои байналмилалӣ оморшиносони меҳнат ва Созмони Байналмилалӣ Меҳнат тавсия намудааст, гузаштаст, ки мувофиқи он низоми мазкур аз ҷиҳати иқтисодӣ ба ғайрифаъл ва ғайрифайл тақсим мешавад, ки барои баланд бардоштани истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он ҷумла вилояти Суғд мусоидат менамояд, тавсия шудаанд.

Боби 2. Ҳолати воқеии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзии вилояти Суғд

2.1. Баҳодиҳии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ

Афзоиши баланди аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир ҳайат ва сохтори онҳоро хеле тағйир додааст. Чуноне, ки маълум аст, аз нуқтаи назари илми иқтисодӣ, демографӣ сохтори қувваҳои истеҳсолкунандаи аҳолии синну соли қобили меҳнат дар Тоҷикистон аз 14 то 63 барои мардон ва занҳо 58 сол ва шахсоне, ки аз он болоянд дохил мешаванд. Дар давлатҳои дигари ҷаҳон ҳолати вучуддоштаи сохтори захираҳои меҳнатӣ исбот менамояд, ки вазни қиёсии аҳолии ғайри қобили меҳнат зиёд гашта, таносубан вазни қиёсии аҳолии қобили меҳнат дар миқдори ҳамаи аҳолиё коҳиш ёфта истодааст, дар натиҷа он ба мушкилиҳои зиёди иҷтимоӣ-иқтисодии онҳо таъсири хоси худро расонида истодааст.

Яке аз нишондиҳандаҳои ҳолати захираҳои меҳнатӣ, ин сохтор, ҷойгиршавии ҷуғрофии онҳо ба таври шаҳр ва деҳот шуморида мешаванд. Яъне, аз қадимулайём таносуби миқдорӣ ва сифатии деҳотиён ва шаҳрбудагиро чун нишондиҳандаи хоси демографи ба ҳисоб меравад, азбаски ба дараҷаи шӯғнокии аҳолиё таъсири бевосита мерасонад, ки сатҳи умумии афзоиш, тараққиёти қувваҳои меҳнати ҷомеаро муаррифӣ менамояд, нишон медиҳад.

Дар тамоми ҷаҳон миқдори нисбатан зиёди аҳолии шаҳр назар ба деҳот ҳамчун нишондиҳандаи баланди прогресси тараққиёти илм ва техника, сатҳи индустриалии давлат, саноати мушаххас инфрасохтори иҷтимоӣ, таъмини соҳаҳои истеҳсолии он дар миқёси - хизматрасонӣ ва дигар соҳаҳои хоҷагии халқро дар бар мегиранд, ифода менамоянд. Миқдор ва ҳиссаи зиёди деҳотиён ҳамчун нишондиҳандаи вазъи соҳаҳои сусти ва тараққиё наёфтани интенсивии инфрасохтори ғайриистеҳсолиё, сатҳи сусти истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ва маҳсулнокии онро нишон медиҳанд.

Аз рақамҳои ҷадвали 2.1.1 бармеояд, ки суръати афзоиши шумораи умумии аҳолии ҷумҳурӣ ва вилояти Суғд дар солҳои таҳлилшаванда зиёданд. Агар соли 2015 нисбати соли 2010 – 12,2 % бошад, пас соли 2023 нисбати 2010 суръати афзоиши он 35,0 % ва дар вилояти Суғд мутаносибан -11,72% то 29,80%-ро ташкил додааст. Дар миқёси ҷойгиршавии аҳоли дар шаҳру деҳот дигаргунӣҳо низ ҷой доранд вазъи қиёсиашон тайи солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2010-2023) 28,86%-71,14% вилояти Суғд бошад он дар 24,0%-76,0%-ро ташкил додааст аҳолии шаҳру деҳоти ҚТ 30,67%-46,97% вилояти Суғд 31,25%-25,12% коҳиш ёфтааст, ба фикри мо яке аз омили таъсиррасонанда он аст, ки мушкилоти мавҷуда ба монанди таъмин бо ҷойи корӣ, ноқофи будани музди меҳнати кишоварзон, ки ба сатҳи зисту зиндагонӣ таъсири бевоситаи худро мерасонанд ва то ҳол бартараф нагаштаанд, ин деҳотиёнанд, дигар ин, ки шумораи тавлидшудагон, миқдори фарзандон дар деҳот назар ба шаҳр зиёдтар мебошанд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки ба афзоиши деҳотиён дигар омилҳо таъсири бевоситаи худро мерасонанд, аз он ҷумла урфу одат ва анъанаҳои таърихӣ, дараҷаи шуурнокӣ ва маданият, шароити ҷои корӣ, санитарӣ-гигиенӣ, бехатарии ҳаёти инсон, меҳнат, сатҳи иқтисодӣ, ҳаҷми музди меҳнати коргарон ва дигарҳо, ки ҳолатҳои демографиро танзим ва идора менамоянд, мебошанд.

Омили дигари таъсиррасон миқдоран кам гаштани деҳотиён ин аст, ки он аз афзоиши сатҳи муҳоҷирати меҳнатӣ аз он ҷумла қисмати мутахассисони серталаб ба монанди табибон, сохтмончиён, муҳандисон ва ғайра мебошад, ки барои гирифтани мақоми (статус) шаҳрвандии дигар давлат хусусан Федератсияи Россия ҷаҳд карда ва онро низ амалӣ намуда истодаанд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки яке аз сабабҳои асосии муҳоҷирати меҳнатӣ, ин пеш аз ҳама дараҷаи пасти иҷтимоӣ- иқтисодӣ, сатҳи камбизоатӣ мебошад. Рақамҳо нишон медиҳанд, ки дар ҳолати коста

гаштани сатҳи камбизоатӣ ин муаммо, муҳочирати меҳнатӣ тамоюл ба афзоиш мениҳад, барои оилае, ки ба ӯ камбизоатӣ таҳдид мекунад, ин яке аз роҳи ҳалли масъалаи мазкур мебошад (ҷадвали 2.1.1).

Ҷадвали 2.1.1.- Шумораи аҳоли доимии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вилояти Суғд дар солҳои 2010 – 2023 (ҳазор нафар)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					2015 нисбат ба 2010 бо %	2023 нисбат ба 2010 бо %
	2010	2015	2021	2022	2023		
Ҷумҳурии Тоҷикистон							
Шумораи аҳолии доимӣ дар охири сол (ҳаз.нафар)	7621,2	8551,2	9886,8	10078,4	10288,3	112,20	135,00
Аз он ҷумла аҳолии шаҳр	2020,5	2260,3	5016,8	5117,3	2969,6	111,86	146,97
Аҳолии деҳот	5600,7	6290,9	4870,0	4961,1	7318,7	112,32	130,67
Ҳиссаи аҳолии шаҳр нисбати шумораи умумии аҳоли %	26,51	26,43	50,74	50,77	28,86	99,69	108,86
Ҳиссаи аҳолии деҳот нисбати шумораи умумии аҳоли %	73,49	73,57	49,26	49,22	71,14	100,10	96,80
Вилояти Суғд							
Шумораи аҳолии доимӣ дар охири сол (ҳаз.нафар)	2247,6	2511,0	2823,9	2870,1	2917,3	111,72	129,80
Аз он ҷумла аҳолии шаҳр	559,6	622,7	674,9	685,9	700,2	111,27	125,12
Аҳолии деҳот	1687,9	1905,8	2149,0	2184,1	2217,1	112,90	131,25
Ҳиссаи аҳолии шаҳр нисбати шумораи умумии аҳоли %	24,9	24,8	23,9	23,9	24,0	99,60	96,38
Ҳиссаи аҳолии деҳот нисбати шумораи умумии аҳоли %	75,1	75,9	76,1	76,1	76,0	101,06	101,20

**Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2024. Саҳ. 26, Омори минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2024 саҳ 31-33*

Бо мақсади ба танзим даровардани равандҳои муҳочирати меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон базаи ҳукукии боқувват фароҳам оварда шуд, ки дар он қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳочират» соли 1999, «Дар бораи ҳолати ҳукукии шаҳрвандони хориҷӣ» соли 1996 ва «Консепсияи муҳочирати меҳнатии шаҳрвандони

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа»²² соли 2001 ва ғайра қабул шудаанд, ки ба натиҷаи ҳолати муҳоҷирати аҳоли, хусусан деҳот таъсири худро расонидаанд (ҷадвали 2.1.2).

Ҷадвали 2.1.2.-Ҳолати муҳоҷирати (мигрантсияи) аҳолии шаҳр ва деҳоти вилояти Суғд (ҳаз. нафар)

Нишондиҳандаҳо	2010	2015	2021	2022	2023	2015 нисбат и 2010	2023 нисбат и 2010
Тамоми аҳоли							
Кӯчидаомадаҳо	7026	7325	7683	6834	6042	104,25	86,00
Кӯчидарафтаҳо	10564	11045	9225	8711	7600	104,55	71,94
фарқият байни рафтагиро ва омадагиро (+/-)	-3538	-3720	-1542	-1877	-1877	105,14	53,05
Аҳолии шаҳр							
Кӯчидаомадаҳо	3558	3756	4006,6	3576,4	2861,8	105,56	80,43
Кӯчидарафтаҳо	4465	4494	4124,7	4586,3	4030,8	100,65	90,27
фарқият байни рафтагиро ва кучидаомадагиро (+/-)	-907	-738	-118,1	-1009,9	-1169	81,37	128,88
Аҳолии деҳот							
Кӯчидаомадаҳо	3468	3569	3676,4	3257,6	3180,2	102,91	91,70
Кӯчидарафтаҳо	6099	6551	5100,3	4124,7	3569,2	107,41	58,52
фарқият байни рафтагиро ва кучидаомадагиро (+/-)	-2631	-2982	-1423,9	-867,1	-388,6	113,34	12,85

* Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои омили солонаи вилояти Суғд, 2024.- С. 39.

Рақамҳои ҷадвали мазкур исбот менамоянд, ки дар вилояти Суғд соли 2015 нисбат ба соли 2010 аҳолии деҳот 2,91% зиёд шуда, аз деҳот ба шаҳр 7,41% ташкил дода бошад, пас он дар даҳ солаи охир 2010 - 2023 ин рақам баръаксро нишон медиҳад, яъне аз деҳот ба шаҳр 8,30% коҳиш ёфтааст, афзоиши аҳолии шаҳр аз муҳоҷирати деҳот ҷой дорад.

Муҳоҷирати аҳоли ҷараёни мураккабест, ки метавонад ба инкишофи иҷтимоӣ- иқтисодии кишвар таъсири гуногун расонад аз ин лиҳоз давлат бояд онро дар зери назорати худ гирифта, бо ин восита ба инкишофи иҷтимоӣ - иқтисодии мамлакат мусоидат намояд (ҷадв. 2.1.3).

Ҷадвали 2.1.3.- Муҳоҷирати аҳоли дар ноҳияҳои вилояти Суғд

²² Консепсияи муҳоҷирати меҳнатии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа, 2001.-С. 6-7.

Нишондиҳандаҳо	2010	2015	2021	2022	2023	с. 2015 нисбати с. 2010 %	с. 2023 нисбат и с. 2010 %
н. Айни							
Кӯчидаомадаҳо	276	447	444	467	427	161,95	154,71
Кӯчидарафтаҳо	1170	909	726	645	764	77,69	65,30
фарқият байни рафтагиҳо ва кӯчидаомадагиҳо (+/-)	-894	-462	-282	-178	337	50,11	37,69
н. Ашт							
Кӯчидаомадаҳо	171	49	126	102	137	28,65	80,11
Кӯчидарафтаҳо	360	386	210	197	217	107,22	60,23
фарқият байни рафтагиҳо ва кӯчидаомадагиҳо (+/-)	-189	-337	-84	-95	-80	178,30	42,32
н. Бобочон Ғафуров							
Кӯчидаомадаҳо	1665	767	717	804	684	46,06	41,08
Кӯчидарафтаҳо	1689	1206	1508	1559	1166	71,40	69,03
фарқият байни рафтагиҳо ва кучидаомадагиҳо (+/-)	-24	-439	-791	-755	-482	18 мароти ба	20 марот иба
н. Мастчоҳ							
Кӯчидаомадаҳо	259	728	431	499	410	281,08	158,30
Кӯчидарафтаҳо	397	478	616	543	449	120,40	113,09
фарқият байни рафтагиҳо ва кучидаомадагиҳо (+/-)	-138	250	-185	-44	-39	181,16	28,26

* Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои омили солони вилояти Суғд, 2024.- С 41 – 47.

Чуноне, ки аз рақамҳои ҷадвали 2.1.3 бармеояд, ҳолати демографии ҷойивазкунии аҳолии байни деҳот ва шаҳр дар ноҳияҳои вилояти Суғд солҳои 2010 ва 2023 аз ҳама миқдори ками аҳолии ноҳияҳое, ки ба шаҳр наздиканд ин ноҳияи Мастчоҳ мебошад, суръати афзоиши он, дар даҳсолаи охир 58,30%-ро ташкил дода бошад, вазни қиёсии он 60,36%-52,27%-ро ташкил медиҳад. Ҳолати муҳоҷирати меҳнатии косташавии деҳот нисбат ба шаҳр 13,09% аст. Миқдори аз ҳама пасти муҳоҷирати меҳнатӣ байни деҳот ва шаҳрро ин ноҳияи Ашт ишғол менамояд, он баръакс коҳиш ёфтааст, агар соли 2010 аз деҳот 360 нафар бошанд, пас ин рақам соли 2023-217 нафарро ташкил дод, яъне қариб ду

маротиба коҳиш ёфтааст. Сабаби асосии он афзоиши соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла зиёд гаштани майдонҳои боғ, ки қувваи кориро талаб менамоянд бошад, омили дигар аз маркази вилоят каме дур ҷойгиршавии он аст.

Мавқеи 2- юмро оид ба ҳолати демографии муҳоҷирати меҳнатӣ ноҳияи Бобочон Ғафуров ишғол менамояд, афзоиши аҳолии он 21,4%-ро ташкил диҳад кӯч бастанӣ аҳолии деҳот ба шаҳр 69,03% мебошад ба фикри мо яке аз сабабҳои асосии ҳолати мазкур, ҷойгир будани ноҳия дар атрофи шаҳри Хучанд аст, ки шумораи зиёди мардуми он дар худӣ шаҳр кор ва зиндагӣ мекунанд.

Вазъи афзоиши аҳолии н. Айнӣ, ки дар мавзеи кӯҳистон ҷойгир аст, ба вазъи демографӣ таъсири худро расонидааст ва дар миқёси вилоят аз ҳама баланд мебошад 65,30%, яъне дар солҳои таҳлилӣ миқдори муҳоҷират қариб 1,5 баробар афзоиш ёфтааст, ҳол он ки миқдори аҳоли ҳамагӣ 30,28% зиёд гаштааст. Ба фикри мо, ҳолати мазкур ин кам будани заминҳои киштшаванда ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, амудии воқеӣ мушкилот дар истифодабарӣ, ноқофии хусусиятҳои табиӣ, инфрасохторҳои хизматрасонӣ, таъминоти иҷтимоӣ-тиб, фарҳанг ва ғайра мебошанд, ки баҳри амалӣ гаштани шугълнокии аҳоли наҷандон шароити мусоид фароҳам оварданд. Сабабҳои зерин бояд дар мадди назари мақомотҳои маҳаллии ҳукумат қарор дошта бошанд ва барои ҳалли онҳо кушиш ва аҳамияти хосеро зоҳир намоянд. Бунёди хоҷагӣҳо, корхонаҳо, ташкилотҳои, ки аҳолиро бо ҷои корӣ таъмин менамоянд, бояд амалӣ гарданд (ҷадвали 2.1.4).

Чадвали 2.1.4.-Тавлидот, фавт ва афзоиши аҳолии вилояти Суғд

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					2015 нисбати 2010	2023 нисбати 2010
	2010	2015	2021	2022	2023		
Шумораи аҳолии доимӣ, дар охири сол ҳазор нафар	2247,6	2511,1	2823,9	2870,0	2917,3	111,72	129,80
Шумораи тавалудшудагон, (ҳазор нафар)	65,0	68,9	55,6	58,9	59,5	106	91,54
Шумораи фавт (ҳазор нафар)	11,2	11,2	13,2	10,9	10,6	100	94,64
Афзоиши аҳоли ба ҳазор нафар аҳоли	53,8	57,7	42,4	48,0	48,8	107,25	90,71
Шумораи тавалудшудагон %	28,9	27,4	19,70	20,5	20,4	94,80	70,59
Шумораи фавт%	5,0	4,5	4,6	3,7	3,6	90,0	72,00
Афзоиши аҳоли%	23,9	23,0	15,01	16,7	16,8	96,23	70,30

* Сарчаишма: Ҳисоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои омили солонаи вилояти Суғд, 2024.- С. 24-29-30-31-32-33-34.

Аз нишондиҳандаҳои чадвал маълум мегардад, ки шумораи аҳоли доими дар вилояти Суғд дар панҷ солаи аввал, яъне солҳои 2010- 2015 11,72% ва дар солҳои 2010-2023 - 29,80% афзоиш ёфтааст. Шумораи тавалудшудагон бошад соли 2015 нисбат ба соли 2010 - 6% афзоиш ёфта бошад ҳам, вале дар солҳои 2023- 2015 баръакс 13,67% ва солҳои 2010-2023- 8,46% коҳиш ёфтааст. Рақамҳои овардашуда дигаргуниҳои мазкур беҳ гаштани шароити иҷтимоӣ-иқтисодии аҳолиро таҷассум менамояд, ки он аз иҷро гаштани сиёсати Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон башорат медиҳад.

Ҳолати тавлидот, фавт ва афзоиши аҳолии вилояти Суғд дар миқёси ноҳияҳои асосии он исбот менамояд, ки ҳолати мазкур қариб дар ҳамаи ноҳияҳои он дида мешавад (чадвали 2.1.5).

Ҷадвали 2.1. 5.- Тавлидот, фавт ва афзоиши аҳоли дар ноҳияҳои вилояти Суғд (ҳазор нафар)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					2015 нисбати 2010	2023 нисбати 2010
	2010	2015	2021	2022	2023		
н. Айнӣ							
Шумораи аҳолии доимӣ дар охири сол, ҳазор нафар	72,0	78,2	91,2	92,5	93,8	108,61	130,28
Шумораи таваллудшудагон, (ҳазор нафар)	2,30	2,27	1,70	1,80	1,92	98,69	83,48
Шумораи фавт (ҳазор нафар)	0,52	0,43	0,43	0,33	0,34	80,76	65,38
Афзоиши аҳоли ба ҳазор нафар аҳоли	1,78	1,84	1,26	1,50	1,58	103,37	88,76
Шумораи таваллудшудагон %	31,94	29,02	18,53	19,46	20,47	90,85	64,08
Шумораи фавт%	7,22	5,37	4,71	3,56	3,62	74,37	50,13
Афзоиши аҳоли%	24,78	23,52	13,81	16,22	16,84	94,91	67,95
н. Ашт							
Шумораи аҳолии доимӣ дар охири сол, ҳазор нафар	136,3	155,2	176,3	179,1	182,1	113,86	133,60
Шумораи таваллудшудагон, (ҳазор нафар)	4,84	4,68	3,67	3,51	3,76	96,69	77,68
Шумораи фавт (ҳазор нафар)	0,62	0,69	0,76	0,60	0,65	111,29	104,84
Афзоиши аҳоли ба ҳазор нафар аҳоли	4,22	3,99	2,90	2,92	3,10	94,54	73,45
Шумораи таваллудшудагон %	35,50	30,15	20,81	19,60	20,64	84,92	58,14
Шумораи фавт%	4,54	4,44	4,31	3,35	3,56	97,79	78,41
Афзоиши аҳоли%	30,96	28,60	16,44	16,30	17,02	92,37	54,97
н. Бобоҷон Гафуров							
Шумораи аҳоли доимӣ дар охири сол ҳазор нафар	318,1	355,0	388,6	394,1	400,0	111,60	125,75
Шумораи таваллудшудагон, (ҳазор нафар)	9,07	9,52	7,87	7,95	7,96	104,96	87,76
Шумораи фавт (ҳазор нафар)	1,52	1,52	1,95	1,66	1,58	100,0	103,94
Афзоиши аҳоли ба ҳазор нафар аҳоли	7,54	8,03	5,92	6,29	6,38	106,49	84,61
Шумораи тавалудшудагон %	28,51	26,08	20,25	19,41	19,90	91,47	69,80
Шумораи фавт%	4,77	4,28	5,01	4,21	3,95	89,72	82,80
Афзоиши аҳоли%	23,70	22,61	15,23	15,96	15,95	95,40	67,30

н. Мастҷоҳ							
Шумораи аҳолии доимӣ дар охири сол, ҳазор нафар	102,0	117,0	132,5	135,5	138,6	114,70	135,88
Шумораи таваллудшудагон, (ҳазор нафар)	3,14	3,78	3,49	3,51	3,55	120,38	113,05
Шумораи фавт (ҳазор нафар)	0,40	0,44	0,50	0,43	0,42	110,00	105,00
Афзоиши аҳоли ба ҳазор нафар аҳоли	2,74	3,34	3,00	3,10	3,13	121,89	114,23
Шумораи таваллудшудагон %	30,78	32,30	26,33	25,90	25,63	104,93	83,26
Шумораи фавт ⁰ %	3,92	3,76	3,77	3,17	3,03	95,91	77,29
Афзоиши аҳоли ⁰ %	26,86	28,54	22,64	22,87	22,58	106,25	84,06

**Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои омили солони вилояти Суғд, 2024.- С. 24,29,31,32, 33, 34.*

Афзоиши шумораи аҳолии доимӣ аз ҳама зиёд 35,88 -%-ро ноҳияи Мастҷоҳ ва камтаринро ноҳияи Б. Ғафуров бо 25,75% ишғол менамоянд, оид ба афзоиши шумораи таваллудшудагон низ мавқеи аввалро ноҳияи Мастҷоҳ бо 13,05% ва камтаринро Ашт бо 77,68% ишғол менамоянд.

Яъне, маълумотҳои оварда бори дигар исбот менамоянд, ки ба вазъи демографӣ бетараф нестанд.

Муаммои дигаре, ки ба вазъи демографӣ ва сохтори захираҳои меҳнатӣ таъсири худро низ мерасонад, ин ҳолати пойгоҳи моддӣ-техникии соҳаи кишоварзӣ новобаста аз шакли моликият мебошад, ки он хеле ташвишвар аст.

Микдор, ҳолат ва сифати трактор, мошинҳои кишоварзӣ, таҷҳизот, ҳамчун нишондиҳандаи дараҷаи тараққиёти ҷамъият, соҳа ва истеҳсолотро муайян мекунад ва дар солҳои охир каму беш тадриҷан ба эътидол омада истодаанд.

Ҳолати пойгоҳи моддӣ-техникии соҳаи кишоварзӣ вилояти Суғд нишон медиҳад, ки дар самти мазкур як қатор дигаргуниҳо ба амал омадаанд (ҷадвали 2.1.6).

Ҷадвали 2.1.6.-Ҳолати ҳозираи пойгоҳи моддӣ-техникии соҳаи

кишоварзии вилояти Суғд

Номгуй	Солҳо						
	2010	2015	2021	2022	2023	2015 бо % нисбат и 2010	2023 бо % нисбат и 2010
Микдори лозимаи техника ҳамагӣ							
Тракторҳо	6044	4125	2421	2305	2043	68,25	33,80
Комбайнҳои ғалладарав	278	156	78	73	69	56,11	24,82
Испорҳои тракторӣ	1550	1221	695	676	679	78,77	43,80
Комбайнҳои чамъовари хӯроки чорво	121	82	22	17	19	67,78	15,70
Комбайнҳои чуворимакка дарав	40	19	6	4	4	47,50	10,00
Тухмипошакҳои тракторӣ	1242	922	578	551	530	74,23	42,67
Мошинҳои чамъ ва тойбандҳо	134	71	9	9	9	52,98	6,72
Мошинҳои пахтачинӣ	169	106	31	20	16	62,72	9,47

* Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои омили солонаи вилояти Суғд, 2024.- С. 254.

Аз маводҳои овардаи ҷадвали 2.1.9 бармеоянд, ки дар соҳаи кишоварзӣ истифода мешаванд, чун яке аз омилҳои асосии таркибии иқтисодиёти деҳот ба шумор мераванд, вале сохтори микдорию сифатии онҳо ба талаботи ҳозира наҷандон ҷавобгӯ неباشанд.

Яъне, агар сохтори парки мошину тракторҳоро ва микдори соҳаро мушаххас дида бароем, аз ҳама ҳолати наҷандон хубро тайбанду тағрезчинҳо ишғол мекунанд, ки қоҳиши онҳо дар давраи таҳлилӣ 93,28% ташкил додааст, баъдан микдори комбайнҳои чамъоварии хӯроки чорво-84,30%, комбайнҳои чуворимаккадарав 90,0%-ро ташкил медиҳанд, техникаҳое, ки асосан ба соҳаи чорводорӣ хизмат менамоянд ба ҳолат ва рушди он таъсири худро мерасонанд. Ҳолати имрӯзаи онро хусусан дар истеҳсоли маҳсулоти он мебинем (ҷадвали 2.1.7).

Ҷадвали 2.1.7.- Истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти чорво дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳои вилояти Суғд дар солҳои 2015-2023 (ҳазор тонна)

Номгуӣи зироатҳо	Дар ҳамаи категорияҳои хоҷагӣ			Корхонаҳои кишоварзӣ			Хоҷагиҳои аҳоли			Хоҷагиҳои деҳқонӣ		
	2015	2020	2023	2015	2020	2023	2015	2020	2023	2015	2020	2023
Гӯшт (чорвои калони шохдор ва паранда бо вазни зинда)	48,1	66,6	85,8	1,1	10,3	21,3	45,2	54,1	60,2	1,9	2,3	4,2
Шир	239,0	272,9	293,3	2,3	2,6	2,5	220,5	252,0	268,1	16,1	18,3	22,7
Тухм	142,1	594,6	766,8	111,9	545,6	704,1	27,6	43,4	58,2	2,8	5,6	4,5
Пашм	1,4	1,5	1,6	0,05	0,04	0,03	1,2	1,3	1,4	0,01	0,02	0,02
Пилла	0,37	0,14	0,07	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Асал	1,3	1,4	1,6	0,01	0,01	0,01	1,3	1,4	1,4	0,01	0,01	0,01

**Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси рақамҳои маҷмуи омили минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: Душанбе, 2024.-С. 189-196, дар асоси нишондиҳандаҳои омили солонаи вилояти Суғд, 2024.- С. 242-243.*

Инсон барои комилан ҳаёт бурдан бояд сабадчаи ғизоии тавсияшударо ҳатман амалӣ намояд, дар барообари маводҳои ғизоии дигар соҳаҳои хоҷагии халқ маҳсулоти аз чорво гирифташуда мавқеи хосро ишғол менамояд.

Рақамҳои ҷадвали 2.1.7 тадриҷан, афзоиш ёфтани маҳсулоти соҳаи мазкурро нишон дода, исбот менамоянд, ки соҳа мавқеи хосро дорост, истеҳсоли маҳсулоти мухталиф вобаста аз шакли хоҷагидорӣ низ онро тасдиқ менамоянд. Дар ин ҷода мавқеи калидиро дар истеҳсоли шир ва гӯшт хоҷагиҳои аҳоли ишғол намоянд ҳам, вале дар гирифтани тухм корхонаҳои кишоварзӣ бартарӣ доранд, агар соли 2015 вазни қиёсии он 78,7% бошад, пас соли 2023 ба 91,8% расидааст. Сабаби асосии афзоиши соҳаи парандапарварӣ самти гӯшт ва тухмро ба таври зерин шарҳ додан мумкин аст. Солҳои охир барои расидан ба амнияти озуқаворӣ, коҳиш додани воридоти маҳсулоти ғизоӣ, таъмин бо ҷойи кор, захираҳои меҳнатӣ, баланд бардоштани сатҳи иқтисодии давлат ва аҳоли як қатор чорабиниҳо ва лоиҳаҳо, маблағзорӣ андешида шудаанд. Дар натиҷаи амалӣ гаштани он таъсиси корхонаҳои истеҳсоли, бо назардошти саҳми давлат ва шахсони воқеӣ дар мавзӯ, ноҳия ва вилоятҳои ҷумҳурӣ, соҳаи кишоварзии онҳо ҳам аз нуқтаи назари иқтисодӣ ва ҳам иҷтимоӣ пешравиҳо дида мешаванд.

Дигар омил он аст, ки соҳаи мазкур дар муддати хело кӯтоҳ бо маҳсулоти худ вориди бозор мегардад, баъдан ба шакли саноатии истеҳсолотро ҷорӣ намудан мусоидат менамояд, ки онро таҷрибаи ҷаҳонӣ ва ҷумҳурӣ исбот менамоянд.

Соҳаи дигари чорводори ин пилпарвари мебошад, вале ҷуноне, ки рақамҳо исбот менамоянд, тайи солҳои охир истеҳсоли он қатъ гардидааст. Соҳаи мазкур ҳамчун соҳаи сермеҳнат ва хусусияти биологӣ, технологӣ, ташкилӣ, иқтисодии хос дошта муаррифӣ мегардад ва коркарди саноатии мушаххасро талаб менамояд. Маҳсулоти он чун ашёи хом барои саноати сабук истифода шуда, маҳсулоти ниҳоии он ҳамчун нах, ришта, матоъ аз ҷиҳати экологии тоза ба харидорон пешкаш

мегардад ва харидорони зиёдеро дорост. Барои равнақ додани соҳаи пиллапарварӣ, таъминоти аҳоли бо ҷойи корӣ, баланд бардоштани сатҳи шуғлнокии захираҳои меҳнатӣ ҳукумат як қатор кохонаҳои коркарди маҳсулоти онро дастгирӣ намуд, ки аҳмияти хосаеро дар ин ҷода дорост.

Ҳолати кунунии соҳаи чорводорӣ ҷумҳурӣ нишон медиҳад, ки қисми зиёди саршумори онҳо дар дасти аҳоли мебошад, вале онҳо майдонҳои алафдарав, заминҳое, ки барои хӯрока дар асоси системаи киштгардон тавсия шудааст, амалан иҷро намеkunанд, ки таъсири он ба миқдори техникаи мухталиф ва талаботи он мерасад. Сабаби дигари ин ноқофӣ будани ҳолати молиявии аҳоли мебошад, ки онро аз ҳисоби истифодаи қувваи корӣ дастӣ иҷро менамоянд. Ҳолати комбайнҳои ғалладарав низ начандон мувофиқи мақсад аст, дар ин марҳила миқдоран онҳо 205 адад кам шудаанд. Чуноне, ки дар боло зикр кардем истеҳсоли маҳсулоти ғалла дар ҳоҷагиҳои деҳқонӣ ва заминҳои аҳоли гирд оварда шудаанд, аз сабаби хурд будани майдон, ҷойгиршавии минтақавӣ, дар пушта ва теппахо, ки кишт мешаванд, истифодаи ин техникаи кишоварзӣ аз нуқтаи назари бехатарии фаъолияти ҳаёти инсон, техникӣ, технологӣ, ташкилӣ- иқтисодӣ қобили қабул намебошанд.

Дар байни техникаҳои мазкур коҳиш ёфтани миқдори мошинҳои пахтачинӣ 90,5%-ро ташкил медиҳанд, аосан дар натиҷаи истифодаи захираҳои меҳнати кишоварзони деҳот ҷуброн карда мешавад, яъне ҳосил тариқи дастӣ ҷамъоварӣ мешавад.

Пойгоҳи моддии техникӣ, ки истифодабарии самаранокии техникаҳоро амалӣ менамояд, аз таъмин будани он бо кадрҳои механизаторӣ ва мутахассисони соҳибкасб вобастагӣ доранд (ҷадвали 2.1.8)

Чадвали 2.1.8.-Ҳайати кадрҳои механизаторӣ дар ҷумҳурӣ ва вилояти Суғд (нафар)

Ҳайат	Солҳо					Соли 2015 нисбат ба соли 2010 бо %	Соли 2023 нисбат ба соли 2010 бо %
	2010	2015	2021	2022	2023		
Механизаторон							
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	31769	32472	36785	36956	37152	102,21	117,00
Вилояти Суғд	10895	11114	11818	11972	12158	102,01	111,60
Тракторҳо							
Ҳамагӣ дар ҷумҳури	13697	9197	27590	27324	27731	67,15	2,02 мротиба
Вилояти Суғд	6044	4125	2421	2305	2043	68,25	33,80

**Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои бозрасии назоратии давлатии техникаи кишоварзӣ ва омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024.- С. 285-286, омили солонаи вилояти Суғд, 2024.- С 254*

Рақамҳои чадвали 2.1.8 исбот менамоянд, ки сафи механизаторон дар миқёси ҷумҳурӣ ва дар миқёси вилоят афзоиш ёфта шумораи онҳо дар давраи таҳлилӣ дар миқёси ҷумҳурӣ 17,00% (+5383 нафар), дар вилояти Суғд 11,60% (+1263 нафар)- ро ташкил додааст, ки афзоиши механизаторон дар вилоят нисбатан ба ҷумҳурӣ фарқият дорад. Ҳолати дигаргуншавии миқдори тракторчиён, таъмини тракторҳо бо кадрҳои механизаториро дар миқёси ҷумҳури ва вилоят муқоиса намоем бо як трактори физикӣ солҳои 2010-2023 мутаносибан дар ҷумҳурӣ 2,31-1,33 ва вилояти Суғд 1,80-5,95 мебошад, ки назар ба ҷумҳури ҳолати хуби онро нишон медиҳад.

Таҷрибаҳо исбот менамоянд, ки иҷроиши равандҳои алоҳидаи технологи, давомнокии рӯзи кори аз 2 то 3 сменаро талаб менамояд, аз ин лиҳоз мувофиқи тавсияи илми ташкили илмӣ меҳнат, тавсияи физиологҳо, идора намудани техника бояд 2 механизатор ҳатман таъмин гардад.

Барои таъмин намудани истифодаи баланди техника, давомнокии рӯзи кориро бояд аз 2 баст кам, (беҳтар, 3 баст) амалӣ намудан лозим аст, дар ин ҳолати мазкур талаб менамояд, ки ба як трактор 2 то механизатор бояд вобаста гардад, ки он дар вилояти Суғд то ҳадди

имкон ҳалли худро ёфта истодааст, вале барои комилан таъмини техникаи кишоварзӣ (тракторҳо) бо механизаторон беҳбудиро металабад.

Мақсади таҳлил ва овардани ҷадвали мазкур аз он иборат аст, ки мо бояд ҳолати ҳозираи кадрҳои лозимаи соҳаи кишоварзӣ, хусусан қисми асосии он, ки прогресси техникӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои пешқадам, баланд бардоштани дараҷаи механикони равандҳои истеҳсолии соҳаҳои кишоварзӣ, хусусан растанипарварӣ ва ҷорводорӣ, зироатҳои алоҳидаро, ки таъмин намуда метавонанд, ин кадрҳои баланд – ихтисоси касби механизаторон мебошанд.

Дар натиҷаи истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатӣ амалӣ гаштани ҳавасмандии инсон ба натиҷаи ниҳойӣ истеҳсолот меафзояд, ки ба сатҳи зиндагии аҳолии деҳот саҳми арзандаи худро мегузорад, ҳам қазияи таъмини беҳатарии озуқавории давлат ва ҳам ҳукумат амалӣ мегардад.

2.2. Таҳлили муқоисавии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ

Ҳолати кунунии бо кор таъмин намудани аҳоли ба яке аз мушкилоти шадиди иҷтимоию иқтисодӣ табдил ёфтааст, ки ҳам ҳукумат, ҳам ҷомеа ва ҳам шахсони алоҳидаро ба ташвиш овардааст ва бо ҳар мурури пешояндаи замон шиддатнокии он на танҳо коҳиш намеёбад, балки баръакс, беш аз пеш меафзояд. Баъзе давлатҳо ин масъаларо каму беш бомуваффақият ҳал менамоянд, баъзеи дигар дар ҳалли он ба душвории бузург дучор мешаванд. Ҳар қадар, ки одамон ба фаъолияти ғоиданоки ҷамъиятӣ ва самарабахш машғул шаванд, ҳамон қадар маҷмуи маҳсулоти дохилии мамлакат меафзояд (дар сурати шартҳои нигоҳ доштани баробару дигар). Яъне мавҷудияти бекории зиёд ва афзоишда имкон намедихад, ки ММД (истеҳсоли маҳсулот дар ҳолати шуғли пурра ва самаранок) тавлид шавад ва ин барои давлат дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ душвории зиёдеро ба вучуд меорад. Ҳолати

ҳозираи соҳаи кишоварзии вилоятро, ки ҳамчун заминаи истифодбарии захираҳои меҳнатӣ хизмат менамоянд нишон медиҳад, ки дар он низ дигаргунӣҳо дида мешаванд (ҷадвали 2.2.1).

Ҷадвали 2.2.1.- Мӯҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ дар вилояти Сӯғд (бо нарҳои муқоисавӣ соли 2022), млн. сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					2015 бо % нисбат ба 2010	2023 бо % нисбат ба 2010
	2010	2015	2021	2022	2023		
Ҳоҷагиҳои ҳамаи бахшҳо	6745,1	8489,8	14203,9	16068,8	18495,5	125,87	2,7 маротиба
Аз он ҷумла:							
Корхонаҳои кишоварзӣ	617,9	605,6	2750,1	3374,2	3253,3	98,00	5,2 маротиба
Ҳоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)	2384,8	3332,1	6273,2	6533,3	8438,0	139,72	3,5 маротиба
Аҳоли	3814,6	4552,1	5180,8	6161,3	6804,3	119,80	178,3

**Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои омори солонаи вилояти Сӯғд, 2021.- С. 356-357 ва 2024.- С. 193-194.*

Аз маълумотҳои ҷадвали 2.2.1 бар меоянд, ки дар вилояти Сӯғд маҷмуи маҳсулоти умумии (ММУ) кишоварзӣ дар панҷ соли аввали таҳлилӣ (25,87%) афзоиш ёфта дар давраҳои охир устувор ва 2,7 маротиба афзудаанд. Ҳолати амиқӣ (ММУ) вобаста аз шаклҳои хоҷагидорӣ дар солҳои таҳлили (2010-2023) нишон медиҳанд, ки вазни қисми бештарро дар ММУ 56,65% то 36,78% аҳоли дорост. Вале бо мурури рушди ҷомеа тараққиёти илм, техника ва технология мавқеи мазкурро хоҷагиҳои деҳқонӣ аз 35,35% то 45,62% ба даст оварда истодаанд корхонаҳои кишоварзӣ низ рӯ ба тараққи доранд. Ба фикри мо яке аз сабабҳои ҳодисаи рухдода истода ин бартарии шакли коллективии хоҷагидориро бори дигар исбот менамояд. Таърих исбот кардааст, ки зиёд гаштани шумораи одамон бунёд ва ташкили ҷойҳои нави кориро талаб менамоянд, ки дар натиҷаи истифодабарии

мақсадноки захирахоро, аз он ҷумла барқароршавандаро ба миён меорад, ки он бисёртар аз омилҳои иқтисодӣ, технологӣ, техникӣ, ҳуқуқӣ, молиявӣ ва ғайра вобаста аст. Ва онро ҳамчун фишанги асоси дар он ҳолат беҳтар истифода бурдан мумкин аст, ки бо хароҷоти камтарин истеҳсоли маҳсулоти бисёри босифат амалӣ гардад. Яке аз фишангҳо ин ҳаҷми оқилонаи истеҳсолот мебошад ва он чуноне, ки дар боло овардем, бо назардошти тараққиёти ҷамъият дигар мегардад. Хоҷагҳои хурди молӣ ба миёна, калон ва бузург муттаҳид шуда, дар асоси кооператсия, интегратсия самаранокии бештари истеҳсолиро таъмин менамояд. Ва ин раванд дар хоҷагидорӣ соҳаи кишоварзии вилояти Суғд низ акси худро ёфта истодааст, ки онро бори дигар рақамҳои ҷадвали мазкур исбот менамоянд (ҷадвали 2.2.2).

Рақамҳои овардашудаи ҷадвали 2.2.2 нишон медиҳад, ки истеҳсоли маҳсулотҳои соҳаи растанипарварӣ дар маҷмӯъ сол аз сол афзоиш ёфта истодаанд, мавқеи хосро дар он вобаста аз шакли хоҷагидорӣ мевачот 4,5, картошка 1,8 маротибагӣ ва сабзавот 47,6% ро ташкил додаанд. Таҳлилҳо исбот менамоянд, ки вобаста аз шакли хоҷагидорӣ вазни қиёсии маҳсулотҳои истеҳсолшуда дигаргунӣ чой доранд. Агар яке аз намуди маҳсулоти истеҳсоли картошкаро гирифта, вазни зиёдеро х/д – 54,3%-59,8% ва баъди хоҷагҳои аҳоли ишғол менамоянд, вале он миқдори аз 32,7 то 19,5% дар хоҷагҳои мазкури аҳоли қариб ду маротиба коҳиш ёфтааст.

Дар соҳаи пахтакорӣ агар соли 2015 аз миқдори умумии он 20,2% дар корхонаҳои кишоварзӣ истеҳсол шуда бошанд, пас соли 2023 он ба 30,95 % расидааст, чунки ва баръакс саҳми хоҷагҳои деҳқонӣ то 10% коҳиш ёфтаанд, чунин ҳолат дар ҳамаи намуди маҳсулотҳои истеҳсолшуда дида мешавад, он асосан аз коҳиш ёфтани истеҳсолот дар хоҷагҳои аҳоли иборатанд.

Ҷадвали 2.2.2. - Истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти соҳаи растанипарварӣ дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳои вилояти Суғд дар солҳои 2015-2023 (ҳазор тонна)

Номгӯи зироатҳо	Дар ҳамаи категорияҳои хоҷагӣ			Корхонаҳои кишоварзӣ			Хоҷагиҳои аҳоли			Хоҷагиҳои деҳқонӣ		
	2015	2020	2023	2015	2020	2023	2015	2020	2023	2015	2020	2023
Пахта	74,7	112,6	110,5	15,1	31,7	34,2	-	-	-	59,7	80,1	76,3
Ғалладона	300,1	351,4	409,8	45,2	61,3	74,9	61,7	60,7	68,8	193,3	229,4	266,0
Картошка	335,9	512,1	600,0	43,5	75,1	148,9	109,9	130,5	117,5	182,4	306,4	333,6
Сабзавот	440,4	560,4	649,0	34,2	43,4	60,0	220,7	232,4	249,4	185,4	284,6	339
Полезӣ	138,4	151,8	221,7	19,6	24,4	21,1	7,9	3,6	2,2	111,0	123,,8	198,5
Мева	49,1	139,4	222,5	1,8	12,7	21,6	27,8	28,7	40,5	19,5	98,1	160,4
Ангур	51,9	50,6	51,3	1,1	1,2	1,4	16,6	14,0	13,4	34,2	35,3	36,4

**Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси рақамҳои маҷмуи омили минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: Душанбе, 2024.- С. 164-177.*

Яке аз сабабҳои асосии он корхонаҳои кишоварзии ҷумҳурӣ аз он ҷумла вилоят нисбати заминҳои васеи киштшаванда, ки ҷорӣ намудани техника, технологияҳои муқаблам, самаранокии истифодаи захираҳои истеҳсолиро хусусан меҳнат ва меҳнати гузаштaro бештар дороянд, ки дар натиҷа самаранокии дилхоҳ ва ҳавасмандии ниҳоиро таъмин менамоянд.

Барои раванги соҳа ва афзоиши истеҳсолот нақши хосро захираҳои меҳнатӣ, ҳайат ва сохтори онҳо мебозанд бояд диққати ҷидди ва мавриди хулосабардори қарор гиранд масъалаи мазкурро дар мисоли ҳоҷаҳои мушаххаси вилоят қарор медиҳем (ҷадвали 2.2.3).

Ҷадвали 2.2.3.-Ҳайат, сохтор ва музди меҳнати захираҳои меҳнатӣ дар кооперативи тижоратии «Кишоварзони Навгилем»-и ш. Исфара

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					с. 2023 нисбат и с. 2019 %
	2019	2020	2021	2022	2023	
Миқдори коргарон, нафар	240	258	262	267	225	93,75
Аз он ҷумла:						
Коргарони доими, истеҳсоли	214	230	236	240	196	91,59
Растанипарвари	191	207	211	219	175	91,62
Чорводорӣ	23	23	25	21	21	91,30
Хизматчиён, роҳбарон, мутахассисон	26	28	26	27	29	111,54
Аз онҳо:						
Роҳбарон	2	3	3	3	3	150,00
Мутахассисон	24	25	23	24	26	113,04
Ҳамаги музди меҳнат, ҳаз. сомони	1161,4	1252,3	1307,0	1333,9	1678,4	144,50
Коргарони доими, истеҳсоли	1031,9	1112,0	1173,3	1185,3	1448,3	140,35
Хизматчиён, роҳбарон, мутахассисон	129,5	140,3	133,7	148,5	230,1	177,58
Аз онҳо:						
Роҳбарон	11,7	16,7	19,2	28,2	40,2	3,4 марот иба
Мутахассисон	117,856	123,600	114,540	120,384	189,904	161,13

* Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои ҳисоботи солони кооперативи тижоратии «Кишоварзони наwgилем»-и ш. Исфара, солҳои 2019- 2023

Рақамҳои қадвали 2.2.3 шаҳодат медиҳанд, ки дар муҳлати таҳлили афзоиши захираҳои меҳнатӣ ва музди онҳо ба назар расанд, масалан, агар миқдори умумии коргарон дар соли 2023 нисбат ба соли 2019 - 15 нафар коҳиш ёфтаанд бошанд, ҳайати роҳбарон ва мутахассисон баракс 3 нафар зиёд гаштааст.

Соҳаи растанипарварии хоҷагии мазкур, ки ҳамчун соҳаи асоси ба шумор меравад ва ба он махсус ғардониди шудааст, натиҷаи фаъолияти истеҳсолии он таъмини афзоиш ва рушди он, асоси ҷорӣ намудани технологияҳои истифодаи замонавӣ миқдори зиёди захираҳо тақозо талаб менамояд, аз ин лиҳоз коргарони он миқдоран 16 нафар ва дар соҳаи ҷорводорӣ 2 нафар коҳиш ёфтааст.

Чуноне, ки аз маълумотҳои хоҷагӣ бармеояд сабаби асосии он, оқилона ташкил ва истифода бурдани захираҳои дохила, ворид намудани механизатсия дар равандҳои технологияи соҳаи растанипарварӣ ва аз он ҷумла ҷорводорӣ ба монанди тайёр кардан, ҳӯронидан ва нигоҳубини ҷорво, ки дар натиҷа дараҷаи истифодаи меҳнати дастӣ коҳиш ёфта дараҷаи механиконики он афзудааст. Дар миқёси маҷмуан миқдори коргарони истеҳсоли афзоиш ёфта ҳамчун омили таъсиррасон ба кам шудани сатҳи бекорӣ афзоиши даромаднокӣ, беҳтар гаштани сатҳи зиндагии аҳоли баромад менамояд, ҳисобидан мумкин аст.

Дар рафти таҳлилҳои амалигашта қайд намудем, ки сатҳи даромаднокии истеҳсоли маҳсулотҳо, музди меҳнати коргарони хоҷагӣ чун муайянкунандаи некуаҳволии иқтисодии мардумро таҷассум менамоянд, ин миқдори музди меҳнат мебошад. Рақамҳо нишон медиҳанд, ки коҳишёбии миқдори захираҳои меҳнатӣ ба дигаргуншавии музди онҳо таъсири худро расонидааст, ҳамаги фонди музди меҳнат дар марҳилаҳои таҳлилӣ 44,51% ба як коргар 54,1% мебошад, яъне дар он таносуби фарқият вуҷуд дорад. Рушди маҷмӯи фонди музди меҳнат дар сатҳи коргарони доимӣ агар 40,35% бошад, пас дар гурӯҳи роҳбарон-77,58% дида мешавад. Барои бартараф намудани ҳолати кунунӣ ба

эътидол овардани фарқияти он, хоҷагӣ бояд чораҳои судманд ба монанди:

- ҷорӣ намудани технолгияи пешқадам (инноватсия) дар равандҳои алоҳидаи истеҳсоли хусусан соҳаи растанипарварӣ;
- омӯзонидан ва бозомӯзии мутахассисони касбӣ барои соҳаҳои гуногуни истеҳсоли;
- ташкили оқилона ва таъмини коргарони соҳибкасб ва соҳибхунара ва талаботҳои хоси ба он таъсиррасон;
- ҷорӣ намудани шаклҳои беҳтарини ҳавасмандӣ ба натиҷаи меҳнат ;
- ҳаҷми музди меҳнат аз миқдор ва сифати меҳнати ба он сарфшуда;
- амалӣ намудани низоми ташкили аз нуқтаи назари меҳнат ва ҷузъҳои таркибии он;
- ҷобачогузори кормандон вобаста аз дониш, лаёқат, садоқат, малака, коршиносӣ;
- беҳтар намудани соҳаи инфрасохтори иҷтимоӣ-иқтисодии кормандони хоҷагиҳои манзилӣ-коммуналӣ, фарҳанг, хунароҳои мардумӣ, сайёҳӣ, тиб, варзиш ва ғайра.

Ҳаҷми музди меҳнати коргарон асосан аз маҳсулнокии меҳнат вобастагии зичро дорост, чунки дар маҷмуи маҳсулоти умумӣ он мавқеи хосро ҳамчун хароҷоти меҳнати зинда ишғол менамояд, таъсири худро ба натиҷаи ниҳонии фаъолияти хоҷагӣ мерасонад.

Дар радифи мазкур, яке аз нишондиҳандаҳои асосие, ки ба истифодабарии захираҳои меҳнатӣ таъсири бевосита мерасонад, ин миқдори аҳоли, хусусан қисми фаъоли он мебошад (ҷадв. 2.2.4).

Чуноне, ки рақамҳои ҷадвали 2.2.4 исбот менамоянд, дар солҳои таҳлилгашта шахсоне, ки дар тамоми соҳаҳои иқтисодии хоҷагии халқ (истеҳсоли ва ғайриистеҳсоли, инфрасохторҳои мухталифи иҷтимоӣ) банд мебошанд, рӯ ба афзоишанд. Дар дохили соҳа хусусан истеҳсоли ва дигарон таносуби онҳо шакли гуногунро дорост. Чуноне, ки вазни қиёсро дар радифи овардашуда соҳаи кишоварзӣ, шикор ва ҷангал ишғол менамояд,

Ҷадвали 2.2.4.- Шумораи миёнаи кормандони кироҷор дар намудҳои фаъолияти иқтисодии вилояти Суғд

Соҳа	Миқдори коргарон, ҳазор нафар, солҳо					2015 бо % нисбати 2010	2023 бо % нисбати 2010
	2010	2015	2021	2022	2023		
ҳамаги коргарон	398,7	402,0	438,0	438,0	438,5	100,83	109,98
Аз он ҷумла: саноат	34,2	35,7	37,7	37,4	38,8	104,38	113,45
Сохтмон	5,4	4,5	4,2	4,4	4,7	83,3	87,03
Кишоварзӣ ва чангалпарвари	228,7	216,2	241,6	244,5	243,9	94,53	106,64
Нақлиёт, алоқа	3,5	3,7	3,9	3,7	3,5	105,71	100,0
Дигар соҳаҳои хоҷагии халқ	101,0	221,4	150,6	150,8	150,9	2,1 маротиба	149,40

**Сарчашма: Маҷмуи омили минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2024.-С 69-72.*

вобаста аз марҳилаи таҳлили соҳаи мазкур ба ҳисоби миёна аз 53,8% - 57,4%-ро ташкил медиҳад, баъдан саноат аз 8,6 то 8,9%, қаторҳои 3 ва 4- умро ду соҳа тақсим менамоянд – сохтмон ва нақлиёт, ташкил медиҳад. Аз он бар меояд, ки соҳаи кишоварзӣ мавқеи хосро ишғол намуда, сахми арзандаи худро ба иқтисодиёти давлат мегузорад.

Барои амиқтар муайян намудани иштироки захираҳои меҳнатӣ аз нишондиҳандаҳое, ки ба дараҷаи истифодабарии онҳо таъсир мерасонад муаррифӣ менамоям.

Яъне, роҳи аз ҳама камхарчи истифодаи захираҳо дар давраи аввал ин тезонидани рушди соҳаҳои ғайрикишоварзӣ дар маҳалҳо мебошад. Мавҷудияти зиёди захираҳои меҳнатӣ дар деҳот ва шаҳракҳои хурд водор месозад, ки дигар соҳаҳои мутаносибан бузурги хоҷагии халқро ба монанди саноат инкишоф дода, ба ғайри он инфрасохтори иҷтимоиро чун корхонаҳо, ташкилотҳо, маданӣ-маиширо миқдоран афзоиш диҳем, то ки захираҳои меҳнатиро ба афзоиши ёфта, таъмини шуғлнокии онҳоро дар натиҷаи таъсиси ҷойҳои кори нав ба доираи фаъолияти мақсаднок ҷалб намоем.

Дар баробари он гурӯҳи бекорон низ вучуд доранд, самти муҳимтарини баланд бардоштани самаранокии тамоми захираҳои истеҳсолӣ ин оқилонаю самаранок истифода бурдани қувваи корӣ, ё

захираҳои меҳнати мамлакат ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, самаранок истифода бурдани захираҳои меҳнати ҷомеа, ҳамчун унсури зарурии бо шуғл таъмин намудани аҳоли буда, бо самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ пайваста ва алоқаманд намудани шуғли оқилона комилан мувофиқ аст (ҷадвали 2.2.5).

Ҷадвали 2.2.5.-Шумораи бекороне, ки дар Раёсати Агентии меҳнат ва шуғли аҳолии вилояти Суғд дар ноҳияҳои калонтарини кишоварзии вилояти Суғд ба қайд гирифта шудаанд

Вилояти Суғд ва ноҳияҳои он	Соли					Соли 2015 нисбат ба 2010 бо %	Соли 2023 нисбат ба 2010 бо %
	2010	2015	2021	2022	2023		
Ҳамагӣ дар вилоят	14590	10862	7906	7823	7050	74,45	48,32
Аз ҷумла							
Ашт	910	760	388	385	333	83,51	36,59
Б.Ғафуров	692	881	290	284	282	127,31	40,75
Зафаробод	707	121	166	209	214	17,11	30,27
Мастҷоҳ	891	500	445	386	363	49,94	40,74
Мастҷоҳи Кӯҳӣ	177	109	141	241	130	79,66	73,45

* Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои омори солонаи вилояти Суғд, соли 2024. -С 92-94.

, Аз рақамҳои ҷадвали 2.2.5 маълум мешавад, ки дар ноҳияҳои калонтарини кишоварзии вилояти Суғд камшавии шумораи бекорон ба мушоҳида мерасад. Масалан, дар давраи соли 2010 ва 2015 ин нишондиҳанда чунин аст: аз ҳама кам гашта ноҳияи Зафаробод 586 нафар ва баракс афзоиш ёфта ноҳияи Бобочон Ғафуров 188 нафар мебошад.

Сатҳи баланди коҳиш ёфтани бекори дар ноҳияҳо дар давраи соли 2010-2023 ин нишондиҳанда чунин аст: ноҳияи Ашт аз 910 нафар то 333- нафар, ноҳияи Мастҷоҳи Кӯҳӣ аз 177 нафар то 130 нафар мебошад.

Вазни қиёси бештарро дар бекори нисбати вилояти Суғд соли 2010 ноҳияи Айнӣ 6,23%, камтаринро ноҳияи Мастҷоҳи Кӯҳӣ 1,21% ишғол намуда, ҳолати мазкур дар соли 2023 каму беш тағир ёфтааст баландтарин ноҳияи мастҷоҳ 5,14% камтаринро боз ноҳияи Мастҷоҳи Кӯҳӣ 1,84% ҷойгиранд. Ин маънои онро дорад, ки аҳоли ё ба мақомоти давлатии Агентии меҳнат ва шуғли аҳоли дар мавриди расонидани кӯмак ба онҳо дар ҷодаи пайдо намудани ҷойи корӣ бовар надоранд, ё ин ки

онҳо ҷойи кори хубро дар соҳаи иқтисодӣ ғайрирасмӣ пайдо намудаанд. Ҳамин тавр, танҳо 1/2 ҳиссаи қисмати аҳолии бешуғл барои ба кор даромадан мурочиат кардаанд. Ба таври умумӣ шумораи бекорон (ҳам ба қайд гирифташуда ва ҳам аз қайд берун) дар деҳот сарчашмаи иқтисодии соҳаи шуғли меҳнати ғайрирасмӣ ба ҳисоб мераванд. Онҳое, ки ба қайд гирифта шудаанд, маблағеро мегиранд, ки барои таъмини сабади истеъмоли начандон кофӣ аст ва онҳоро водор месозад, ки ба соҳаи шуғли ғайрирасмӣ машғул гарданд.

Нишондиҳандаи таъмин будан бо воситаҳои истеҳсолот, хусусан замин ҳамчун нишондиҳандаи истифодаи қувваи корӣ баромад менамояд ва ҳолати ҳозираи онро аз рақамҳои ҷадвали 2.2.6 мебинем.

Ҷадвали 2.2.6.-Таъмини майдони кишоварзӣ ба як коргари соҳаи кишоварзии вилояти Суғд

Нишондиҳандаҳо	2010	2015	2021	2022	2023	Соли 2015 нисбат ба соли 2010 бо %	Соли 2023 нисбат ба соли 2010 бо %
Ҳамагӣ майдони кишоварзӣ ҳазор га	1096,7	1096,9	1099,4	1099,6	1099,7	100,02	100,27
Майдони кишт, ҳазор га	243,3	230,1	231,6	231,8	232,4	94,57	95,52
Миқдори коргарони соҳаи кишоварзӣ ҳазор нафар	228,7	216,2	241,6	244,5	243,9	94,53	106,64
Аз он ҷумла, ба як коргар аз ҳамагӣ майдон:	4,80	5,07	4,55	4,50	4,51	105,62	93,96
Майдони кишт	1,06	1,06	0,96	0,94	0,95	100,0	89,62

**Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси рақамҳои маҷмуи омили минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе, 2024.- С 72 ва дар асоси нишондиҳандаҳои омили солони вилояти Суғд, соли 2024.- С 191-192.*

Чуноне, ки аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.2.6 бармеояд суръати афзоиши коргарони соҳа 6,64% гаштааст, аммо миқдори заминҳои таъиноти кишоварзӣ 0,27% қариб тағйир наёфтаанд ва кишт 4,48% коҳиш ёфтааст, ки нобаробарии нишондиҳандаҳои мазкур миқдори майдонҳо ба як нафар таъмин буда, таъсири бевоситаи худро расонидаанд, дар натиҷа ба як нафар коргари соҳа аз 1,06 га то 0,95 гектар майдони кишт рост меояд.

Ҳолати кунунӣ водор месозад, ки оид ба истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ чораҷӯӣ намуда, роҳҳои беҳтар намудани он ҷустуҷӯ карда шавад.

Масоҳати заминҳои кишоварзӣ ҳар сол каме ҳам бошад, барои қонё намудани эҳтиёҷи шаҳр ва аҳолии он аз гардиши истеҳсоли баромада истодаанд. Бояд қайд намуд, ки аҳолии ҷумҳурӣ хусусан деҳот ба ҳайси омили зиёд гаштани коргарони соҳа баромад кардаанд. Агар дар соли 2010 шумораи кормандоне, ки дар соҳаи кишоварзӣ машғул буданд 228,7 ҳазор нафар бошад, пас он соли 2023 ба 15,2 ҳазор нафар ё 6,64% афзоиш ёфтааст.

Таркиби захираҳои меҳнатии корхонаҳои кишоварзӣ нишон медиҳанд, ки он ба коргарони доимӣ, мавсимӣ, муваққатӣ ва роҳбарону мутаххасисон ҷудо мешаванд (ҷадвали 2.2.7).

Ҷадвали 2.2.7.-Ҳолати ҳозираи захираҳои меҳнатӣ дар кооперативи тичоратии “Манучеҳр А”-и н. Мастҷоҳ

Категорияи коргарон	2019	2020	2021	2022	2023	2023 нисбат ба 2019
Ҳамагӣ дар хоҷагӣ	48	50	51	52	53	104,16
Аз он ҷумла: коргарони истеҳсоли, доимӣ	38	43	43	38	38	100,00
Коргарони мавсимӣ ва муваққатӣ	10	7	8	14	15	150,00
Миқдори рӯзҳои кори ба 1 Одам/рӯз, доимӣ	251	252	252,1	252,2	253,1	100,47
Одам/рӯз, муваққатӣ	120	110	98	102	95	96,67
Миқдори рӯзҳои кори доимӣ, олам рӯз	9538	10836	10840	9584	9618	100,84
Миқдори рӯзҳои кори мавсимӣ	1200	868	784	1416	1425	118,75
Дараҷаи истифодабарии қувваи кории доимӣ %	104,51	105,0	105,0	105,1	105,4	100,85
Дараҷаи истифодабарии қувваи кории мавсимӣ %	100,00	91,66	81,66	85,00	79,21	79,21

**Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои ҳисоботи солони кооперативи «Манучеҳр А»-и н. Мастҷоҳ солҳои 2019-2023.*

Чуноне, ки аз ҷадвали 2.2.7 маълум мегардад, шумораи ҳамаи коргарони хоҷагӣ соли 2023 нисбат ба соли 2019- 5 нафар зиёд шудааст.

Яке аз нишондиҳандаҳои сифатии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ин дараҷаи истифодабарии қувваи корӣ дар давоми сол мебошад, ки он нисбати рузҳои кори тавсияшуда ва ҳақиқатан амали гашта ифода меёбад. Мувофиқи меъёрҳои тавсияшуда рӯзи кори як коргари соҳаи кишоварзӣ 240-250 мавсими 110-120 рӯз қабул гаштааст, дар хоҷагӣ онро 245 рӯз 120 рӯз қабул намудаанд ва онҳоро мо ҳамчун асос ҳисобида дараҷаи истифодабарии захираҳои меҳнатиро аниқ менамоем.

Сабаби асосии он аз муҳочирати меҳнатӣ баргаштан ва барои қонеъ намудани талаботи худ ба ҷаъолияти истеҳсоли машғул шудан мебошад, ки ба фикри мо, каме ҳолати ҳозираи иқтисодии хоҷагӣ онро қонеъ намуда метавонад. Омили асосии таъсиркунанда ба талаботи музди меҳнати хоҷагӣ ин паст будани сатҳи музди меҳнати коргарони кишоварзӣ нисбат ба дигар соҳаҳои хоҷагии халқ ва нобаробарии нархи маҳсулоти он ба нархи маҳсулоти соҳаҳои дигар мебошад, ки он аз омилҳои гуногуни таъсиркунанда ташаккул меёбад. Яке аз ин омилҳо мавсимӣ будани истеҳсолот мебошад. Бинобар он, дар раванди таҳлил зарур аст, ки чи гуна дар давоми сол онҳо истифода шудаанд, муайян карда шавад. Муқоисаи шугли миёнаи коргарон дар миқёси муҳлат (мавсим, сол, моҳ ва рӯз) нишон медиҳад, ки коргарон нисбатан дар моҳҳои июл, август, сентябр ҷаъол буда, дар моҳҳои декабр, январ, феврал ҷаъолнокии онҳо суст мегардад. Барои онро баргараф намудан ва оқилона истифода бурдани захираҳои меҳнатӣ паст намудани шиддати мавсимӣ дар давоми сол хоҷагӣ бояд ташкили ҷойҳои нави кори дар асоси ташкили соҳаҳои инфрасохтори ёрирасон ба роҳ монда шавад (ҷадвали. 2.2.8).

Чадвали 2.2.8.-Музди миёнаи моҳонаи пардохтшудаи кори кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯйи соҳаҳои иқтисодиёти вилояти Суғд, сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					2015 нисбат ба 2010 бо %	2023 нисбат ба 2010 маротиба
	2010	2015	2021	2022	2023		
Ҳамаи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ	331,26	696,80	1418,81	1632,82	1875,73	210,35	5,6
Бахши воқеӣ	275,45	612,28	1997,47	2325,48	2560,61	222,28	9,2
Кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ	141,10	242,17	695,19	798,00	895,46	171,63	6,3
Саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ	983,07	1879,41	3109,92	3878,83	4339,18	191,18	4,4
Саноати коркард	458,90	1127,82	2419,29	2567,01	2719,71	245,76	5,9
Неруи барқ, газ ва таъминоти об	668,47	1034,19	2097,88	2846,48	3186,70	154,71	4,7
Соҳтмон	671,17	1899,03	1948,16	2382,08	2595,69	282,94	3,8
Бахши хизматрасонӣ	377,10	752,58	1227,43	1396,75	1632,71	199,57	4,3
Маориф	269,61	618,55	1105,96	1236,62	1485,43	229,43	5,5
Тандурустӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ	307,17	666,34	989,01	1106,94	1307,68	216,93	4,2

* Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои омили солонаи вилояти Суғд, 2024.- С. 112-113.

Агар ба рақамҳои чадвали 2.2.8 назар кунем, маълум мегардад, ки музди меҳнати моҳонаи миёнаи ҳамаи коргарони соҳаҳои хоҷагии халқи вилояти Суғд дар солҳои таҳлилӣ 2010- 2023 аз 331,26 сомонӣ то 1875,73 сомонӣ расидааст, ки афзоиш 5,6 маротиба аст.

Таҳлили музди меҳнати миёна дар бахшҳои намуди фаъолият хусусан дар бахши воқеи ин нишондиҳанда солҳои 2010 - 2015 аз 275,45 то 612,28 сомонӣ, ки афзоиш 2,2 маротиба мебошад ва солҳои 2010 – 2023 аз 275,45 то 2560,61 ё 9,2 маротиба зиёд шудааст, ҳолати он дар соҳаи кишоварзӣ солҳои 2010-2015 аз 141,10 то 242,17 расида (71,6%

зиёд) дар солҳои 2010- 2023 бошад аз 141,10 то 895,46 расидааст, 6,3 маротиба зиёд шудааст, яъне рушди сатҳи музди меҳнати соҳаи кишоварзӣ назар ба дигар соҳаҳо назаррас аст.

Рақамҳо шаҳодат медиҳанд, ки аз ҳама маоши камтаринро коргарони соҳаи кишоварзӣ доро бошанд (соли 2023- 895,46 сомонӣ) ва аз ҳама баландро (4339,18 сомонӣ) коргарони соҳаи коркарди саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва коркарди онҳо соҳибанд. Дар баҳши хизматрасонӣ маоши 1632,71 сомонино таъкил додааст.

Яъне, маоши муҳонаи коргарони баҳши хизматрасонӣ аз соҳаи кишоварзӣ бештар аст. Асоси ин фарқият дар он аст, ки арзиши дар мол таҷассумшудаи соҳаи кишоварзӣ аз арзиши маҳсулоти саноатӣ куллан фарқ мекунад.

Дигар он, ки дар кишоварзӣ асосан меҳнати дастӣ, ки он маданияти баланди касбӣ ва техникиро талаб намекунад, сарф мешавад. Омили дигар, ин даромади деҳқон аз хоҷагии наздиҳавлигии худ мебошад, ҳол он ки коргарони баҳшҳои хизматрасонӣ ва дигарон қариб ин сарчашмаро доро нестанд.

2.3. Ҳолати истифодабарии самаранокии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ

Таъмини шугли пурраи меҳнат, барҳам додани бекорӣ, яке аз муҳимтарин муваффақиятҳои иҷтимоии инсон мебошад. Дар моддаи 15 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки «Ҳар кас ба меҳнат, намудан, интихоби касб, кор, ҳифзи меҳнат ва ҳифзи иҷтимоӣ аз бекорӣ ҳуқуқ дорад»²³.

Афзоиши босуръати шумораи аҳоли боиси баланд гаштани миқдори захираҳои меҳнатӣ гардид, ки самаранок ва оқилона истифода бурдани он дар вилояти Суғд бо як қатор сабабҳои субъективӣ ва объективӣ ҳамчун масъалаи хеле мураккаби иҷтимоию иқтисодӣ боқӣ мемонад.

Аз ин бармеояд, ки давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаматарафа оид ба самаранок истифода бурдани захираҳои меҳнатӣ кӯшиш ба харҷ дода истодаанд, то ки дар соҳаи кишоварзӣ натиҷаи маҳсулнокии баланди меҳнатро ба даст оварда шавад исботи онро дар рақамҳои ҷадвали овардашуда мебинем (ҷадвали. 2.3.1).

Аз таҳлили рақамҳои ҷадвали 2.3.1 маълум мегардад, ки дар давраи таҳлилӣ афзоиши МУ баҳши аграрӣ 2,3 маротиба афзудааст, вале миқдори аҳолие, ки дар деҳот зиндагӣ менамоянд 11,29% афзуда бошад нафароне, ки дар иқтисодиёт машғуланд 14,78% аст.

Сабаби асосии он, ба фикри мо, ки каме ҳам бошад, пасттар будани сатҳи маданӣ ва фарҳангии деҳотиён бошад, дигар ин талаботи бештари кувваи корӣ дар оила мебошад.

Сабаби асосии он, чуноне ки дар бобҳои пешинаи кори мазкур қайд намуда будем, ин тағйир ёфтани ҳолати демографияи мамлакат мебошад, яъне аз деҳот муҳоҷират намудани захираҳои меҳнатӣ асосан қобилияти меҳнатӣ доштагон мебошад.

²³ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1994.- С. 11-12.

Ҷадвали 2.3.1. -Истифодаи самараноки миқдори захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ вилояти Сӯғд

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					2015 ба % 2010	2023 ба % 2010
	2010	2015	2021	2022	2023		
Маҳсулоти умумии соҳаи кишоварзӣ бо нархҳои соли 2022 млн. сом.	6745,1	8489,8	14203,9	16068,8	18495,5	125,8	231,55
Шумораи аҳолии доимии соҳаи кишоварзӣ дар охири сол, ҳаз. наф.	219,7	216,2	241,6	244,5	243,9	98,4	111,29
Аҳолии машғул дар иқтисодиёт ҳаз. наф.	771,1	798,7	882,8	885,1	902,7	103,5	114,78
Аз он ҷумла, ба як нафар аҳолии соҳаи кишоварзӣ, сомонӣ.	30,78	39,26	58,80	65,72	75,83	127,5	206,90
Ба ҳар як аҳолии дар иқтисодиёт машғул	8,74	10,62	17,26	18,15	20,49	121,5	201,83
ММ моҳонаи як корманди умумӣ, сомонӣ	331,26	696,80	1418,81	1632,82	1875,73	210,3	4,9 марот иба
ММ моҳонаи як корманди соҳаи кишоварзӣ, сомонӣ	141,10	242,5	695,19	798,00	895,46	171,8	5,6 марот иба

**Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои омили солонаи вилояти Сӯғд, соли 2024.- С. 10-11-79-81- 112-113.*

Соҳаи кишоварзӣ, ки ҳамчун соҳаи асосии истеҳсолии деҳот баромад менамояд маҳсулнокии меҳнат дар соҳаи мазкур 2,07 маротиба афзоиш ёфта бошад, пас он ба як коргари дар иқтисодиёт иштирок намуда 2,02 маротиба афзоиш ёфтааст. Яъне афзоиши маҳсулнокии меҳнати кишоварзӣ ин натиҷаи сифатан беҳтар гаштани дараҷаи касбии коргарони соҳаҳои мухталифи кишоварзӣ буда талаботи замона мебошад, ки он амали гашта истодааст .

Нишондиҳандаҳои дигари истифодаи захираҳои меҳнати, ин ҳавасмандии меҳнат, ки ҳамчун омили баланд гаштани маҳсулнокии он мегардад, мебошад. Нигоҳ доштани таносуби зиёдшавии музди меҳнат

ва ҳосилнокии меҳнат қонуни музди меҳнат ва пиринсипҳои он ҳатман бояд нигоҳ дошта шавад (ҷадвали 2.3.2).

Ҷадвали 2.3.2.-Истифодабарии захираҳои меҳнати дар кооперативи тиҷоратии “Манучеҳр А”-и н. Мастҷоҳ

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					2023 бо % нисбати 2019
	2019	2020	2021	2022	2023	
Маҳсулоти умумӣ ҳамагӣ, ҳаз. сомонӣ	557,8	576,9	586,2	834,5	860,5	154,26
Миқдори коргарон, нафар	48	50	51	52	53	110,42
Хароҷоти меҳнат, одам соат	65890	62370	63540,0	74000,0	75489,0	114,57
Ҳамагӣ фонди музди меҳнат, ҳаз сомонӣ	119,3	125,2	130,3	141,6	147,3	123,47
Ба 1 коргар сомонӣ	2484,43	2504,2	2554,90	2776,47	2778,8	111,84
Ба 1 одам.соат	1,80	2,00	2,05	1,91	1,95	103,72
Маҳсулоти умумии, сомонӣ аз он ҷумла:						
Ба 1 коргар	11620,2	11538,0	11494,4	16048,3	16236,9	140,0
Ба 1 одам.-соат	8,45	9,24	9,22	11,27	11,40	134,91
Ҳамагӣ фоида, ҳаз сомонӣ аз он ҷумла:	123,2	67,0	150,5	174,5	177,9	144,39
Ба 1 коргар	2565,96	1341,6	2950,98	3357,32	3357,3	132,31
Ба 1 одам.-соат	1,86	1,07	2,36	2,36	2,35	126,34

**Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои ҳисоботи солони кооперативи «Манучеҳр А»-и н. Мастҷоҳ солҳои 2019-2023.*

Рақамҳои ҷадвали 2.3.2 шаҳодат медиҳанд, ки хоҷагии мазкур сол то сол ҳаҷми истеҳсолотро зиёд карда истодааст, чунки замон онро талаб менамояд, ки дар натиҷа зиёдшавӣ ва беҳтар шудани ҳолати иқтисодӣ-иҷтимоии коргарон амалӣ мегардад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки миқдори маҳсулоти умумӣ соли 2023 нисбат ба соли 2019 – 49,61 % афзоиш ёфта бошад, пас зиёдшавии фоида дар ин фосила 41,74%-ро ташкил додааст.

Дар хоҷагии мазкур фоида ба як одам-соат аз 1,86 то 2,38 сомонӣ (афзоиш 26,34%) ташкил дода, дар маҳсулоти умумӣ аз 8,45 то 11,40 сомони ро коҳиш (34,91%) расидааст. Яъне, рушди афзоиши маҳсулнокии меҳнат нисбат ба музди меҳнат зиёд аст, ки ба қонуни иқтисодӣ–нигоҳ доштани байни рушди афзоиши музди меҳнат ва

маҳсулнокии меҳнат мутобиқ мебошад, мутаносуби он нигоҳ дошта шудааст.

Ҳамчун ин ҳолати мазкур дар боби 3 барои амали намудани натиҷаи ниҳоии ҳавасмандии меҳнат ва маҳсулнокии он пешниҳодҳои мушаххас тавсия шудаанд.

Нишондиҳандаҳои ченакии натиҷавии сифатии истифодаи меҳнат ин маҳсулнокии он, яъне ба даст овардани фоида ба 1 одам-соат аст, ки он дар соли 2023 нисбат ба соли 2019-28,0% афзудааст

Чуноне, ки мебинем, агар ба 1 одам соат-12,66 сомони маҳсулоти умумӣ истеҳсол шудааст, вазни қиёсии музди меҳнат дар дохили он 37,8 % ҳиссари дорост. Чи қадаре, ки ҳосилнокии зиёд ва вазни қиёсии музди меҳнат мутаносибан дар он кам бошад, ҳамон қадар дараҷаи даромаднокии хоҷагӣ зиёд шуда, такрористеҳсолии васеъ таъмин карда мешавад.

Хоҷагии мазкур аз миқдори муайяни фоидаи ба даст овардааш барои таъмини таҳассусии кадрҳо ва ҳавасмандии коргарон 20 %- и онро сарф намудааст, ки он дар ояндаҳои наздик барои ноил гаштан ба самарои дилхоҳ мусоидат менамояд.

Ба ақидаи мо, барои боз ҳам баланд бардоштани ҳавасмандии модди, ки ба самаранокии ниҳоии хоҷагӣ таъсири мусбӣ мерасонад, хуб мешуд фоизи иловапулии мукофоти боз каме ҳам бошад, зиёдтар карда шавад.

Аз ин бармеояд, ки асоси қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъиятро захираҳои меҳнатӣ ташкил мекунанд, ба он диққати бештар дода тараққиёти онро таъмин намоем. Аз омиилҳои таъсиркунанда, ки ба шуғли аҳоли таъсир мерасонанд ва онро ифода менамояд, ба фикри мо ин ҳавасмандии моддӣ мебошад.

Аз ҷиҳати иқтисодӣ доро будани талаботи истеъмолкунандагон ташаккул меёбад ва мукамал мегардад, дар натиҷа маҳсулоти дар бозор пешкашшуда зуд ба фурӯш рафта, даромад ва самаранокии хоҷагӣ ё соҳаро таъмин менамояд. Ва қонуни иқтисодии пул-мол -пул

амалӣ шуда, фоидаи изофа аз меҳнати изофа таъмин мегардад. Дигар омиле, ки ба зиёд шудани маҳсулоти умумӣ- маҳсулнокии меҳнат таъсир мерасонад, ин баланд шудани нархи маҳсулот мебошад ва фоидаро зиёд менамояд, вале ин тарзи доимӣ набуда дар фосилаи муайни истехсоли амалӣ мегардад.

Ҳолати истифодабарии захираҳои меҳнатиро дар мисоли хоҷагӣ шаҳри исфараи вилояти Суғд мавриди таҳлил қарор медиҳем(ҷадв. 2.3.3).

Ҷадвали 2.3.3.-Истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар кооперативи тиҷоратии « Кишоварзони Навгилем »- и ш. Исфара

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо					с. 2023 нисбат и с. 2019 %
		2019	2020	2021	2022	2023	
1.	Ҳамагӣ арзиши маҳсулоти умуми (хароҷот) ҳаз. сомонӣ	5876,7	6573,2	6795,9	9029,0	11350,9	193,15
А	Растанипарварӣ	3928,3	4597,7	4260,9	5786,9	6370,9	162,28
Б	Чорводорӣ	1948,4	1975,5	2535,0	3242,1	4980,0	255,59
В	Аз он ҷумла, ба 1 корманди умумӣ	24,5	25,4	25,9	33,9	50,4	205,76
Г	Растанипарварӣ	18,3	22,2	20,2	23,4	36,4	198,02
Д	Чорводорӣ	77,9	85,8	101,4	154,3	237,1	304,28
2.	Ҳамагӣ даромад, ҳаз. сомонӣ	6491,0	7101,7	7340,3	9541,5	11780,6	181,49
А	Растанипарварӣ	4361,3	4906,1	4602,2	5995,1	6567,4	150,58
Б	Чорводорӣ	2129,7	2111,3	2738,1	3517,2	5213,2	244,78
В	Ба 1 корманди истехсоли	30,3	30,8	28,0	35,7	60,1	198,34
Г	Растанипарварӣ	22,8	23,7	21,8	23,6	37,5	164,35
Д	Чорводорӣ	92,5	91,7	109,5	167,4	248,2	268,0
3.	Ҳамагӣ фоида, ҳаз. сомонӣ	604,3	444,1	544,4	483,3	429,7	71,10
А	Растанипарварӣ	422,9	308,3	341,3	208,2	196,5	46,45
Б	Чорводорӣ	181,3	135,7	203,1	275,1	233,1	128,61
В	Ба 1 корманди истехсоли	2,8	1,9	2,0	2,0	2,1	77,62
Г	Растанипарварӣ	2,2	1,4	1,6	0,9	1,1	50,67
Д	Чорводорӣ	7,8	5,9	8,1	13,1	11,1	140,86

* Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои ҳисоботи солони кооперативи тиҷоратии « Кишоварзони Навгилем »- и ш. Исфара солҳои 2019- 2023.

Чуноне, ки аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.3.3 бар меояд, дар солҳои таҳлили хоҷагӣ тағйирёбии маҳсулоти умумӣ дида мешавад, агар соли 2019-5886,734 ҳаз. сомонӣ дода бошад, пас он дар соли 2023

ба 9058,145 ҳаз сомонӣ расидааст (афзоиш 53,87%) ва тағйиротҳо дар дохили соҳаҳои мухталиф дида мешавад.

Дар ҷумҳурӣ соҳаи растанипарварӣ ҳамчун соҳаи муҳимтарин ва калонтарини он ба ҳисоб меравад ва онро дар мисоли хоҷагӣ мушоҳида менамоем. Вале суръати афзоиши он нисбати соҳаи ҷорводорӣ фарқият дорад.

Яке аз омилҳои таъсиркунанда ба ҳолати кунунӣ ин афзоиши нархҳои воситаҳои гардон ба монанди нархи сӯзишворӣ, хусусан хӯрокаи ҷорво таъсири худро расонидааст.

Маҳсулнокии меҳнат (аз ҳисоби даромад) нишон медиҳад, ки агар ҳамагӣ даромад ба як корманди истеҳсолӣ 98,34% баланд шуда бошад нишондиҳандаи мазкур дар миқёси соҳаи растанипарварӣ 62,28% ҷорводорӣ 2,6% маротиба бошад, афзоиши хароҷот зиёдтар буда, 93,15% ташкил дода бошад, дар растанипарварӣ 62,18% дар ҷорводорӣ ба 2,6 маротиба расидааст.

Суръати афзоиши хароҷот, аз суръати афзоиши даромад фарқияти хосро дорост, ки дар натиҷа ба ҳаҷми ғоидаи гирифташуда таъсири манфӣ расонидааст. Агар он дар соли 2019 - 604302 сомони ро ташкил дода бошад, пас он дар соли 2023 ба 429706 сомонӣ расидааст, коҳиши он 28,9% аст, ки ба он асосан натиҷаи ғайолияти соҳаи растанипарварӣ таъсири худро расонидааст. Соҳаи ҷорводорӣ баракс рушд ёфтааст, (28,61%). Агар соли 2019 вазни қиёсии соҳаи растанипарварӣ дар маҷмуъ ҳамагӣ хароҷоти маҳсулот 66,8%, миқёси даромад 67,2%, дар ғоида 70% ташкил дода бошад, пас дар соли 2023 ин рақамҳо, мутаносибан дигаргун шудаанд, дар хароҷот 56,12%, дар даромад 55,74% ва ғоида 45,73%-ро ташкил додааст. Яъне, аз нуқтаи назари иқтисодӣ ғайолияти ниҳии соҳаи растанипарварӣ тадриҷан сол аз сол коҳиш ёфта истодааст, ки он дар маҳсулнокии меҳнат дида мешавад (ҷадв. 2.3.5).

Чадвали . 2.3.4.-Хароҷоти меҳнат ба 1 сомонӣ даромад одам- соат дар кооперативи тичоратии «Кишоварзони Навгилем »- и ш. Исфара

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					с. 2023 нисбати с. 2019 %
	2019	2020	2021	2022	2023	
Ҳамагӣ даромад, хаз. сомонӣ	6491,0	7101,7	7340,3	9541,5	11780,6	181,49
Аз он ҷумла:						
Растанипарварӣ	4366,3	4906,1	4602,2	5995,1	6567,4	150,58
Чорводорӣ	2129,7	2111,2	2738,1	3517,1	5213,2	244,78
Ҳамагӣ хароҷоти меҳнат, одам-соат	501,3	534,6	553,5	561,8	468,7	93,49
Аз он ҷумла:						
Растанипарварӣ	374,1	345,9	385,8	380,4	278,4	74,42
Чорводорӣ	53,9	49,7	56,0	54,0	54,7	101,48
Даромад ба 1 одам – соат, хароҷоти меҳнат, сомонӣ	12,94	13,28	13,26	16,98	25,13	193,82
Аз он ҷумла:						
Растанипарварӣ	11,65	14,18	11,92	15,76	2358	202,22
Чорводорӣ	39,51	42,48	48,89	65,13	95,30	241,20

** Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои ҳисоботи солони кооперативи тичоратии «Кишоварзони Навгилем»-и ш. Исфара солҳои 2019- 2023*

Аз рақамҳои чадвали 2.3.4 бар меояд, ки афзоиши даромади хоҷагӣ дар соли 2023 нисбати соли 2019 дар соҳаи растанипарварӣ – 50,58% чорводорӣ 2,4 маротиба афзудааст чунки вазъи қиёси соҳаи растанипарварӣ дар маҷмуи даромад нисбат ба соҳаи чорводорӣ зиёд бошад ҳам 55,72%-ро ташкил медиҳад, дар натиҷа афзоиши даромади хоҷагӣ бо назардошти соҳаи чорводорӣ 81,49% зиёд гаштааст. Агар хароҷоти меҳнатро ба назар гирем суръати тағирёбӣ бар акс коҳиш ёфтааст 6,51% аз он ҷумла растанипарварӣ 25,58% вале чорводорӣ 1,48% афзоиш ёфтааст.. Вазъи қиёси хароҷоти меҳнати соҳаи растанипарварӣ дар соли 2019, агар 74,62% ташкил дода бошад, пас дар соли 2023- 59,39%- яъне фарқияти наонқадар назарас аст аз он ҷумла дар чорводорӣ низ 10,75% то 11,67% расидааст.

Хароҷоти меҳнат ба як сомонӣ даромад аз 0,07 то 0,08 одам-соат соли 2019 бошад, пас соли 2023 ба 10,04 одам-соат расидааст. Яъне маҳсулнокии меҳнат зиёд гашта, дуруст ташкил намудани

истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар хоҷагии мазкур хуб ба роҳ монда шудаанд (ҷадвали.2.3.5).

Таҳлили маводҳои овардашуда исботи онанд, ки дар хоҷагӣ истифодаи захираҳои меҳнатӣ, ки чун яке аз қувваҳои истеҳсолкунандаи асосӣ баромад менамоянд ҳатман дар мадди назари олимон, мутахассисон ва кормандони соҳаҳои мухталифи истеҳсолии хоҷагӣ ва ҷузъи алоҳидаи онҳо қарор гиранд, чунки натиҷаи он ба маҳсулнокии меҳнат ва музди меҳнат таъсири бевоситаи худро мерасонад.

Барои самаранок истифодабарии захираҳои меҳнатӣ хоҷаги бояд омили ҳавасмандии музди меҳнатро аз мадди назар дур намонад ва дар натиҷаи самаранок истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, арзиши аслии маҳсулот паст мешавад.

Ҷадвали 2.3.5. -Музди меҳнат ва маҳсулнокии меҳнат дар кооперативи тижоратии «Кишоварзони Навгилем»- и ш. Исфара, ҳаз. сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	2019				2023			
	Ҳамагӣ музди меҳнат	Ба 1 коргар дар як сол	Ҳамагӣ арзиши МУ	Ба 1 коргар дар як сол	Ҳамагӣ музди меҳнат	Ба 1 коргар дар як сол	Ҳамагӣ арзиши МУ	Ба 1 коргар дар як сол
Коргарони доими, истеҳсоли Аз он ҷумла:	1031,9	4822,0	5876,7	27,52	1678,3	74,59	11350,7	57,83
Растанипарварӣ	8873,3	4645,7	3928,3	18,35	1448,2	73,89	6370,9	36,40
Чорводорӣ	1545,6	6720,3	1948,4	84,81	242032	11,52	4980,0	237,14

**Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои ҳисоботи солони кооперативи тижоратии «Кишоварзони наwgилем»- и ш. Исфара соли 2019- 2023.*

Чуноне, ки рақамҳои ҷадвали 2.3.6 нишон медиҳанд маҷмуи фонди музди меҳнати кормандони истеҳсолӣ соли 2019 ба 1031,9 ҳаз. сомонӣ

ва соли 2023-1678,3 ҳаз. сомонир ташкил дода бошад, миқдоран 62,64% ва сифатан, яъне ба як нафар коргар 54,69% афзоиш ёфтааст. Ҳолати кунунӣ далели он аст, ки дар асл афзоиши музди меҳнат низ назаррас мебошад, яъне исботи онро мо дар афзоиши қиёси маҳсулоти умумӣ ва музди меҳнат дида метавонем.

Дар марҳилаи мазкур ҳаҷми маҳсулоти умумӣ бо (арзиш) агар 92,56% ташкил дода бошад, вале рушди маҳсулнокии меҳнати коргарони истеҳсолӣ ба 2,1 маротиба расидааст. Яъне, яке аз сабабҳои нисбатан фарқияти рушди истеҳсолот ва нисбатан афзоиши маҳсулнокии меҳнат бе восита афзоиши музди меҳнат таъсири худро расонидааст.

Ҳолати мазкурро дар миқёси соҳаҳо таҳлил намоем, пас афзоиши маҷмуи фонди музди меҳнати солона миқдоран, дар соҳаи растанипарварӣ 63,21% бошад дар соҳаи чорводорӣ 56,58%-ро ташкил дода бошад, музди меҳнат ба як коргар (сифатан) мутаносибан 59,05% ва 71,49% буда, ин таносуб низ дар маҳсулнокии меҳнат дида мешавад, афзоиши мутлақӣ маҳсулоти умумӣ дар соҳаи растанипарварӣ 62,17% ва дар чорводорӣ 2,6 маротиба мебошанд, маҳсулнокии меҳнати коргари соҳаҳо, аз он ҷумла растанипарварӣ 98,32%, чорводорӣ 2,8 маротиба мебошад (қариб ду маротиба) ба соҳаи чорводорӣ шомил аст, чун ки соҳаи мазкур барои таъмини бехатарии озуқавори ҳиссаи худро мегузорад, аз ин лиҳоз ҳукумат барои таъмини рушди он чорабиниҳои гуногунро амали намуда истодааст.

Дар фаъолияти хоҷагӣ соҳаи растанипарварӣ нсбати чорводорӣ вазни қиёси бештарро дорост. Аз ин бармеояд, ки миқдоран истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар растанипарварӣ 2-3 маротиба зиёд аст.

(ҷадв. 2.3.6).

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.3.6 маълум мегардад, ки дар асоси ташкили оқилонаи истифодаи захираҳои истеҳсоли, аз он ҷумла захираҳои меҳнатӣ тағйирёбии истеҳсоли маҳсулоти умумӣ дида мешавад, агар соли 2019-557771 сомониро ташкил дода бошад, пас он

дар соли 2023 ба 860560 сомонӣ расидааст (афзоиш 48,94%) ва дар дохили соҳавӣ тағйиротҳо дида мешаванд.

Рақамҳо исбот менамоянд, ки соҳаи растанипарварӣ ҳамчун соҳаи асосие, ки аҳолиро бо озуқа ва саноатро бо ашиёи хом таъмин менамояд, рӯ ба афзоиш дорад. Маҳсулоти умумии соҳаҳои мазкур ва суръати афзоиши онҳо нисбатан фарқият доранд, агар соҳаи растанипарварӣ дар муҳлати таҳқиқот 51,77% рушд ёфта бошад, чорводорӣ 2,1 маротиба аст, ба он омилҳои гуногуни мушаххас таъсир расонидаанд.

Ҷадвали 2.3.6.-Самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар кооперативи тичоратии «Манучеҳр А»- и н. Мастҷоҳ

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо					с. 2023 нисбат и с. 2019%
		2019	2020	2021	2022	2023	
1.	Ҳамагӣ арзиши маҳсулоти умумӣ (хароҷот) сомонӣ.	557771,0	576903,0	586217,0	834513,0	860560,0	148,94
А	Растанипарварӣ	533881,0	544165,0	551790,0	772013,0	810303,0	151,77
Б	Чорводорӣ	23890,0	26798,0	34427,0	62500,0	50257,0	210,36
В	Аз он ҷумла ба 1 корманди истеҳсоли	11620,2	11538,0	11494,0	16048,3	16236,0	139,72
Г	Растанипарвари	11606,1	113360,0	11495,0	16083,0	16881,3	145,45
Д	Чорводори	11945,0	11399,0	11475,0	15625,0	10051,4	84,14
2.	Ҳамагӣ даромад, сомонӣ	680937,0	638044,0	736717,0	1009094,0	1038501,0	152,51
А	Растанипарварӣ	651881,0	608542,0	692390,0	930518,0	955036,0	144,97
Б	Чорводорӣ	29056,0	29502,0	44327,0	78581,0	83465,0	321,64
В	Ба 1 корманди истеҳсоли	14186,1	12761,0	14445,4	19405,6	19594,3	138,12
Г	Растанипарвари	14177,0	12677,0	13576,2	19385,6	19896,5	138,87
Д	Чорводори	14528,0	14751,0	14775,7	19645,2	16693,0	114,90
3.	Ҳамагӣ фоида, сомонӣ	123166,0	67081,0	15050,0	174581,0	177941,0	144,47
А	Растанипарварӣ	118000,0	64377,0	140600,0	158500,0	144733,0	122,65
Б	Чорводорӣ	5166,0	2704,0	9900,0	16081,0	33208,0	6,4 мароти ба
В	Ба 1 корманди истеҳсоли	2565,0	1341,6	2951,0	3357,3	3357,3	130,88
Г	Растанипарвари	2565,2	1341,1	2929,1	3302,0	3015,2	117,54
Д	Чорводори	2583,0	1352,0	3300,0	4020,2	6641,6	257,12

* Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои ҳисоботи солони кооперативи тичоратии «Манучеҳр А»- и н. Мастҷоҳ солҳои 2019-2023.

Яке аз омилҳои таъсиркунанда ин афзоиши нархҳои воситаҳои гардон, сӯзишворӣ, нуриҳои минералӣ, қисмҳои эҳтиётӣ, моддаҳои

кимӣёвӣ, захрӯ, хусусан хӯрокаи чорво таъсири худро расонидааст, ки қариб тамоми онҳо аз хориҷи кишвар ворид карда мешаванд ва молистеҳсолкунандагони ватанӣ қудрати тағйир додани онҳоро надоранд.

Мақсади асосии маълумотҳои овардашудаи ҷадвал, ин муайян намудани нишондиҳандаи истифодаи меҳнат, маҳсулнокии он дар умум ва ҷузъҳои алоҳидаи истеҳсолот аст, ки бо ёрии он ҳолати ташкил, истифода ва иштироки захираҳои меҳнатӣ дар истеҳсолот, таъсири он ба натиҷаҳои ниҳии фаъолияти он акси худро меёбанд. Чуноне, ки дар боло қайд намудем, ҳолати маҳсулнокии меҳнат ва афзоиши он дар солҳои таҳлилӣ нишон медиҳад, ки дар соҳаи растанипарварӣ он 38,57% ва чорводорӣ 31,0% афзоиш ёфтааст.

Чуноне, ки маълум аст, ҳолат, намуд ва миқдори хароҷот ҳамчун нишондиҳандаи ташкил ва истифода бурдани ҳамаи воситаҳои истеҳсолот баромад намоёнд, даромад бошад, натиҷаи ниҳии онро инъикос менамоёнд. Дар даромад ба ғайри хароҷот, иловатан нархи маҳсулот ва омилҳои дигари таъсиркунанда ба монанди ҳолати инфрасохтори бозор ва ҷойгиршавии он, сифати маҳсулот ва муҳлати он низ баромад менамоёнд, дар натиҷаи он нарх ташаккул ёфта даромад аз фурӯш ба даст меояд ва бевосита ба маҳсулнокии меҳнат нақши муайянеро мегузарад.

Чуноне, ки рақамҳо нишон медиҳанд, маҳсулнокии меҳнат аз ҳисоби даромад ба як корманди истеҳсолӣ 52,51% афзоиш ёфтааст, ки он (мутаносибан) дар соҳаи растанипарварӣ 44,97%, чорводорӣ 3,2 маротиба ро дорост.

Афзоиши хароҷот суръати он аз афзоиши даромад фарқ дорад, ки он барои ба даст овардани фоида таъсири манфӣ расонидааст. Агар он (фоида) дар соли 2019-123,2 ҳаз. сомониро ташкил дода бошад, пас он дар соли 2023 ба 177,9 ҳаз. сомонӣ расидааст, афзоиши он 42,0% асосан аз натиҷаи фаъолияти соҳаи чорводорӣ амалӣ гаштааст, яъне соҳаи чорводорӣ баръакс рушд ёфтааст, (6,4 маротиба). Агар соли 2019 вазни

киёсии соҳаи растанипарварӣ дар маҷмуъ ҳамагӣ хароҷотҳо-95,71%, миқёси даромад-95,73%, дар фоида-95,8% ишғол карда бошад, вале дар соли 2023 ин рақамҳо мутаносибан дигаргун шудаанд, дар хароҷот-94,15%, дар даромад-91,96% ва фоида 81,83%-ро ташкил додааст. Яъне, аз нуқтаи назари иқтисодӣ фаъолияти ниҳоии соҳаи растанипарварӣ тадриҷан сол аз сол коҳиш ёфта истодааст, ки он дар маҳсулнокии меҳнат низ бе таъсир намондааст (ҷадв. 2.3.7).

Ҷадвали 2.3.7.-Ҳайат, сохтор ва музди меҳнати коргарон дар кооперативи тиҷоратии «Манучеҳр А»-и н. Мастчоҳ

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					с. 2023 нисбати с. 2019 %
	2019	2020	2021	2022	2023	
Миқдори коргарон, нафар	48	50	51	52	53	110,41
Аз он ҷумла:						
Растанипарварӣ	46	48	48	49	48	104,35
Чорводорӣ	2	2	3	3	5	250,00
Ҳамагӣ музди меҳнат, ҳаз. сомонӣ	119252,8	125210,0	130300,0	141603,0	147280	123,50
Аз он ҷумла:						
Растанипарварӣ	114083,5	119201,6	121635,2	129710,0	132552	116,18
Чорводорӣ	5169	6009,0	8664,8	11893,0	14728	284,91
Музди меҳнат ба як корманди истеҳсоли	2484,4	2504,2	2555,0	2723,1	2778,8	111,85
Аз он ҷумла:						
Растанипарварӣ	2480,08	2483,3	2534,0	2702,2	2761,5	111,34
Чорводорӣ	2584,5	3004,5	2888,2	2973,2	2945,6	113,97

**Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои ҳисоботи солони кооперативи тиҷоратии «Манучеҳр А»-и н. Мастчоҳ солҳои 2019-2023.*

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.3.10 бар меояд, ки дар муҳлати таҳлилӣ афзоиши миқдори коргарон ва музди онҳо ба назар мерасанд, дар соли 2023 нисбат ба соли 2019 агар миқдори умумии коргарон 5 нафар 10,41%) зиёд шуда бошанд, афзоиши музди меҳнати онҳо 23,50% изофа гаштааст, чунин ҳолат дар дохили соҳавӣ низ мавҷуд аст.

Яке аз соҳаи асосии хоҷагии мазкур ин растанипарварӣ мебошад, ки он дар маҳсулоти умумии хоҷагӣ 92-95% ро дорост яъне хоҷагӣ ба он

махсус гардонида шудааст, барои таъмини афзоиш ва рушди соҳаи мазкур чорӣ намудани навовариҳои технологӣ иштироки захираҳои миқдоран зиёди меҳнатиро талаб менамоянд, ки барои амалӣ гаштани талаботи мазкур коргарони он миқдоран 4 нафар зиёд гаштаанд, аз он ҷумла, дар соҳаи чорводорӣ.

Ҳолати ташкили меҳнат дар равандҳои технологӣ нишон медиҳанд, ки дар асоси ташкили оқилонаи истифодаи захираҳои дохилаи хоҷагӣ амалӣ гаштани равандҳои механиконӣ соҳаҳои растанипарварӣ ва чорводорӣ ба монанди додани нури, нармакунии замин (култиватсия ва кашидани ҷӯякҳо) дар чорводорӣ тайёр кардан, хӯронидан ва тоза кардани оғил, дӯшидани чорво, ки дар натиҷа дараҷаи истифодаи меҳнати дастӣ коҳиш ёфта, маҳсулнокии ва музди меҳнат меафзояд.

Чуноне, ки маълум аст, дараҷаи даромаднокии истеҳсолот, аз он ҷумла коргарони хоҷагӣ ҳамчун нишондиҳандаи некуаҳволии мардум баромад менамоянд, ки пояи асосии он ҳаҷми музди меҳнат мебошад. Рақамҳо нишон медиҳанд, ки афзоиши миқдори захираҳои меҳнатӣ ба сатҳи музди онҳо таъсири худро расониданд дар марҳилаҳои таҳлилӣ маҷмуи он 6,53% афзоиш ёфта бошад, вале сифатан афзоиши он ба як коргар 11,84%-ро ташкил додааст.

Дараҷаи музд асосан аз маҳсулнокии меҳнат вобастагии зичро дорост, чунки он дар маҷмуи маҳсулоти умумӣ мавқеи хосро ҳамчун нишондиҳандаи хароҷоти меҳнати зинда баромад менамояд ва таъсири худро ба натиҷаи ниҳии фаъолияти хоҷаги мерасонад (ҷадв.2.3.8).

Аз рақамҳои ҷадвали 2.3.8 маълум мегардад, ки афзоиши даромади хоҷагӣ дар соли 2023 нисбати соли 2019 дар соҳаи растанипарварӣ-44,97%, чорводорӣ 3,2 маротиба афзудааст, вале аз сабабе, ки вазъи қиёсии соҳаи растанипарварӣ дар маҷмуи даромад 91,00%-ро ташкил медиҳад, дар натиҷа афзоиши даромади хоҷагӣ 52,51%-ро дорост.

2.3.8.-Маҳсулнокии меҳнат дар кооперативи тижоратии «Манучеҳр А»-и н. Мастчоҳ (одам-соат)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					с. 2022 нисбати с. 2019 %
	2019	2020	2021	2022	2023	
Ҳамагӣ даромад, сомонӣ	680937,0	638044,0	736717,0	1009094,0	10385001	152,51
Аз он ҷумла:						
Растанипарварӣ	651881,0	608542,0	692390,0	930513,0	945035	144,97
Чорводорӣ	29056,0	29052,0	44327,0	75518,0	93465	321,67
Ҳамагӣ хароҷоти меҳнат, одам-соат	65890,0	62420,0	63540,0	74000,0	75489,0	114,56
Аз он ҷумла:						
Растанипарварӣ	64517,0	60939,0	62170,0	72520,0	73709	114,24
Чорводорӣ	1373,0	1481,0	1370,0	1480,0	1780	129,64
Даромад ба 1 одам – соат хароҷоти меҳнат, сомонӣ	10,33	10,22	11,60	13,63	13,75	133,10
Аз он ҷумла:						
Растанипарварӣ	10,10	10,00	11,13	12,83	12,82	126,23
Чорводорӣ	21,16	19,61	32,35	51,06	52,50	2,5

* Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои ҳисоботи солонаи кооперативи тижоратии «Манучеҳр А»-и н. Мастчоҳ, солҳои 2019-2023.

Ҷадвали 2.3.9.-Истифодабарии самараноки захираҳои меҳнатӣ дар кооперативҳои тижоратии «Манучеҳр А»-и н. Мастчоҳ ва «Кишоварзони Навгилем»-и ш. Исфара (сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	2023	
	КТ Манучеҳр	КТ Навгилем
Истехсоли маҳсулоти умумӣ, сомонӣ ба 1 коргар	16236,98	50470,0
ба 1 одам/соат аз онҷумла:	11,39	24,21
а) Соҳаи растанипарварӣ	10,99	22,88
б) Соҳаи чорводорӣ	28,33	91,04
Музди меҳнати солонаи 1 коргар, сомонӣ	2778,3	7459,36
Арзиши фондҳои асосӣ ҳаз. сомонӣ	254,8	7666,3
Фондбоздихӣ сомонӣ/сомонӣ	3,32	1,48
Фондғунҷоиш сомонӣ/сомонӣ	0,29	0,67
Фондтаъминбудан сомонӣ/га	3298,06	28338,1
Фондмусаллаҳшавӣ сомонӣ/коргар	4810,81	34073,4

*Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси нишондиҳандаҳои ҳисоботи солонаи кооперативи тижоратии «Кишоварзони Навгилем»-и ш. Исфара, солҳои 2019- 2023 ва кооперативи тижоратии «Манучеҳр А»-и н. Мастчоҳ, солҳои 2019- 2023.

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 2.3.10 бар меояд, ки маҳсулнокии меҳнат дар кооперативи тижоратии «Манучеҳр А»-и н. Мастчоҳ 16236,98 сомонӣ буда, истехсоли маҳсулоти умумӣ ба як соат 11,39 сомони

ташкил додааст ва дар миқёси соҳаҳои алоҳида мутаносибан, яъне растанипарварӣ 10,99 ва дар чорводорӣ 28,33 сомонӣ рост меояд. Вале рақамҳои кооперативи тижоратии «Кишоварзони Навгилем»-и ш. Исфара исбот намудаанд, ки маҳсулнокии меҳнати як коргар 3,1 ва ба як одам соат 2,1 маротиба баробар аст. Дар соҳаи чорводорӣ низ бартарии КТ «кишоварзони навгилем»-и ш. Исфара баръало дида мешавад, аз он ҷумла натиҷаи меҳнат, ки бо музд чен карда мешаванд, маоши солонаи ин кооперативи тижоратӣ ба сатҳи маҳсулнокии он қариб фарқ намеkunанд, яъне маҳсулнокии меҳнат ба як коргар 2,6 маротиба зиёд бошад, музди меҳнати онҳо низ 2,7 маротиба зиёд аст.

Нишондиҳандаи дигари иқтисоди ин музди меҳнат мебошад, ки дар кооперативи тижоратии «Манучеҳр А»-и н. Мастҷоҳ ба як нафар 2778,3 сомонӣ мебошад, ки вазни қиёсии он дар маҳсулоти умумӣ 17,11%-ро ташкил медиҳад, агар ин ҳолатро дар кооперативи тижоратии «кишоварзони Навгилем»-и шаҳри Исфара мушоҳида намоем, музди меҳнати солонаи як коргар 7459,35 сомонӣ буда, вазни қиёсии он дар маҳсулоти умумӣ - 14,78%-ро ташкил медиҳад.

Дар алоҳидагӣ ба натиҷаи ҷаъолияти коргарон ва иштироки онҳо дар истеҳсолот назар намоем, пас ба хулосае меоем, ки маҳсулнокии меҳнат ва музди онҳо (1 коргар) дар КТ «Манучеҳр А»-и н. Мастҷоҳ фарқиятро дороянд. Сабаб дар ҷуст, ҷаро маҳсулнокии меҳнати коргарони мазкур кам мебошад, ки ба сатҳи маоши онҳо бевосита таъсири худро мерасонад, фарқият дар дохили соҳа наҷандон назаррас мебошад. Хусусан, дар чорводорӣ, ҷунки коргарони соҳаи мазкури ҳарду хоҷагӣ дар асоси технологияи ягонаи истеҳсоли иҷроиши равандҳои истеҳсолиро амалӣ менамоянд, ки таъсири худро расонидаанд. Соҳаи растанипарварӣ бо самти истеҳсоли фарқ меkunанд, ки яке аз онҳо ба пахтакорӣ ва дигаре бо боғдорӣ машғуланд. Технологияи истеҳсоли натиҷаи ниҳии он аз ҳамдигар куллан фарқ меkunанд. Соҳаи пахтакорӣ соҳаест, ки технологияи хосеро дорост 30-40 равандҳои истеҳсолиро, ки қариб ҳамаи онҳо ба таври дастӣ иҷро мегарданд ва маҳсулнокии

баландро таъмин карда наметавонанд иборатанд. Боғдорӣ бошад таърихан дар ш. Исфара рушд ёфта, нисбатан хароҷоти меҳнати дасти асосан Ҳангоми ғунучини ҳосил зиёд мегардад, чунки миқдори коргарони бисёр ва дар фосилаи кӯтоҳ бояд амалӣ гардад начандон равандҳои зиёди технологӣ нисбати соҳаи пахтакорӣ 2-3 маротиба кам буда хароҷоти меҳнатро талаб менамоянд.

Барои коҳиш ёфтани хароҷоти меҳнат дар соҳаи пахтакорӣ бояд намудҳои беҳтарин ва босифати тухмӣ, низоми илман асоснокшудаи нурӣ, муҳофизати растанӣ аз касалӣ ва зараррасонҳо, низоми беҳтарини обёрӣ – дар асоси технологияҳои муосир ҳаракат намудан лозим аст, ки имконияти иваз намудани шакли меҳнати дастӣ бо (механикӣ), ки дар натиҷа коҳиш ёфтани хароҷоти истеҳсолиро амалӣ намуда метавонад.

Ҳолати истифодаи воситаҳои истеҳсолот, яъне фондҳо нишон медиҳанд, ки дар хоҷагиҳои мазкур фарқиятҳо дида мешаванд. Масалан, дар КТ «Манучеҳр»-и н. Мастҷоҳ фонбоздеҳи қариб 3 маротиба зиёд буда, фондмусаллаҳшавӣ низ фарқият дорад, сабаби асосӣ ин ҳолати хароҷоти онҳо мебошад, ки дар байни худ фарқ доранд ва ба натиҷаи ниҳии истеҳсолот таъсири худро расонидаанд.

Хулосаи боби 2

1. Таҳлили ҳолати истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ва механизмҳои он таъсири вазъи демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъсири он муайян намудани тағйирёбии захираҳои меҳнатӣ вобаста аз тағйирёбии шумораи аҳоли, ҷавонӣ, афзоиши он, муҳоҷирати аҳолии деҳот ва шаҳр, вилоят ва ноҳияҳои алоҳидаи он дар доираи таҳқиқот таҳлил ва натиҷабардорӣ гаштаанд. Имкон медиҳанд, муайян намуданд, ки ҳолати демографӣ, ҷойивазкунии аҳоли байни деҳот ва шаҳр микёси дар ноҳияҳо, вилоят байни худ тафовутро дороянд, он дар ноҳияҳое, ки ба шаҳр наздиканд зиёд (н.Мастҷох) ва миқдори аз ҳама паст, дар он мавзӯҳое, ки бештар бо соҳаи кишоварзӣ машғуланд мавқеи хосро ишғол менамоянд.

2. Исбот шудааст, ки барои беҳтар гаштани ҳолати вучуддоштаи вазъи пойгоҳи моддӣ-техникии хоҷагиҳо, таъмини онҳо бо кадрҳои механизаторӣ мебошанд. Барои ҳалли масъалаи мазкур баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат, ташкили ҷойҳои нави корӣ, гузаштан аз меҳнати тоқатфарсои ҷисмонӣ ба меҳнати механиконӣ, ки дар маҷмӯъ сарфи хароҷоти меҳнат, таъмини саломатии коргарон, баланд бардоштани дараҷаи маърифати техникии онҳо, гирифтани маоши баланд ва сатҳи ҳуби иҷтимоӣ-иқтисодии аҳоли таъсири бевосита мерасонанд, чорабиниҳои мушахасс тавсия шудаанд.

3. Бо мақсади бартараф намудани сабабҳои ба таври кофӣ истифода нашудани захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёти аграрӣ афзоиши музди меҳнат ва ҳавасмандии коргарон дар мисоли кооперативи тиҷоратии “Кишоварзони Навгилем”-и ш. Исфара исбот шудаанд, ки дар баробари суръати афзоиши музди меҳнат 44,50% ва маҳсулнокии он- 14,87% ташкил додааст, яъне самаранокии ҳавасмандии моддиро ҳамчун фишанг истифода намудан мумкин аст, тавсия шудаанд.

Боби 3. Самтҳои асосии такмили механизмҳои истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзии вилояти Сугд

3.1. Ҳавасмандкунӣ–омили муҳими баланд бардоштани истифодабарии захираҳои меҳнатӣ

Масъалаҳои таъмини рушди самаранокии истеҳсолоти ҷамъиятӣ, дар асоси амалӣ намудани истифодаи қувваҳои истеҳсолкунандаи маънавӣ ва эҷодӣ ва таъмини афзоиши иқтисодию иҷтимоии захираҳои меҳнатӣ бо назардошти маҷмуи омилҳо, ҷанбаҳои вучуддошта, хусусиятҳо ва фарқиятҳои иқлимӣ, табиӣ, ҷойгиршавии мавзеи лозим аст. Танҳо дар ҳамин шароит ҳаматарафа ба сарфа намудани меҳнати ҷамъиятӣ, оқилона истифода бурдани қувваи корӣ, баланд бардоштани маданияти касбӣ-техникӣ, фарҳангӣ ва умумии аҳоли муваффақ шудан мумкин аст.

Дар ин раванд инсон ҳамчун омили асосии иқтисодӣ назар ба дигар воситаҳои истеҳсолот, ки маҳдуданд, бо тамоми ҷанбаҳои миқдорӣ ва сифатӣ мавқеи хосеро ишғол менамояд ва арзёбӣ накардани хусусиятҳои мазкур метавонад боиси амалӣ гаштани таназзули иқтисодӣ ва ҳамзамон соҳаи иҷтимоӣ гардад. Таъмини истеҳсолоти пурсамар тезонидани марҳилаи воридкунии навъҳои сифатан аълои ҳуби зироатҳо, равандҳо ва технологияҳои пешқадами истеҳсолот, истифодаи иқтидорҳои истеҳсолӣ ва ғайра, ки ба афзоиши маҳсулнокии меҳнат таъсири манфӣ мерасонад, зарурияти хосеро ба миён меорад.

Ба ҳисоб нагирифтани ин ва дигар омилҳо, ҳатто дар шароити аз ҷиҳати бо захираҳои меҳнат таъмин будани минтақаҳо метавонад душворихоро барои пурра омода ва барқарор намудани ҷойҳои кориро ба амал орад.

Таҷрибаи давлатҳои дигар нишон медиҳанд, ки дар ояндаи наздик ҳам ба суръат ва ҳам ба андозаи рушди истеҳсолоти ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар байни омилҳои гуногун, вазъияти демографӣ, истифодаи оқилонаи қувваи корӣ ба иқтисодиёти кишвар торафт бештар

таъсир мерасонад.

Чуноне, ки таҳлилҳо нишон додаанл дар солҳои охир афзоиши босуръати захираҳои меҳнати ҷумҳурӣ бараъло дида мешавад ва ташкили истифодаи оқилонаи онҳо имкониятҳои зиёд намудани истеҳсоли маҳсулот ва дигар иқтидорҳоро амалӣ карда метавонананд. Ҳолати ҳозираи захираҳои мавҷудбудаи меҳнатӣ ба талаботи рӯзафзуншавандаи соҳаи кишоварзӣ мукамал намудани пойгоҳи моддӣ-техникӣ, ворид намудани дастовардҳои пешқадам, инноватсия дар ташкили истеҳсолот ва истифодаи захираҳои меҳнатӣ начандон ҷавобгӯ мебошанд. Бинобар ин, ҳуди раванди босуръати саноатикунонӣ ва интенсификатсия дар соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти ҷумҳурӣ, амалӣ гаштани онҳо фақат ҳангоми амалӣ намудани барқароршавии захираҳои меҳнатӣ ва таъмини афзоиши ҷузъҳои моддии беҳтар захираҳои истеҳсолкунанда ва меҳнатиро ба вучуд меоранд, бояд ҳалли худро ёбанд.

Дар марҳилаи кунунӣ тезонидани суръати рушди истеҳсолот, мукамал гаштани миқдор, намуд, сохтор ва пурсамар ва таъмини такрористеҳсолкунии захираҳои меҳнатӣ аз омилҳои зерин: тарзи беҳтарини ташкили меҳнат ва музди он, дараҷаи маълумот, касбияти коргарон, ки қобилияти омӯхтану азхуд намудани техника ва ворид намудани технологияҳои пешқадамро дороянд, захираҳои моддӣ ва маънавиро оқилона истифода баранд, иҷрои равандҳои истеҳсолиро тибқи талаботҳои дараҷаи кунунӣ ташкил намуда тавонанд вобастагии зич доранд, зарурияти амалӣ намудани онҳоро ба миён, меоранд бояд ҳатман ҳалли худро ёбанд.

Танҳо дар ҳамин ҳолат, рушди ҳамаи унсурҳои қувваҳои истеҳсолкунандаи ба ҳамдигар мутобиқ ва алоқаманд гашта, оқилона истифода бурдани захираҳои озоди меҳнатӣ, дар асоси принципҳои тақсим ва кооператсия дар миқёси соҳа, зироат, технологияҳои пешқадами истеҳсолӣ ворид намудани онҳо, ки имкониятҳои баланд

бардоштани сатҳи касбӣ-тахассусӣ ва мадании кадрҳоро васеъ менамояд ва таъсири бевоситаи худро мерасонанд, мумкин мебошад. Чунин роҳ меҳвари истифодаи захираҳои меҳнатиро васеъ намуда, дар ҳолати халки ҷумҳурӣ бо суръати баланд ҷорӣ намудани комёбиҳои илму техникаро таъмин ва афзоиши маҳсулнокии меҳнатро қаблан муайян менамояд.

Ба фикри мо омилҳои дар боло овардашуда барои баланд бардоштани сифат ва рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшаванда, афзоиши иқтисодии истеҳсолӣ, зиёд шудани ҳаракати (ҷойивазкунии) захираҳои меҳнатӣ ва дар ниҳояти қор тезонидани рушди иқтисодиёи ҷамъияти ҷумҳурӣ, ки ба қоғиз додани фарқияти вуҷуд дошта бо дигар мамлакатҳои тараққиқарда мусоидат менамояд, муқаммал намудани низоми мавҷудаи пардохти музди меҳнат нақши хосро мебозад.

Таҳлилҳои гузаронидашуда имконият медиҳад, ки чунин ҳулосабарорӣ гарданд, ки ҳолатҳои шакл, ҳаҷм ва шароитҳои пардохти музди меҳнатро, ки хусусиятҳои таъсиршудаи хоси худро бояд мустақилона муайян намоянд. Беҳтарин шакли пардохти музди меҳнат, бо назардошти натиҷаи ниҳоии истеҳсолот, ки аз рӯйи нархномаҳои (расценка) барои воҳиди маҳсулоти истеҳсолшуда (фӯрухташуда) ё арзиши он бо сомонӣ, дар шароити пудрати коллективӣ, оилавӣ, шахси мушаххас ва иҷоравӣ аз ҳаҷми даромади умумӣ гирифташуда ва дар мавридҳои зарури барои ҳаҷми қисми мушаххаси иҷрошуда мебошад ва он дар меҳвари қонуни музди меҳнат - аз миқдор ва сифати меҳнати сарфшударо дар бар мегирад, таъсир менамояд.

Амалӣ гаштани натиҷаи ченаки меҳнати молистеҳсолкунандагон, бо арз омили хеле таъсиркунанда ба натиҷаи ниҳоии он ба миён омада дар натиҷаи тараққиёти ҷамъият шаклҳои гуногунро соҳиб гашта, мақсади асосии он таъсир ба натиҷаи меҳнат, рӯз аз рӯз зиёд ва саҳеҳтар гашта истодааст. Ба фикри мо даврае, ки то истеҳсолот ва истеъмолот яъне талабот ва пешниҳод дар ҷамъият вуҷуд доранд, ҳавасмандӣ ба

натиҷаи меҳнат низ боқӣ мемонад ва дар дохили худ мукамал ва боз ҳам саҳеҳтар мегардад. Аз ин бармеояд, ки ба инобат нагирифтани эътибор надодан ба омил ва амалан хато буда, дар натиҷа маҳсулнокии меҳнат ва самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнат коҳиш ёфта, фарқият дар тақсимои ниҳии иқтисодӣ рӯз аз рӯз зиёд мегардад. Афзоиши нобаробарӣ, камшавии ҳавасмандӣ ба натиҷаи меҳнат, кошташавии ҷамъиятро ва амалӣ гаштани бӯҳрони иқтисодӣ ва сиёсиро ба миён меорад.

Ҳамаи самтҳои амалӣ гардонидани ҳавасмандии меҳнат аз системаи он ва оқилона истифодабариашон вобастагии зич дорад.

Дар натиҷа ҳолате амалӣ мегардад, ки бо воситаи музди меҳнат механизмҳои он шаклҳои ҳавасмандии ниҳой ба ҷамъият обод, рушд ё баръакс ба таназзул дучор шуда метавонад, барои таъмини он қонуни музди меҳнат- аз миқдор ва сифати меҳнати сарфшуда ҳатман риоя бояд гардад.

Чунон, ки маълум аст, дар системаи музди меҳнат аз ду қисми ба ҳам алоқаманд барои бештар самарабахш ва андозаҳои ҳақиқии он нигоҳ доштани мутаносибии дуруст оқилонаи байни онҳо (музди асосӣ, қисми доимӣ) ва иловагии он (қисми тағйирёбанда) шакл ва намудҳои он аҳамияти хосе бояд дода шавад.

Системаи музди меҳнат аз се омили асосии ба ҳам алоқаманд ва ҳампайваست иборат мебошанд, ки онро чунин муаррифӣ менамояд:

- сеткаи тарифӣ;
- ставкаи тарифӣ;
- меъёномаи тарифи тахассусӣ.

Ҳар яки онҳо ҳамчун шакл, мавқеъ ва роҳҳои ҳалли худро аз нуқтаи назария ва амалияро дороянд, маъмул ва маълуманд, аз ин лиҳоз, дар таҳқиқоти худ оид ба онҳо ҳолати овардааш маълумотҳои пурра ва комил зарурият надорад.

Чуноне, ки дар боло зикр намудем, музди меҳнат аз ду қисм иборат аст: асосӣ-доимӣ ва иловагӣ-тағйирёбанда ва нигоҳ доштани андоз ва

таносуби оқилонаи байни онҳо аҳамияти хосеро дороянд ва ҳамчун механизми таъсиркунанда ба рушди истеҳсолот, маҳсулнокии меҳнат истифода намудан мувофиқи мақсад мебошад.

Сутуни асосии музди меҳнatro, ҳамчун шакли кафолатии он шуморидан мумкин, чунки он аз миқдору сифати меҳнати харҷгашта дар як воҳиди вақт, кори иҷрогардида ё маҳсулоти истеҳсолшуда, ки вобаста аст, онро бояд қонунҳои мазкур оид ба музди меҳнат идора намоянд.

Дар натиҷаи риоя гаштани қонуни мазкур ҳамчун омили афзоиши минбаъдаи музди меҳнат, истеҳсоли маҳсулоти соҳаҳои мухталифи кишоварзӣ-растанипарварӣ ва чорводорӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, ки ба самаранокии истеҳсолот таъсири бевоситаи ҳудро мерасонад, баромад менамояд. Бартараф намудани норасоӣҳое, ки дар низоми ҳисоб намудани музди меҳнати амалишаванда, аз он ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дидан чунин муаррифӣ намудан мумкин аст: ташкили оқилонаи меҳнат, тақсим ва кооператсия, ҷобачогузорию коргарон, нигоҳ доштани талаботи санитарӣ-гигиенӣ ва ҳифзи бехатарии ҳаёт, ба меъёрдарории хароҷоти меҳнат, тарификатсияи равандҳои меҳнатӣ, коҳиш додани фарқияти байни нархи маҳсулоти соҳавии хоҷагӣҳои халқ, коҳиш додани хароҷоти ғайриистеҳсолӣ, хусусан занҷираи изофашавии арзишҳои иловагӣ, бо қатъиян риоя кардани речаҳои сарфакорӣ таъмин намудан мумкин аст, ки дар натиҷа ба даст овардани маҳсулоти зиёди сифатан баланд бо хароҷоти камтарин, яъне ғоида оварда мерасонад.

Барои амалӣ гаштани ҳадафи мазкур қисми дигари музди меҳнат, ки мо онро ҳамчун иловагӣ ё тағйирёбанда муаррифӣ намудем, нақши муҳиммеро мебозад, ки он шакл, тарз, намуд ва роҳҳои гуногуни таъсиркунандаи ҳудро дорост.

Дар системаи истифодашавандаи музди меҳнати коргарони соҳаи кишоварзии собиқ шуравӣ ба ин қисм хело диққати ҷиддӣ дода, онро доимо дар мадди назар гирифта шакл, ҳаҷм ва меъёрҳои вучуддоштаро

мукаммал ва ба шароити иқтисодӣ-иҷтимоии ҷамъият, соҳаҳои мушаххаси истеҳсолоти хоҷагӣ, коллективи меҳнатӣ, коргар, шахси алоҳида ҳампайваст менамуданд, ки онро мо ба як шакли муайян муаррифӣ намудем.

Музди иловагӣ (тағйирёбанда) = Кил+Собиқа+З кл+ З сифат+ З хароҷот+ Муҳлат+ +Касали+ Чарогоҳ+ К захр + З фоида + Ғайра.

Дар инҷо- Кил- музди иловагии нақшавӣ дар соҳаи растанипарварӣ-(то 25%, ва дар чорводорӣ то 50%) аз музди кафолатӣ;

Собиқа - иловапулӣ барои собиқаи корӣ дар хоҷаги ё муассисаи мазкур вобаста аз солҳои корӣ-%-и (Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон он ҳамчун рӯзҳои рухсатии пардохтшаванда тавсия шудааст, то 10 рӯзи рухсатӣ).

З кл – иловапулӣ барои коргарони растанипарварӣ ва чорводорӣ, ки дараҷаи (класс) - I ва – II-ро дороянд

З сифат-иловапулӣ барои самтҳо, равандҳои истеҳсолии мушаххасе, ки ба сифати ниҳии маҳсулоти гирифташуда, кори иҷрогардида таъсир мерасонанд муайяну пешбинӣ шудааст, ки ҳаҷми гуногунро дар ҳар ҳолати мушаххас ба шакли арзӣ ё молӣ натуравино гуирад доро мебошад.

З хароҷот-иловапулие мебошад, ки ҳангоми амалӣ гаштани раванди истеҳсоли, бе таъсир ба натиҷаи ниҳии он (воситаҳои гардон тухмӣ, нури, сӯзишворӣ ва ғайра), ки сарф гарданд, як қисми онро ҳамчун илова ба коргар ё ғуруҳи коргароне, ки ба он ноил гаштаанд, пардохт мешавад.

З муҳлат – омили мазкур ҳангоми амалӣ гаштани равандҳои технологӣ, истеҳсолӣ, нигоҳ доштани муҳлати технологӣ ва таъсири он мувофиқи талабот ба ҳосилнокӣ ва сифати ниҳии он бевосита таъсир мерасонад пешниҳод шуда аст (кишти пумбадона, ғунучини ҳосил ва ғайра, ки ба сифати ниҳии маҳсулот, таъмини сабзиши якхелаи растанӣ, коҳиш додани талафот таъсири бевосита мерасонанд) ҳаҷм ё %- и онро хоҷагӣ мувофиқи ҳолати иқтисодии худ амалӣ менамояд.

Касалӣ-иловапулӣ асосан дар соҳаи чорводорӣ тавсия мешавад (ба шахсоне, ки ба чорвои касалӣ сирояткунанда-буреселёз нигоҳубин менамоянд).

Чарогоҳ – ба коргарони соҳаи чорводорӣ (подабонон)ва инчунин асалпарварон, ки дар чарогоҳҳои зимистона ва тобистона ба чорво (оилаи занбӯри асал) нигоҳубин менамоянд, пешбинӣ шудааст.

З-зарар-ба коргароне, ки дар раванди технологии муборида бо ҳашарот ва касалиҳои растанӣ иштирок менамоянд.

З-фоида-шакли додани ҳаққи меҳнати иловагӣ аз натиҷаи ниҳии хоҷагӣ, истеҳсолот, коллективи меҳнатӣ, коргарони алоҳида вобастабуда, ҳаҷми онро коллективи меҳнатӣ дар асоси қарори худ ё дар қарорҳои Оинномаи қабулшуда пардохт ва амалӣ намуда метавонад.

Ғайра-ин пардохтҳо, мукофотҳо, иловапулиҳо, ки мо онҳоро мушаххас тасвир накардем, вале хоҷагӣҳо метавонанд иловатан дохил намоянд.

Низоми ҳисоби меҳнат, ки онро мо пешниҳод менамоем, ҳамаи ин пардохтҳо, қарабиниҳо, самтҳо, нишондиҳандаҳо тавсия буда, ҳаҷм, миқдор ва намуди онҳоро оид ба натиҷаи таъкили меҳнат ва музди он таъсир мерасонад ҳудӣ хоҷагӣ дар асоси қонун муайян менамояд.

Дар натиҷа ҳолати иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳавасмандӣ, бунёдкорӣ, беҳтар гаштани равандҳои истеҳсолӣ, қор ва ғайра дар асоси музди меҳнат ҳисоб ва пардохт қарда мешаванд, ба натиҷаи ниҳии истеҳсолот-фоида таъсири бевоситаи ҳудро мерасонанд, нақши ҳосеро дороянд. Риоя ва амалӣ гаштани қонуни асосии музди меҳнат, натиҷаи он - аз миқдор ва сифати меҳнати сарфашуда бевосита нигоҳ дошта мешавад. Захираҳои меҳнатӣ қўшиш менамоянд, ки савияи дониш, таҳассус, малакаи касбии ҳудро баланд бардоранд, то ки маоши арзандаро соҳиб гашта, сатҳи иқтисодӣ – иҷтимоии ҳаёти ҳудро боз ҳам беҳтар баланд намоянд.

Таҷрибаи кунунии системаи пардохти музди меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ дар шароити кунунии истеҳсолот нишон медиҳад, ки ба ин

омилҳо ва самтҳои ҳавасмандӣ начандон аҳамият медиҳанд.

Ба ғайри он барои пардохти музди меҳнати коргарони соҳаи идоравӣ - роҳбарон, мутахассисон, хизматчиён, коргарони ёрирасони техникӣ музди меҳнати онҳо низ аз натиҷаи даромади ниҳоии истеҳсолот, фаъолияти соҳаи мушаххас (қисмҳои алоҳидаи он бригада, звено, гурӯҳҳои алоҳида) амалӣ карда шаванд, то ки ин гурӯҳи меҳнатӣ низ ба ноил шудани натиҷаҳои беҳтарини истеҳсолот саъю кӯшиш намоянд ва саҳми худро гузоранд. Барои амалӣ гаштани музди меҳнат аз натиҷаи ниҳой чунин тавсия медиҳем, ки пардохти ҳаққи меҳнати онҳоро аз (100 ё 10000) сомонӣ миқдори даромади умумии истеҳсолот (фаъолият) ҳисоб ва натиҷабардорӣ карда шавад (ҷадвали. 3.1.1).

Ҷадвали 3.1.1.-Намуд ва шаклҳои ҳавасмандӣ, пардохти иловапулиҳо дар соҳаи растанипарварӣ ва чорводорӣ

Гурӯҳ	Шаклҳои ҳавасмандгардонӣ	Иҷрокунандагон Коргар	Дараҷаи ҳавасмандӣ вучуддошта %	Дараҷаи ҳавасмандӣ тавсияшуда %
I	1. Дараҷаи касбӣ (класс)	Такторчӣ-мошинист кл. I Устоди соҳаи растнипарвар кл. I Устоди соҳаи чорводорӣ кл. I	20%	25%
		Такторчӣ-мошинист кл. II Устоди соҳаи растнипарвар кл. II Устоди соҳаи чорводорӣ кл. II	10%	15-20%
	2. Собикаи корӣ, сол	Коргароне, ки бевосита дар ҳоҷагӣ аз рӯйи ихтисоси мазкур фаъолият менамоёнд аз 3 сол боло 5-10 сол 10-15 зиёда аз 15 Аз ҳаҷми музди меҳнати солона 1 маротиба амалӣ мешавад	8% 10% 15% 20%	15% 20% 25% 30%
II	Иловагии кафолатӣ	Ба коргарони истеҳсоли соҳаи растанипарварӣ. Ба коргарони истеҳсоли соҳаи чорводорӣ.	то 25,0 то 50,0	то 25 то 50
	Ҳавасмандӣ аз натиҷаи, сарфа, пешниҳодҳо тавсия, ихтироотҳо, фоида	1. Амалӣ гаштани пешниҳодҳо, тавсияҳо, ихтироъҳое, ки дар натиҷаи он ҳоҷагӣ даромади иловагӣ ба даст меорад, аз ҳаҷми даромади гирифташуда.	20%	25%
		2. Ҳавасмандии коргарон ба натиҷаи ниҳоии оянда аз маоши асосӣ зиёд карда шаванд.	10%	15%
		3. Амалӣ намудани равандҳо дар растанипарварӣ, мубриза бар зидди ҳашарот, зараррасон, касалӣ ва алафҳои бегона пешбинӣ мешавад.	10%	20%
		4. Тайёр кардани кадр баланд бардоштани таҳассуси касбӣ, бозомӯзӣ.	10%	20%
		5. Барои сарфа кардани хароҷотҳои бевосита аз нақшаи истеҳсоли (тухмӣ, нуриҳои минералӣ, гербитсидҳо, захрхимикатҳо ва ғайра пешбинӣ шудааст, аз андозаи маблағи сарфашуда тавсия мешавад.	70%	80%
		6. Нисбат ба ҳосили миёнаи дар зарфи 4-5 соли охир гирифташуда маҳсулот аз он барзиёд истеҳсол гардад, он гоҳ музди иловагӣ аз маҳсулоти барзиёд гирифта шуда тавсия дода шавад.	25-30%	30-55%
		7. Ба ҳоҷагиҳои тухмипарвар,	20-30%	25-40%
		7,1 Пахта	10-20%	15-25%
		7,1. Сабзавот ва ползихо аз музди асосӣ пешбини мешавад.		

III	Иловагиҳои махсус дар соҳаи чорводорӣ	Барои говдуш аз модаговҳои вобасташуда зиёда аз 90% гирифтани насл таъмин гардад, додани ғусолаи 2 моҳа ҳамчун мукофот тавсия мешавад.	1 сар	2 сар
		Ба подабонҳое, ки ғусолаҳое дар муҳлати ширмаки нигоҳубин менамоянд, дар давоми сол 100% солим нигоҳ доштани онҳо ғусолаи 4- моҳа ҳамчун мукофот тавсия дода мешавад.	1 сар	2 сар
		Ба подабонҳое, ки мешҳоро нигоҳубин мекунанд дар сурати солим доштани онҳо (давоми сол) ғусфанд тавсия мешавад.	1 сар	2 сар
		Барои асалпарварон аз маблағи музди асосии иловапулӣ дар сурати:	20%	2 сар
		4,1. 100% солим нигоҳ доштани оилаҳои замбӯри асал;	10%	30%
		4,2. То 80% , солим нигоҳ доштан тавсия мешавад.	15%	20%
		Нигоҳубини чорвои касалӣ (сирояткунанда, бурселёз, оксил 15% аз маоши асосӣ иловапули тавсия мешавад.	15%	25%
IV	Дигар иловагиҳо	Нигоҳубини чорво дар чарогоҳи соҳаи аспарварӣ-40% аз музди асосӣ иловапулӣ тавсия мешавад.	40%	50%
		1. Ҷорӣ намудани технологияи пешқадам	10%	10-15%
		2. Роҳбарӣ кардан ба коллективҳои меҳнатӣ, звено ё гурӯҳ аз музди асосӣ ба андозаи зерин музди илова дода мешавад: дар ҳайати звено будани 5 нафар;	10%	15%
		2,1. Зиёд аз 5 нафар	15%	20%
V	Ҷаримаҳо	3. Сардорони бригадаҳои ғайриштатӣ аз музди асосии меҳнат тавсия мешавад.	25%	30%
		Шахсоне, ки камбудии дар равандҳои истеҳсоли содир менамоянд; (вайрон кардани интизоми меҳнатӣ ва ғайраро) дороянд онҳо аз музди иловагӣ, мукофотҳо пурра маҳрум карда мешаванд.	-	бо қарорӣ коллективи меҳнатӣ

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси тавсияҳо оид ба додани музди меҳнат дар колхозҳои РСС Тоҷикистон.-Душанбе,

1988.- С. 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 30

Ҳукумат ва мақомотҳои дахлдор кушиш меменамояд, ки барои баланд бардоштани сатҳи музди меҳнати кормандон тамоми чораҳои заруриро андешанд. Аз ин лиҳоз, тайи солҳои охир бо пешниҳоди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон якчанд қарорҳо оид ба баланд бардоштани ҳадди ақал ва моҳонаи музди меҳнати коргарони буҷавӣ қабул ва амалӣ шудаанд.

Вале корхонаҳои кишоварзӣ, ки аксари онҳо шаклҳои моликияти ғуногунро доро мебошанд, пардохти (ҳаҷми) музди меҳнатро ба салоҳияти ҳуди онҳо вогузоштаанд. Барои амалӣ гаштани афзоиши ҳаҷми пардохти музди меҳнати коргароне тавсия шуаанд дар асоси қарори ҳуди истифодабарандагон ва ҷорӣ намудани он ҳаракат намоянд, то ки ба натиҷаи беҳтарини истеҳсолии иқтисодӣ ноил гарданд.

Чуноне, ки дар боло зикр намудем, баробари зиёд намудани ставкаҳои тарифӣ (қисми асосии музди меҳнати кафолатӣ) ва маоши хизматӣ мавқеи ҳавасмандгардонӣ дар иҷрои нақшаҳо, уҳдадорихои истеҳсолӣ ва фурӯши маҳсулот, афзоиши онҳо сарфа намудани тамоми захираҳои истеҳсолӣ-моддӣ ва молиявӣ, ҳампайвастӣ ва алоқаи бевоситаи мукофотхоро, иловапулихоро ба натиҷаи меҳнати ҳар як корманд, иҷроқунанда дар коллективи меҳнатӣ ва дигар ҷузъҳои истеҳсолӣ муайян нақши худро доро мебошанд. Аз ин лиҳоз, ҳисоб намудан ва пардохт, яъне амалӣ гаштани онро таъмин намудан лозим аст. Ҳангоми иҷро нагаштани таъмин то натиҷаҳои нақшаҳои истеҳсолӣ, иқтисодӣ, молиявӣ аз тарафи коргари алоҳида ё гурӯҳи онҳо иловапули ва мукофотҳо бояд ҳисобӣ карда нашаванд, ин ҳамчун омили асосии таъсирқунанда ба натиҷаи ниҳоии истеҳсолот ба шумор меравад.

Барои ҳавасманд намудани захираҳои меҳнатӣ ба натиҷаи ниҳоии истеҳсолот, баланд бардоштани ҳаҷми музди меҳнати ниҳои, беҳтар намудани шароити иқтисодӣ-иҷтимоии онҳо самтҳои ҳавасмандкунӣ дар давраи шуравӣ (иқтисодиёти нақшавӣ) хело зиёд буданд ва гурӯҳи иқтисодчиён онро хело мушаххасс ҳисоб менамуданд. Ба фикри мо

онҳоро ҷонноку амалӣ намудан хело саривактӣ буда, таъсири мусбиро дороянд

Баъди гузаштан ба иқтисодиёти бозоргонӣ бисёри ин омилҳо моҳияти худро аз даст додаанд, чунки он асосан ба хароҷоти истеҳсоли воридшуда дар интиҳо ба нархи маҳсулот таъсири худро мерасонад ва риояи онро бозор танзим менамояд. Иҷрои ҳавасмандиҳо хело мураккаб буда, вақт ва роҳҳои баҳисобгирии мушаххасро талаб менамояд, ки амалӣ намудани онҳо хело душвор мебошад, аз ин лиҳоз, хоҷагӣҳо онҳоро ба назар намегиранд. Вале ба фикри мо амалӣ гаштан ва ба назар гирифтани ин омилҳои таъсиркунанда ба натиҷаи ниҳоии маҳсулнокии меҳнат, хусусан музди он дар ҳолати ҳозираи истеҳсолот аз манфиат ҳолӣ нест.

Чуноне, ки аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 3.1.1 бар меояд, шаклҳои ҳавасмандиро шартан ба 4 гурӯҳи мушаххас ва ҷаримаҳоро ба гурӯҳи 5-ум ҷудо намудем:

Ба гурӯҳи I ва IV иловапулиҳо барои коргарони истеҳсоли, соҳаи растанипарварӣ, чорводорӣ, ёрирасон ва пардохтҳо, ки ҳисоби намудани онҳо барои ҳар як иҷрокунанда ё коргари алоҳида мушкилие надорад, дохил шудаанд.

Гурӯҳи II-ҳавасмандиҳое, ки аз натиҷаи ниҳоии истеҳсолии хоҷагӣ-фоида дар охири мавсим, сол ба даст меояд, муайян карда мешаванд, ки онро мо низ шартан ба 7 намуд ҷудо намудем. Ҳар яки онҳо мавқеи ҳоси худро доро буда, миқдор ва вазъи қиёсиашон (ҳиссаашон) аз ҳолат, шароит, дурнамои тараққиёти хоҷагӣ вобастаанд, ба тарзи фоизҳо овардаанд.²⁴

Гурӯҳи III-мушаххас ҳавасманд намудани коргари соҳаи чорводорӣ (барои ихтироотҳо, тавсияҳо ва пешниҳодҳое, ки дар истеҳсолот амали мегарданд дар бар мегирад).

²⁴ Таҳияи муаллиф: Дар асоси тавсияҳо оид ба додани музди меҳнат дар колхозҳои РСС Тоҷикистон Душанбе соли 1988 саҳ 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 30

Чорӣ намудани шаклҳои ҳавасмандӣ коргаронро водор месозад, ки сатҳи дониш, малакаи касбӣ ва таҳассусии худро баланд бардоранд, бозомӯзӣ намоянд, то пешниҳодҳои ҷолиби диққатро, ки маҳсулнокии меҳнатро баланд ва хароҷотҳоро хусусан истеҳсолиро коҳиш дода ба даст овардани фоидаи изофара амалӣ гардонанд. Дар натиҷа на танҳо як истеҳсолот, хоҷагӣ, балки ҷамъият баҳрабардорӣ менамояд, таъсири худро мерасонанд.

Чорӣ ва ҳисоби онҳо мураккабии худро дороянд ва амалӣ гаштани онҳо ҳавасмандии захираҳои меҳнатиро ба натиҷаҳои ниҳони истеҳсолот таъмин намуда, маҳсулнокии меҳнатро баланд мебардоранд, ки дар натиҷа суръати афзоиши музди меҳнат ва сатҳи даромади хоҷагиҳо хусусан захираҳои меҳнатӣ амалӣ мегардад.

Пешниҳодҳои овардашуда шакли тавсиявиро доро буда, амалӣ намудани он аз ҳуди хоҷагӣ ва коллективи меҳнатӣ вобаста аст. Вале илм ва таҷриба исбот менамояд, ки чорӣ намудани тавсияҳо самаранг дилхоҳро таъмин намуда, ба натиҷаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ, фарҳангӣ-маданӣ, эҷодӣ ва экологии ҷамъият таъсири бевоситаи худро мерасонанд.

Дар иқтисодиёти бозорӣ мақсади асосии молистеҳсолкунанда, аз он ҷумла захираи меҳнатӣ беҳтар намудани ҳолати иқтисодии худ мебошад, ки он дар мадди аввал мебошад, онро таърихи тараққиёти тамаддуни дунё, хусусан ҳаёти инсон исбот мекунад.

Асоси ҳисобии иловапулиҳо ин ҳаҷми музди меҳнати асосии ба коргар алоқаманд буда, ба натиҷаи он таъсири бевосита мерасонад, аз ин лиҳоз, ҳисоб намудани музди меҳнат интиҳоби дурустии самти ҳавасмандиҳоро акс менамояд.

Вале дар як қатор хоҷагиҳо, молистеҳсолкунандагони мушаххаси кишоварзӣ ба ин омилҳо аҳамияти хос намедиханд, ки ба фикри мо начандон дуруст мебошад. Чуноне, ки дар боло зикр намудем, музди меҳнат ва ҳаҷми он, ин чун ҳаракатдиханда ва танзимкунандаи ҷамъият, давлат, хусусан мубодилаи байни истеҳсол ва истеъмол нақши хосеро

ичро намуда доимо дар мадди назари мутахассисон, кормандони соҳаҳои мухталифи илмӣ ва истеҳсолкунандагон хусусан кишоварзон қарор гирад.

Дар соҳаи кишоварзӣ амиқ, дуруст, беҳато муайян намудани музди меҳнат, вобаста аз миқдор ва сифати он, чӣ дар соҳаи растанипарварӣ ва чӣ дар соҳаи чорводорӣ, ки бояд дар асоси натиҷаи тартиб додани харитаи технологӣ амалӣ гардад, ки он барои ҳар як намуди маҳсулот мушаххас ҳисоб карда мешавад.

Харитаи технологии истеҳсолӣ барои зироати (маҳсулоти) мушаххас тартиб дода мешавад ва аз 3 қисми асосӣ-технологӣ-техникӣ, иқтисодӣ, ки бо ҳам пайваست ва алоқаманданд, иборат мебошад. Ҳар як қисми онҳо ба худ талаботҳои хосро доро буда, тартиб, намуд ва равандҳои истеҳсолӣ, талаботҳои агро-технологӣ, техникӣ, иқтисодӣ ва хароҷоти маводҳои моддӣ-меҳнати мушаххасро талаб намуда, ҳамчун мӯйянкундаи хароҷоти ниҳии истеҳсолӣ ба як воҳиди кор ё одам аз он ҷумла меҳнат-одам-соат музди он баромад менамоянд.

Ҳангоми тартиб додани харитаи технологӣ хусусан муайян намудани ҳаҷми музди меҳнато ҳамоғие роҳ дода шавад, ҳавасмандии меҳнат коста ба ҳосилнокии он низ таъсири манфӣ мерасонад, дар натиҷа ба беқурбшавии аъёри милли меорад.

Барои бартараф намудани омилҳои таъсиррасони номатлуб амалӣ гаштани истифодаи самарабахши меҳнато тавсия медиҳем, муайян ҳисоб намудани музди меҳнати хоҷагӣ, корхонаҳои кишоварзӣ, дар асоси таҳияи харитаи технологии маҳсулоти истеҳсолшаванда ҳамчун ҳуҷҷати ёрирасон бояд иҷро гардад.

Чуноне, ки маълум аст, дар хоҷагӣ дар баробари иштироки коргарони истеҳсолӣ мавқеи хосро ҳаёти идоранишинон, хизматчиёни зинаҳои миёна ва поён низ иштирок менамоянд ва моҳонаи муайянеро соҳиб буда, ба натиҷаи ниҳии хоҷагидорӣ таъсир мерасонанд. Барои ҳавасманд намудани онҳо шакли зерини пардохти музди меҳнато тавсия менамоем:

Ҳаҷми музди меҳнати идоранишинон ва хизматчиён вобаста аз натиҷаи ниҳоии фаъолияти хоҷагӣ, аз ҳамаги даромади умумӣ алоқаманд менамояд.

Ба фикри мо, барои муайян намудани музди меҳнат ҳамчун база (асосӣ) нишондиҳандаи ҳисоби даромади умумӣ ба назар гирифта шавад, чунки дар маҷмуъи хароҷот, меҳнати гузашта (M_g - ки дар мол таҷассум шудааст) иштирок намеkunанд вале дар баъзе ҳолатҳо вази қиёсии онҳо бештар аст.

Дар ин ҳолат агар мо маҷмуъи маҳсулоти умумиро (хароҷотро) ҳамчун базаи ҳисобӣ барои муайян намудани ҳаҷми музди меҳнат қарор диҳем ба фикри мо начандон дуруст мешавад. Чуноне, ки аз формулаи зерин бар меояд ($M_y = M_g + M_z + M_i$) меҳнати гузашта ин натиҷаи фаъолияти мебошад, ки онро дигарон амалӣ намуданд ва молистеҳсолкунандагон онро харидорӣ менамоянд.

Аз ин лиҳоз, нишондиҳандаи базавии ҳисоби маошро даромади умумӣ ҳамчун асос гирифта дуруст мебошад. Даромади умумӣ (D_y) асосан дар дохили хоҷагӣ амалӣ мегардад ва аз натиҷаи фаъолияти захираҳои меҳнати он бевосита вобастагӣ дорад.

Асоси онро меҳнати зинда (M_z -музди меҳнат) ва меҳнати изофа (M_i -фоида) ташкил медиҳанд.

$$D_y = M_z + M_i$$

Ин омилҳо бевосита дар ҳуди хоҷагӣ, ҷузъи он ё истеҳсолоти мушаххас амалӣ мегарданд. Бартарии дигари ин нишондиҳанда (D_y) дар он аст, ки қисми даромади умумӣ ин фоидаеро ташкил медиҳад, ки ба натиҷа (ҳаҷми) он нархи маҳсулот бевосита таъсири худро мерасонад.

Дар навбати худ ба нархи маҳсулот се омили асосӣ: 1-муҳлати истеҳсол, 2-сифат ва миқдори маҳсулот; 3-арзиши аслии он таъсири бевосита мерасонад. Чӣ қадаре ки муҳлати истеҳсолот идора шавад, (аз ҳам пештар (барвақттар) ва миқдори он мол маҳсулот танзим ба бозор пешниҳод намоям) ҳамон қадар талабот ба вай меафзояд ва ба нарх таъсири мусбӣи худро мерасонад.

Омили дигар ин сифати маҳсулоти пешниҳодшуда мебошад, ки он ҳам ба натиҷаи ниҳой- нарх таъсир мерасонад.

Омили сеюм бевосита дар хоҷагӣ амалӣ мегардад ва онро дар асоси самаранок истифода бурдани захираҳои меҳнатӣ идора кардан мумкин аст.

Пардохти (наرخномаи) музди меҳнати гурӯҳи роҳбарон, мутахассисон ва дигар категорияҳои идоравӣ дар асоси (истифода бурдани музд) аз миқдори даромади умумӣ чунин ҳисоб карданро тавсия менамоем.

1. Яъне ФММ-Маоши асосии (кафолатии) онҳо мувофиқи меъёр (моҳона) тавсияшудаи ҳуди хоҷагӣ, бо сомонӣ, ки он дар нақшаи истеҳсолии хоҷагӣ муайян шудааст, гирифта мешавад, чунин ҳисоб карда мешавад.

2. Нархномаи музди меҳнати гурӯҳи мазкур дар асоси даромади умумӣ:

$$\text{Нарх} = \frac{\text{ФММ}}{\text{ДУ}}$$

Дар ин ҷо:

ФММ- фонди музди меҳнати нақшавӣ

Ду- даромади умумии нақшавӣ.

Нарх- нарх (ҳаҷми) музди меҳнати коргарон ба 100, 1000 сомонӣ.

Фонди музди меҳнати ҳар як гурӯҳ (ё шахси алоҳидаи) роҳбарон мутахассисон, хизматчиён.

Даромаднокии умумии нақшавӣ- даромади миёнаи 3 соли охир ҷузъи истеҳсолот, гурӯҳ, бригада, сеҳҳо, хоҷагӣ бо нархҳои ҷорӣ, сомонӣ.

$$\text{Даромади нақшавӣ} = \frac{\text{Др1} + \text{Др2} + \text{Др 3.. Дрп}}{\text{Т сол}}$$

Дар ҷуҷо:

Ду₁-Ду₂-Ду₃-Ду_п- Даромади умумии ҳақиқии гирифташуда дар солҳои мухталиф, сомонӣ;

Тсол-миқдори солҳои ҳисобӣ.

Баъди муайян намудани нишондиҳандаҳои лозими дар формулаҳои овардашуда, нархномаи нақшавии соли пешбинишуда ҳисоб ва тавсия мешавад.

Сабаби хусусияти хоси соҳаи кишоварзӣ, хусусан соҳаи растанипарварӣ натиҷаи ниҳоии истеҳсолот, фаъолияти он, муҳлати муайянеро талаб менамояд, аммо коргарон, захираҳои меҳнатӣ, талаботи рӯзмарраро дороянд ва барои таъмини он пешпардохт Мп (аванс) тавсия медиҳем, ки ҳаҷми он 70-80% маоши нақшавии онҳоро бояд ташкил диҳад.

Натиҷаи ниҳоии музди меҳнати ин гурӯҳ дар охири мавсим ё соли ҳимсботӣ чунин баробар карда мешавад:

$M_m \text{ натиҷави} = \text{Нарх} * \text{Ду ҳақиқӣ}$

Баъди пардохти пешдмуздҳо Мм ниҳой чунин ҳисобӣ карда мешавад. Мп-(Маоши пешпардохт), яъне агар мутахассис, коргар дар натиҷаи ташкили фаъолияти пурсамари коллективи меҳнатӣ саҳми арзандае гузошта бошад (даромад) маоши ниҳоии он зиёд, агар не баръакс кам мегардад. Ин шакли ҳисобии тавсияшуда таъсири фаъолияти касбии мутахассисон, роҳбарон, хизматчиён ва дигар коргарони идоравиро ба натиҷаи ниҳоии истеҳсолот таъмин менамояд ва бетарафии онҳоро аз миён мебардорад. Чунин шакли пардохти музди меҳнатро ба коллективи меҳнати алоҳида, иҷорагирон, пудрачиён низ тавсия намудан қобили диққат аст.

Вале, барои боз ҳам баланд бардоштани масъулияти ҳар як коргари истеҳсолӣ ва ноил гаштан ба маҳсулнокии меҳнати баланд ҳиссаи мушаххаси онҳоро дар ҳар як раванди меҳнатӣ ё амалӣ гаштани натиҷаи ниҳоии истеҳсолот дар миқёси рӯз, ҳафта, даҳрӯза, моҳона бо назардошти коэффисиенти иштироки меҳнат муайян намудан мумкин аст, ки онро мо ҳамчун омили баланд бардоштани музди меҳнат ва маҳсулнокии он тавсия медиҳем. Коэффисиенти мазкур якчанд омилҳои таъсиррасонро (зиёд+ ё кам-)-дар назар доранд, истифода мебарад, вале

ҳаҷми музди меҳнати ҳисобӣ (асосӣ) рияд карда мешавад, фарқияти дар миқдори меҳнати байни коллектив ва коргарони алоҳида дида мешавад. Истифодаи шакли ҳисобии музди меҳнат бо назардошти коэффисиенти мазкур бетарафӣ, саҳлангкорӣ, фиреб, хешу табор, маҳалчигӣ ва дигар омилҳои номатлубро аз байн мебарад ва музди меҳнати дар асоси қонуни ҳаҷми он вобаста аз миқдор ва сифати меҳнати сарфшуда амалӣ мегардад.

Шакли дигари ҳисоб намудани музди меҳнати коллективи меҳнатӣ ҳангоми шакли иҷоравии ташкили меҳнатро (Мм) ниҳои чунин пешниҳод менамоем, чунки дар соҳаи кишоварзӣ дохили хоҷаги ташкили истеҳсолот, яъне истифодаи меҳнат шакли иҷоравиро низ дорад аз ин лиҳоз дуруст ба роҳ мондани қисматҳои ҳисобии ҳавасмандии натиҷаи он музди меҳнат роли асосиро мебозад ва тарзи муайян намудани онро чунин пешниҳод менамоем:

Даромадҳо:

1. Даромад аз фурӯши маҳсулот; сомони;
2. Даромад аз хизматрасониҳо; сомони;
3. Дигар даромадҳо дар натиҷаи ба иҷора додани воситаҳои асосӣ воридот аз фоизҳои маблағҳои дар бонкҳо маҳфуз буда, қоғазҳои қимматнок, суғурта ва дигарҳоро дар бар мегирад.
4. Дар натиҷа ҳамагӣ даромад = ҷамъи пунктҳои 1+2+3; сомонӣ;

II Ҷамъи хароҷотҳо, сомонӣ;

5. Хароҷоти маҳсулоти фурӯхташуда, корҳои иҷрошуда, хизматрасонӣ – (ба ғайри) фонди музди меҳнати ҳамаи коргарони бо фаъолият машғул буда, дар давоми сол, сомонӣ;
6. Дигар хароҷотҳо ва зарарҳо, сомонӣ;
7. Маҷмуи даромади боқимонда, пунктҳои 7=4- (5+6);
8. Пардохтҳои хатмӣ аз даромад (пардохтҳои хатмӣ), андозҳо, уҳдадорӣҳо, % қарзҳо, фонди захиравии коллективи меҳнатӣ ва дигар чаримаҳо);

9. Қисми даромади ҳисоби хочагидорӣ, ки барои таъмини такрористеҳсолкунии васеи ҷузъи мазкур, илм, ҷори намудани технологияи муосир, тайёр кардани кадр, боқимондаи даромад, ки ҳамчун 10=фонди ягонаи музди меҳнати коллектив (9=7-8) боқӣ мемонад.

Дар натиҷа шартҳои иҷора ҳангоми бастанӣ шартнома байни иҷорадиханда ва коллективи меҳнатӣ (иҷоракор) таҷассум мегардад.

Иҷоракорон мустақилона намуд ва ҳаҷмиҳои ҳамаи пардохтҳои ғайримустақимро (ба ғайри %-бонк ва % андозхоро) худашон муайян менамоянд.

Дар давоми соли истеҳсоли ҳайати коргарони коллективи меҳнатӣ, ки ба тарзи мазкур фаъолият менамоянд, пешпардохт тавсия мешавад.

Ҳаҷми пешмуздро ҳуди коллектив байни худ муайян менамояд, вале ҳаҷми он набояд аз 70% ё 80% фонди музди меҳнати ҳисобӣ (дар асоси харитаи технологи ё маоши вазифавӣ) зиёд бошад.

Натиҷаи ниҳии музди меҳнат мутаносибан аз даромади боқимонда ҳисоб карда мешавад, дар он миқдор ва сифати меҳнати сарфшуда амалӣ мегардад, ки дар натиҷа самаранокии истифодаи меҳнат ва баланд гаштани маҳсулнокии он таъсири бевоситаи худро расонида, ба натиҷаи ниҳии истеҳсолот, ҷамъият, давлат ва сарвари он некуаҳволии мардум мебошад рӯз аз рӯз беҳ мегардад.

3.2. Самтҳои тақмили механизми ташкилӣ- иқтисодии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ

Таҳлил ва натиҷабардории рафти ислохотҳои амалигаштаи самтҳои иқтисодӣ чорабиниҳои ташкилӣ-иқтисодӣ, ки дар таъмини соҳаи кишоварзӣи ҷумҳурӣ, аз он ҷумла вилояти Суғд сохтори мураккабро дорост ва аз хусусиятҳои хоси давраи гузариш, ки ба вучуд омадааст, мавриди таҳқиқ гардиданд.

Вилояти Суғд, яке аз калонтарин марказҳои иқтисодӣ, аз он ҷумла кишоварзӣи ҷумҳурӣ баромад менамояд, миқдори муайяни аҳолиро, ки дар истеҳсолоти он самаранок иштирок менамоянд, барои амалӣ гаштани талаботи аҳоли бо озуқаворӣ барои худӣ ва ҷумҳурӣ амалӣ намуда, қисми барзиёди онро ба хориҷа низ содирот карда истодааст.

Дар натиҷа барои таъмини ҳаёти муносиби аҳоли заминаи мустаҳками озуқаворӣ, ки ба талаботҳои тавсияшуда-меъёрҳои оқилонаи истеъмоли, ки дар тамоми ҷаҳони мутамаддин истифода бурда мешаванд, ҳиссаи сазовори худро мегузорад.

Масъалаҳои ташкили истифодаи захираҳои меҳнат дар вилояти Суғд ҳоло қомилан ҳал нагаштаанд ва аз ин лиҳоз пайдо гаштани ихтилофҳо, нофаҳмиҳо дар меҳвари назариявӣ зиёд мебошанд ва қомилан онҳо бо далелҳои илмӣ ва нишондиҳандаҳои амалӣ возеҳ нагаштаанд. Шакли ташкили истеҳсолот, намунаи зисти деҳотиён нисбати шаҳрнитоно тарзи хоси махсуси ташкил ва таъмини рушди иқтисодиёт, аз он ҷумла дар кишоварзӣ амалӣ мегарданд. Масъалаҳои дигарро ҳангоми муайян намудани моҳияти «бозори меҳнат»-и кишоварзон аз тарафи муҳаққиқони самти мазкур ба инобат гирифта шудааст. Ба фикри мо наҷандон дуруст мебошад.

Маълум мегардад, ки мафҳуми «бозори меҳнат», дар соҳаҳои аграрӣ, ки дар рафти омӯзиш дида шудаанд низомҳо ва тадбирҳои дар бар мегиранд, ки давлат дар омодазозии ҷойҳои қорӣи нав ва самарабахш дар асоси шаклҳои вучуддоштаи молиқият ва тарзи ҳуқуқӣ-

ташкилии хоҷагиҳо андозаии оқилонаи корхонаҳои хурд, миёна ва бузург амалӣ мегарданд баромад менамоянд. Яке аз онҳо омода намудани коргарони баландихтисос бозомӯзии онҳо, ки аз қоидаҳои иқтисодӣ огоҳанд, беҳ гаштани инфрасохтори иҷтимоии деҳот, тавоноии ҷалби сармоя, таъсис додани ҷойҳои нави корӣ барои таъмин намудани коргарони қобилияти меҳнатиро доро буда, ки ба талаботи замона ҷавобгӯ мебошанд дар бар мегирад. Амалӣ гаштани онҳо дар тамоми давраҳои мавсимии сол фаъолияти маҷмуи соҳаҳои комплекси агросаноатии мамлакат шароити муфид муҳайё мешаванд, бояд хатман дар меҳвари назари олимон ва мутахассисони соҳа бошанд.

Ба ақидаи мо амалӣ гаштани самтҳои ташаккул ва рушди истифодаи самаранокии захираҳои меҳнатӣ хусусан дар кишоварзӣ аз байн бурдан ё коҳиш додани ҳолати вучуддоштаи муҳочирати меҳнати аҳолии қобилияти меҳнат доро буда мебошад, ки ҷузъи таркибии он дар бозори меҳнат, нақши хосеро ва имконияти рушди иқтисодиёт беҳатарии озуқаворӣ ва ҳаёти ором, осоишта ва иқтисодӣ таъмин мегардад баромад менамояд.

Яке аз шаклҳои он эҳёи ҳунарҳои мардумӣ ба монанди косибӣ, оҳангарӣ, кулолӣ, гулдӯзӣ, чармгарӣ ва ғайра, ки аҷдодони мо анҷом медоданд, дар тамоми мавзёҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таърихан вучуд доштанд, ба иқтисодиёти он таъсири мусбӣ мерасониданд, ҳисобидан мумкин аст. Барномаҳои мақсадноки ҳукумат, ки солҳои 2019- 2021 “Солҳои рушди деҳот, саёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” қабул шудааст, онро мукамал ва самаранок истифода мебаранд, исбот менамояд.

Муҳочирзан шудан ва ё кор кардан дар бозорҳои самтҳои гуногун (сабзавоту мевачот, ғалладона, гӯшту шири дигар зироатҳои кишоварзӣ), дар соҳаи маркетинг фаъолият намудан мураккаб мебошад ва чандон осон нест, зеро ин ҳунари баланд, малакаи касбӣ, омӯзиши доимӣ ва санъати хосеро талаб менамояд. Ин аст, ки пайваста Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии

Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид менамоянд, «Зан бояд дар чомеа, истеҳсолот ва дигар соҳаҳои иқтисодӣ мавқеи сазовори худро пайдо кунад».²⁵ Бешубҳа, ин категорияи занон муҳоҷиратро намебинанд ва ба сафи бекорон шомил нестанд.

Чуноне, ки дар боло қайд намудем маҷмуи захираҳои меҳнати дар ҳамаи бахшҳои иқтисодии ҷамъият ғайбона иштирок менамоянд. Масъалан аксарияти аҳолии вилояти Суғд, асрҳо боз бо истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба монанди зироатҳои ғалладонагӣ, хусусан гандум, соҳаи боғдорию тоқпарварӣ машғул буда, рушди онро таъмин, вусъат менамоянд он аст, ки таърихан маҳорати меҳнатӣ, урфу одат ва низоми хоҷагидорӣ аҳолиро хусусан заминдориро бо назардошти шароити табиӣ-иқлимӣ истифодабарӣ он бо иштироки васеи қувваҳои истеҳсолкунанда алоқаманданд, амалӣ менамуданд. Дар байни аҳоли, хусусан дар байни бонувон ва наврасон хислатҳои меҳнатдӯстӣ, тартибу интизом, саъю кӯшиш ба амалҳои неку самарабахш, ҳурмат ва эҳтиром ба шахсони калонсол, истифодаи таҷрибаи онҳо, ки ҳамчун омилҳои таъминкунандаи устувории истеҳсолот сатҳи хуби зиндагӣ бештар дида мешаванд. Ҳолати мазкур ба сатҳи иқтисодӣ-иҷтимоии аҳолии ҷумҳурӣ, шароити меҳнат ва самаранок истифодаи он дар давоми асрҳо таъсири худро расондааст. Аз ин бармеояд, ки мафҳуми «бозори меҳнат» ҳамчун муайянкунандаи истифодаи самараноки он гуногун набуда, ҷузъҳои ба худ хоси таърихӣ-фарҳангӣ, башардӯстии халқро таҷассум менамояд. Яъне, ташкили оқилонаи «бозори меҳнат дар деҳот хусусан кишоварзӣ на танҳо аз натиҷаи дониш ва вучуд доштан ҳолати иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат ва қисматҳои он, балки бо ақлона муайян намудани қазияҳо монанди амалӣ намудани роҳҳо, намуд ва тарзҳои беҳтарини таъмини афзоиши иқтисодӣ кишвар хусусан қисматҳои мебошанд, ки барои амалӣ гаштани беҳатарии озӯқаворӣ ва худтаъминкунӣ бо

²⁵ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва берунии ҷумҳурӣ» аз 23.12.2022с. [Захираи электронӣ]. “Речаи дастрасӣ: <http://president.tj/ru/node/29824> (Санаи муроҷиат 15.01.2023).

назардошти маҳсулоти дар дохили мамлакат истехсолшаванда ба вучуд меояд, бояд ҷавогӯ бошад.

Яке аз роҳҳои дар боло зикргардидаи қазияҳо ин шаклҳои хоҷагидорӣ мувофиқ ва захираҳои истехсолӣ, хусусан захираҳои меҳнатиро дар асоси ташкили кластерҳои агросаноати пешниҳод менамоем, ки хароҷоти зиёд ва мураккабро талаб намекунад.

Амалӣ гаштани кластерҳои агросаноатӣ қодир ҳастанд, ки худтаъминкунии ҷумҳурӣ ва ноҳияҳои онро бо озуқаворӣ аз ҳисоби захираҳои вучуддоштаи маҳаллӣ, хусусан захираҳои меҳнатӣ-қувваи корӣ таъмин намоянд, ки самти роҳи дигари амалӣ гаштани тадбирҳои соҳаи аграрӣ дар ҷумҳурӣ, ки харидорони берунаро бо навҳои аълои тухмиҳои зироатҳои киштшаванда, зотҳои чорво, маҳсулотҳои аз нуқтаи назари экологӣ хуб, ки ба талаботҳои ҷаҳони муосир ҷавобгӯ бошанд фурӯши онҳоро амалӣ намояд, дар натиҷа зинда ва ғанӣ намудани таърихан вучуд доштаи “Роҳи бузурги абрешим” ҳиссагузор гардад, ки ҳам барои давлат ва ноҳияҳои он зарур ва нигаронида бошанд.

Тавре олимони рус дар асарҳои худ қайд мекунанд: «Сарзамини қадимаи тоҷикон на танҳо маданияти зиёди зироаткориро ба вучуд оварда ва инкишоф додааст, балки баъзеи онҳоро. то ба ғояти қамолот расонид»²⁶.

Ҷойгиршавии ҷуғрофи, амуди ва иқлими Тоҷикистон дар минтақаҳои кӯҳӣ мебошанд. Аҳолии минтақаҳои дигар давлатҳо, ки ба мамлақати мо монанданд, аз он ҷумла Чин, Тайланд, Сингапур, Кореяи Ҷанубӣ, Зеландияи Нав, Эрон ва дигарон мебошанд, ки роҳҳои аз минтақаи истеъмолкунанда ба истехсолкунанда баромадани худро ҷустуҷӯ менамоянд, омӯзем, таҳлил ва хулосабардорӣ намоем, ки дар натиҷа устуворӣ иқтисодиёти ҷамъият таъмин гашта Тоҷикистон ба куллаҳои нав дар тақсими байналмилалӣ меҳнат иштирок намояд.

²⁶ Горбунов Н.П. Экспедитсияи комплекси Тоҷикистон. с.1932. АИРССШ.- Л: Госкомиздат, 1933.- С. 13-14.

Дар асоси хусусиятҳои вучуддоштаи гуногунхудудӣ, анъанаҳои хоси мардумӣ механизми тарҳи рушди бозори меҳнат таҳия ва пешниҳод карда шудааст. Барои тасдиқи гуфтаҳои боло суханони коргардони маъруф С.Говорухинро дар мавриди интиҳоби роҳи рушд барои Россия, ки ба Тоҷикистон низ дахл дорад, мисол меорем; «Ғарби имрӯза, ҳарчанд тамаддуни аз рӯйи меъёрҳои ҷамъияти истеъмолкунанда бошад ҳам, вале чандон соҳибмаълумот ва руҳбаланд нест. Бинобар ин, мо набояд ба ҳеҷ ваҷҳ кӯр-кӯрона аз пайи ӯ равем». ²⁷

Аз ин бармеояд, ки аз ду омили вучуддошта, ки барои беҳтар намудани иқтисодиёти миллӣ имконият медиҳанд ва метавонанд асоси рушди бозори меҳнат дар маҷмааи иқтисодии мамлакат гарданд, ки дар он истифодаи омилҳои муҳити табиӣ ва муҳити иқтисодӣ - иҷтимоӣ баромад менамоянд.

Дар асарҳои бисёри олимони аграрии иқтисодӣ, ки дар самти мазкур эҷод менамоянд, шаклҳои гуногуни интегратсия оварда шудаанд. Аз ҷумла, А.В. Ткач чунин қайд намудааст: «Ҳашт намуди интегратсия ба монандӣ: молиявӣ, иқтисодӣ, амудӣ, уфуқӣ, «даврагӣ», ташкилӣ, прогрессивӣ, регрессивӣ,» вучуд дорад ва ҳар кадоми онҳоро ба таври худ шарҳ додааст. ²⁸

Дар самти ташкили агрокластер Олимов А. Х. «низ саҳми арзандае гузоштааст Ӯ дар самтҳои асосҳои назариявӣ ва рушди кластер, қонуниятҳои таъсиси кластерҳои пахтапарварӣ ва идоракунии онҳо таҳқиқотҳои илми бурда ба натиҷаи назаррас ноил гардидааст». ²⁹

Дар ҷумҳурӣ, аз он ҷумла дар вилояти Суғд ҳам мисли дигар давлатҳо интегратсияи агросаноатӣ дар ду самт инкишоф меёбад: якум- ҳамкориҳои истеҳсолкунандагонии маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ бо хоҷагиҳо ва ташкилотҳои саноатии ғайрикишоварзӣ дар асоси шартномаҳои

²⁷ Костиков В. «Аргументы и факты» - №9.- 2008.- С.7-8

²⁸ Ткач А.В. Сельскохозяйственная кооперация: Учебное пособие. -2-е изд. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2003.- С. 124-125.

²⁹ Олимов А.Х. Моҳият, қонуниятҳои таъсис ва сохтори кластерҳои агросаноатӣ /Маводи Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи “Рушди системаи идоракунии инноватсияҳо дар корхонаҳои саноатӣ”. Кӯлоб: -2023. Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. - С.181-183.

мухлатҳои гуногун ва дигаре дар шакли сохторҳои гуногуни ташкилие, ки дар асоси шартномаҳои истеҳсоли (маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ) муттаҳидшавии сармоя ва меҳнати баъзе субъектҳои соҳибкорӣ ташкил ва амалӣ мегарданд. Фарқ аз кишварҳои бурунмарзӣ дар давлати мо варианти дувуми зикршудаи интегратсияи агросаноатӣ бештар бартарӣ дорад.

Таҷриба нишон медиҳад, ки дар баъзе минтақаҳои Тоҷикистон комплексҳои агросаноатӣ рушд ёфта истодаанд. Шумора ва шаклҳои гуногуни истеҳсоли ва эҷодии онҳо имкон медиҳад, ки онҳо шартан ба гурӯҳҳои якхела муттаҳид гарданд. Аз ин лиҳоз, олимоне, ки бо масъалаҳои интегратсияи агросаноатӣ машғуланд, кӯшиш доранд, ки шаклҳои онҳоро аз рӯйи меъёрҳои гуногуни вучуддошта гурӯҳбандӣ кунанд, аммо то ҳол касе ин масъаларо пурра ва комилан ҳал карда натавонистааст ва саволҳои баҳсталаби он кушодааст.

Ба фикри мо пешниҳоди Ҳ. А. Фомин ва Н.С. Храмцов ба монанди: «Таснифи шаклҳои ҳамкориҳои агросаноатӣ бо хусусиятҳои фарқкунандаи сохторҳои интегратсионӣ аз дигар шаклҳои ҳамкориҳои байнисоҳаҳо (коркарди иқтисодӣ ва муносибатҳои шартномави) муайян карда мешаванд қобили қабул буда ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат менамоянд»³⁰

Ислоҳоти аграрӣ бояд ба гузаштан ба соҳаи кишоварзии бисёршакл мувофиқи манфиатҳои иқтисодии мамлакат бо роҳи ташкил намудани минтақаҳои гуногуни агроиқтисодӣ, мусоидат намояд, хусусан кооператсия ва якҷоякунии хоҷагиҳои хурд ба бузург табдил ёбанд, ки дар маҷмӯъ боиси истифодаи самарбахши захираҳои меҳнатӣ, ки ба сатҳи баланди иқтисодиёт деҳотро амалӣ карда метавонад.

Дар асоси хулосаҳои дар боло овардашуда таъсиси кластери кишоварзӣ соҳаи пахтапарвариро пешниҳод менамоям, ки амалӣ

³⁰ Фомин Д.А., Храмцов Н.С. Экономические основы развития агропромышленной интеграции / РАСХН. Сиб. отдние. СибНИИЭСХ – Новосибирск., 2000.- С. 70-79.

гаштани он самаранокии истифодаи кулли захирахоро таъмин менамояд ва занҷираи байни истехсолкунандаи маҳсулоти кишоварзӣ ва истеъмолкунандаи ниҳоиро пайваст менамояд (расми 3.2.1).

Маълумотҳои овардашудаи расми 3.2.1 шаҳодат аз он медиҳанд, ки кластери мазкур ҳамаи самтҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, пахта-коркард, иқтисодӣ-ҳуқуқӣ, идоракунӣ ва дигар инфрасохторҳои мушаххасро дар бар мегиранд, ки ба натиҷаи ниҳии истеҳсолот ба даст овардани маҳсулоти ниҳӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳо, ҳампайвасти манфиатҳои шахсӣ ва ҷомеа мусоидат менамоянд.

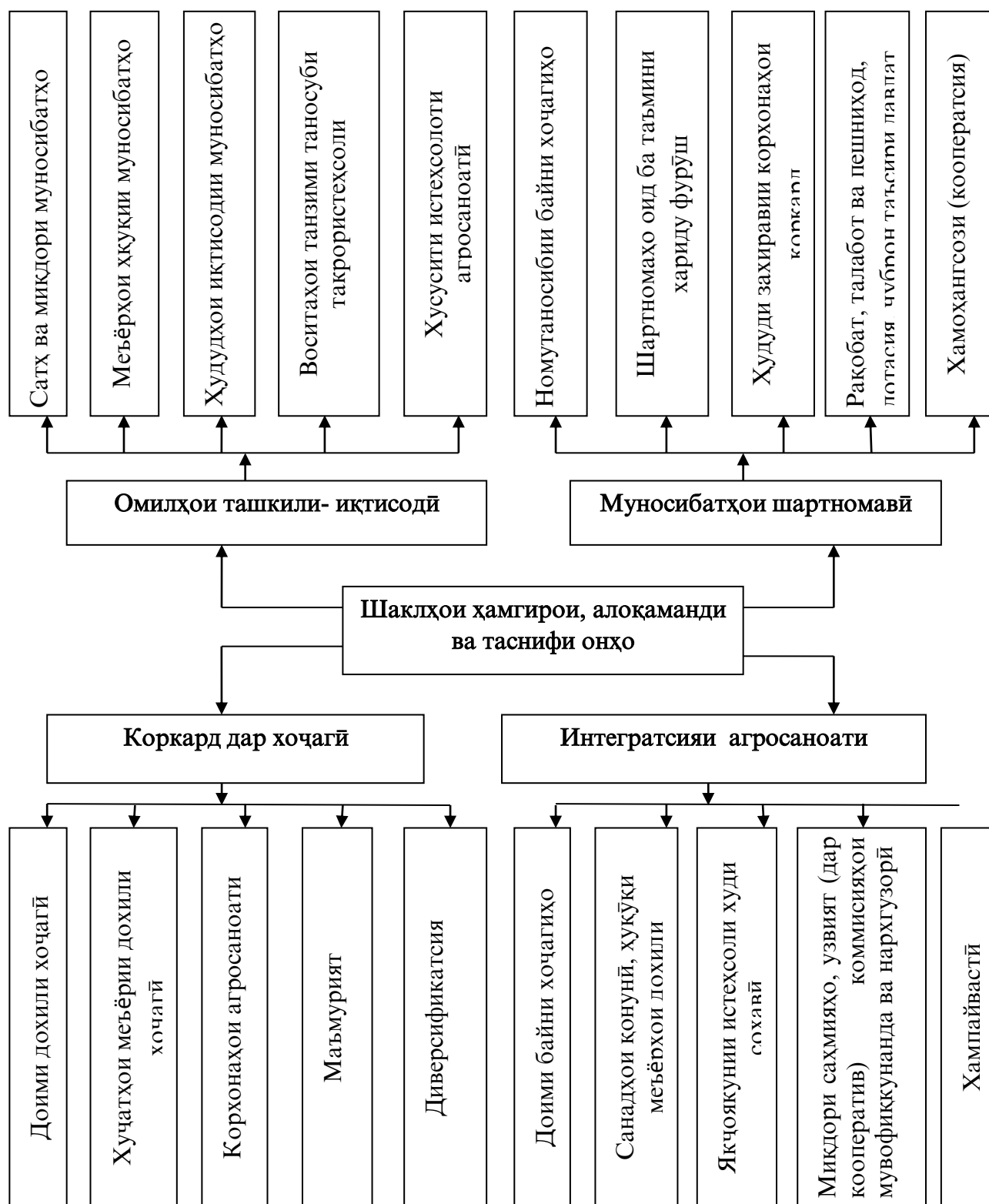
Мақсади таҳлил ва пешниҳоди кластери соҳаи мазкур дар он аст, ки фурӯши нахи пахта ҳамчун ашёи хом самараи дилхоҳро таъмин наменамояд. Самараи хуб ин тайёр кардани маҳсулоти саноатӣ мебошад, ки ҳам фоида ва ҳам шугӯро бо кор таъмин менамояд. Пешниҳоди Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки бояд мо аз фурӯши нахи пахта даст кашада, коркарди саноатӣ онро дар дохили кишвар таъмин намоем ва ба саноатикунони кишвар ҳалли ҳадафи чоруми стратеги кӯмак намоем, бомаврид мебошад. Ташкилот, корхона ва ҷузъҳои кластери мазкур самтҳои ҳамгироии агросаноатиро дар бар гирифта, сохтори дохилии ҳар яки онҳоро муайян намудааст.

Механизм, сохтор, алоқамандӣ ва шаклҳои ҳамгироии кластери агросаноатӣ соҳаи пахтапарварӣ дар расми 3.2.2 акси худро ёфтаанд. Сохтор ва шаклҳои ҳамгироӣ, алоқамандӣ ва таснифи кластери агросаноатӣ, ки дар асоси истифодаи пешниҳоди олимони таҳия намудем, ба таври зерин овардаем (расми 3.2.2)

Расми 3.2.1. Кластери пахтапарвари дар соҳаи кишоварзии вилояти Сугд

**Сарчашма: Таҳияи муаллиф*

Расми 3.2.2- Шаклҳои ҳамгироӣ кластери агросаноати ва таснифи онҳо.

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Дар расми 3.2.2 шаклҳои ҳамгироӣ, алоқамандӣ, таснифи онҳо ба монанди омилҳои ташкилӣ-иқтисодӣ, ҳуқуқии байни яқдигар, коркарди маҳсулот ва шартҳои интегратсияи байни шарикон ва ҷузъҳои онҳо

возеҳ акси худро ёфтаанд, ки дар маҷмуъ фаъолияти пурсамари кластерро таъмин менамоянд.

Дар кластери пешниҳодшуда яке аз масъалаҳои мубрами ҷамъияти ин оқилона ва самаранок истифода бурдани маҷмуи воситаҳои истеҳсолот, қувваҳои истеҳсоли амалӣ гашта, дар натиҷа ҳар як бахш, ҷузъи он бо хароҷоти камтарин ба даст овардани самарани дилхоҳ таъмини бехатарии озуқавори ва расидан ба ҳадафи асоси баланд бардоштани сатҳи иқтисодии аҳоли, дониш, малака, маърифат, фарҳангии инсон ва ҷамъият амали мегарданд.

Дар асоси омӯзиши равишҳои пешниҳодкардаи муҳаққиқон дар байни шаклҳои вучуддоштаи сохторҳои агросаноатӣ, аз он ҷумла фикру ақидаи худ онҳоро шартан ба гурӯҳҳои зерин ҷудо ва пешниҳод намудем:

- Ташкили форматсияҳо, ки воситаҳои худро танҳо барои ташкили мақомоти роҳбарикунанда ё танзимкунанда ва пеш бурдани фаъолияти муштаракӣ худ дар асоси шартномаҳои муҳлати гуногун амалӣ менамоянд. Дар ҳолати мазкур ҳамаи иштирокчиён-тарафҳо аз ҷиҳати ҳуқуқӣ мустақилияти худро нигоҳ дошта, озодии иқтисодиашон танҳо дар асоси уҳдадориҳои шартномавӣ маҳдуд мешавад. Ба онҳо ташкилотҳои шарикӣ ва иттиҳодияҳои оддӣ дохил мешаванд;

- Ташкили сохторҳо дар асоси қисман муттаҳидсозии моликият (сармоя), ки воҳидҳои институтсионалии онро шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ташкил медиҳанд. Дар ҳолати мазкур тарафҳои шарикӣ интеграсияи агросаноатӣ мустақилияти иқтисодии худро нисбат ба ҳамон қисми маблағҳо, ки ба моликияти коллективӣ ворид намудаанд, маҳрум мегарданд;

- Ташкили сохторҳо дар асоси пурра якҷоя намудани моликият, амвол (молу мулк, саҳмҳо, саҳмияҳо ва ғайра) амалӣ мегардад. Дар ин сурат ширкатҳо мустақилияти иқтисодию ҳуқуқии худро аз даст дода, ба звеноҳои истеҳсолии аз ҷиҳати технологӣ ё иқтисодӣ алоқаманди низоми ягонаи ташкилию хоҷагӣ табдил меёбанд;

- Ташкили сохторҳо, ташкилотҳо ҳамчун воҳиди ягонаи институтсионалӣ танҳо аз ҳисоби моликият мебошанд. Дар ин ҳолат доираи фаъолияти истеҳсолии хоҷагиҳо ва ё ташкилотҳо аз ҳисоби ба тариқи ҷузъҳои дохилихоҷагӣ ворид кардани як ё якчанд воҳидҳои истеҳсолии агросаноатӣ васеъ мешавад. Дар ин маврид асоси интегратсия диверсификатсия (дигаргунсозии) истеҳсолот мебошад. Чунин форматсияҳоро дар заминаи корхонаҳои кишоварзӣ, коркарди маҳсулот ва дигар корхонаҳо ташкил намудан мумкин аст. Дар оянда барои таъмини рушди истеҳсолот, ҳалли қазияҳои афзоиши бо ҷойи корӣ таъмини шуғли аҳоли ва ба даст овардани маҳсулоти бештари бо сифат бо хароҷоти камтарин мусоидат менамоянд, ки дар натиҷа ҳолати иқтисодии молистеҳсолкунандагон ва аҳоли баланд мешавад.

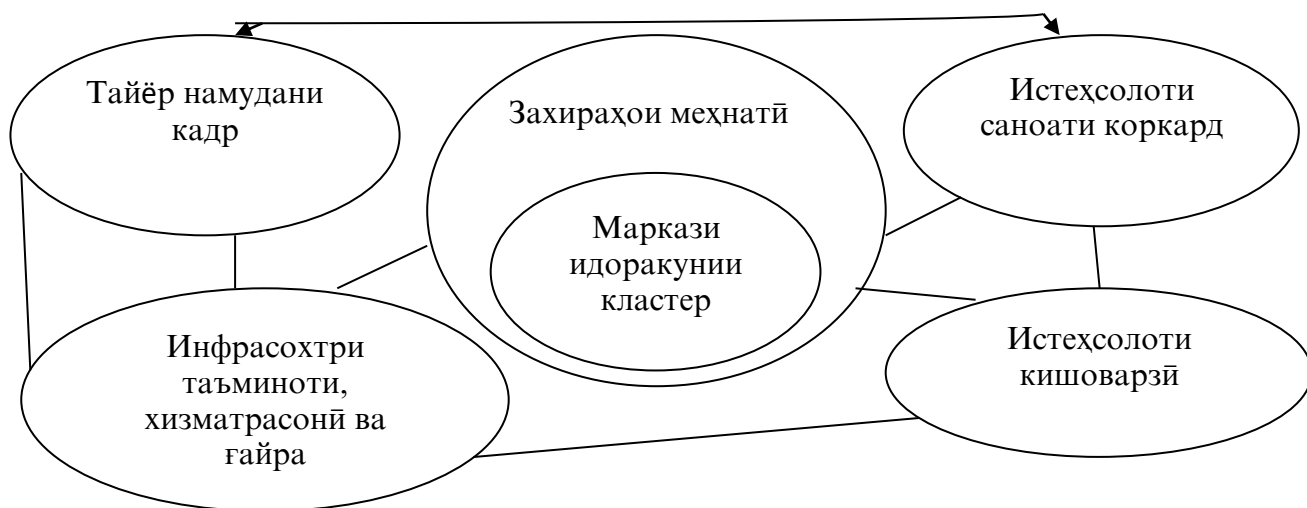
Хар як шаклҳои номбаршудаи форматсияҳои гуногуни агросаноатӣ дар Тоҷикистон аз ҷумла дар вилояти Суғд рушд менамоянд.³¹

Дар меҳвари ин мақсад қувваҳои истеҳсолкунанда нақши хосеро захираҳои меҳнатӣ иҷро менамоянд. Чуноне, ки маълум аст кластери мазкур тамоми сохторҳои истеҳсолӣ, инфрасохтори хизматрасони, таъминоти, маркетингӣ, иқтисодӣ, экологӣ, тайёр намудани кадр ва мутахассисони соҳаҳои мухталиф мавқеи хосро мебозанд.

Мақсади асосии кластер, ки ҳампайвасти фаъолияти соҳаҳои гуногунро амалӣ мегардонад, ба фикри мо, дар захираҳои меҳнатӣ қувваи бузурге буда, истифодаи онҳо гуногуншакланд (расми 3.2.3).

Соҳаи кишоварзӣ асосан, мавсимӣ буда, дар меҳвари талаботи он речаи кории дигар инфрасохторҳо ба он нигаронида мешаванд.

³¹ Насыров Р., Тагоев Дж. Х., Кабиров Н. Ш. Особенности интеграционных отношений сельскохозяйственных предприятий в рыночных условиях – Душанбе «Ирфон», 2020 С. 15-19.

Расми 3.2.3.-Ҳамкории ташкилотҳои кластер дар самти истифодабарии захираҳои меҳнатӣ

**Сарчашма Таҳияи муаллиф:*

Ташкили агрокластерҳои соҳавӣ ҳамчун асоси таъминкунандаи самаранок истифодабарии маҷмуи воситаҳои истеҳсолӣ, махсусан захираҳои меҳнатӣ баромад менамоянд.

Барои коҳиш додани таъсири мавсимнокии истеҳсолоти кишоварзӣ ва истифодабарии оқилонаи қувваи корӣ, дар давраҳои лозима ҷалб намудани онҳо дар ҷузъҳои доираи кластер, ки ба қувваи корӣ талаботи зиёд доранд, мувофиқи мақсад аст. Масалан, дар соҳаи пахтапарварӣ, баъд аз кишти пахта то гирифтани ҳосил, аксар кормандон мувофиқи технологияи истеҳсолӣ мувақатан кор намеkunанд, аз ин лиҳоз истифодаи меҳнати онҳоро дар соҳаҳои дигари ташкилотҳои кластер, масалан коркарди пахта зарур мешуморем. Дар натиҷаи чунин тартиби истифодаи қувваи корӣ шуғлнокии захираҳои меҳнатӣ меафзояд ва ҷалби мавсимнокии захираҳои меҳнатӣ ҳалли ҳудро меёбад.³²

Аз ин бар меояд, ки ҳангоми амали гаштани равандҳои технологияҳои истифодашаванда иштироки зиёди иҷрокунандагонро, (коргаронро) талаб менамоянд, ки ҳуди соҳаҳои кишоварзӣ таъмин

³² Олимов А.Х. Теоретические основы организация и развития агропромышленных кластеров /Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ “Иқтисодиёти кишоварзӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирӣ”. Душанбе: -2023. Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур. - С.85-90.

намудани кофии онҳоро доро нестанд. Дар ин сурат, коргарони сохторҳои дигари низоми мазкур метавонанд ин камбудиро аз тарафи меҳнаткашони худ амалӣ намоянд ва баръакс дар мавсима, ки равандҳои меҳнати соҳаи пахтакорӣ хотима ё хоҷиш меёбад, коргарони барзиёди онҳо ба сохторҳои дигар, ки талаботашон ба захираҳои меҳнатӣ меафзояд, дохил шаванд, ки дар натиҷа баробарии истифодаи қувваҳои меҳнатиро дар тамоми фасли сол амалӣ намоянд. Шакли чунин ҳамкорӣ сатҳи шуғли меҳнат бекориро аз байн бурда, ба гирифтани даромади иловагӣ, ки сатҳи иқтисодии коргаронро баланд менамояд, мусоидат менамояд.

Бартарии дигари шакли зерини пешниҳодшудаи истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар он аст, ки дар равандҳои истеҳсоли на танҳо коргарони касбӣ, балки донишҷӯён, мутахассисони соҳаи илм, тайёркунии кадр низ метавонанд ворид гарданд.

Масъалан ҳангоми таҳсил дар ташкилотҳои сатҳи гуногуни тайёр намудани кадр дар (мавсимҳои) ҳолатҳои лозимаи истеҳсоли инфрасохторҳои гуногуни кластер ҷалб карда шаванд, озодона иштирок намоянд. Бартарии тарзи мазкури истифодаи қувваи корӣ боз дар он аст, ки ҳангоми тайёр кардани кадрҳои баландихтисос дар донишгоҳҳо, мутахассисони равияҳои гуногун мувофиқи нақшаи таълими, гузаронидани таҷрибаомӯзии истеҳсоли пешбинӣ шудааст. Ин равандро донишҷӯёни самтҳои технологӣ, агрономӣ, ғимояи растанӣ, технологияи коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, техникӣ (муҳандисӣ, барқ, гидротехник,) иқтисодӣ (муҳосиб, иқтисодчӣ, молияшинос), низоми бонкӣ, иқтисодчӣ, менечер, маркетингҳо ва ғайра метавонанд дар ташкилотҳои дохили кластер фаъолият менамоянд, даромади (маош), иловатан низ ба даст оранд. Дар ин сурат, аввалан сатҳи дониши касбии мутахассисони оянда баланд ва дигар ҳавасмандии иқтисодии онҳо амалӣ мегардад ва ниҳоятан барои ташкилотҳои дохили кластер ҷустуҷӯи кадрҳои болаёқатро аз байн мебардорад.

Дар ниҳоят ташкили кластер мақсади дар пешгузоштаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ташкили на танҳо истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, балки таъмини коркарди ниҳоии он, ки самаранокии давлат, иқтисодиёт, шугли аҳоли, некуаҳволии зисти онҳо, фарҳангӣ, истеҳсоли ва иҷтимоии ҳар як фарди Ҷумҳурии Тоҷикистонро амалӣ менамояд, зарур мебошад.

Таҷрибаи ноҳияҳои Зафаробод, Мастчоҳ, Бобоҷон Ғафуров оид ба истифодабарии оқилонаи захираҳо, аз он ҷумла меҳнати об, ки дар натиҷа ҳалли масъалаҳои худтаъминкунии озуқавории кишвар объективона мутамарказ намудани захираҳои инфрасохторҳои иҷтимоии хизматрасонии маишӣ, таъминоти ва ғайраро талаб менамояд, ба фикри мо яке аз роҳҳои ҳалли он бунёди кластерҳо шуда метавонад. Ҳаёати сохтор ва кластерҳо ба ваколати Вазорати кишоварзӣ ва вазифаҳои дахлдори Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор гардидааст. Таъсиси кластерҳо оид ба соҳаи пахтакорӣ, ғаллакорӣ, зироаткорӣ, истеҳсоли ширу гӯшт, чорводорӣ ва ғайра бо бахшҳои рушдкарда оид ба растанипарварӣ, чорводорӣ, боғдорию тоқпарварӣ, картошка ва зироаткорӣ ҳамчун базаи асосии истеҳсолоти маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, гиёҳҳои шифобахши кӯҳӣ ва ғайра, ки онро «кластери кишоварзии кӯҳӣ» номидан мумкин аст, самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатиро таъмин менамояд.

3.3. Танзими давлатии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ

Яке аз сохторҳое, ки таъмини шуғли аҳоли ва самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатиро изофатан амалӣ намуда метавонад ин ташкили хоҷагиҳо, самти саноатӣ ба монанди коркард, нигоҳдорӣ, хизматрасониҳои шакл ва тарзҳои гуногун, аз ҷумла фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ ба тариқи тару тоза ва коркардашуда мебошанд.

Тараққиёти инфрасохторҳои дар ҷамъият вучуддошта, ки дар минтақа, ноҳия ва мавзёҳои истеҳсолии ҷойгиршудаи маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ ҳамчун сарчашмаҳое, ки ташаккул ва мукаммал шудани ҷойҳои корӣ, ки таъмини шуғлнокии захираҳои меҳнатиро дар қисмати иқтисодиёти мамлакат хусусан кишоварзӣ роҳандозӣ намуда метавонанд, ҳисобидан мумкин аст.

Соҳаи инфрасохтори мазкур доираи васеи гуногуни ташкилотҳо мебошад, ки дар онҳо самтҳои бисёри хизматрасонӣ мавзеи хосеро ишғол кардааст, ки яке аз самтҳои низоми нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ мебошад.

Дар шароити муосир ҳалли мушкилоти нигоҳдории кишоварзӣ то истеҳсол, нархи он, хусусан мевачот, сабзавот, картошка ва ғайра, ки захираҳои зарурӣ ва ҷойи кори навро таъмин мекунанд, мавқеи хосеро дороянд.

Аз ин бармеояд, ки таъмини раванди нигоҳдории боэътимод ва сифатан баланди маҳсулоти кишоварзӣ сарчашмаи афзоиши истифодаи самаранок ва оқилонаи қувваҳои корӣ барои гирифтани даромад, ғоидаи иловагӣ ва аз ҳама муҳимтарин қонунгардонидани талаботи аҳоли ба маҳсулоти баландсифатро низоми мазкур имкон медиҳад. Муҳлати таъмини содироти маҳсулоти кишоварзӣ дар бораи истеҳсолкунандагон ва ҳам истеъмолкунандагон ва бахшҳои молро имкон медиҳад, мунтазам тамоми фасли сол онро амалӣ намояд ва ҳарду то рафт дар раванди меҳнат эътироф кунем, ғоида ба даст оранд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ ва ватанӣ нишон медиҳад, ки бунёди чунин нуқтаҳои нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ бояд дар мавзёҳои истеҳсолии онҳо ё дохили худӣ хоҷагӣҳо аз нуқтаи назари самараноки ташкилӣ – иқтисодӣ бартариҳои хосеро дороанд ва онҳоро чунин муаррифӣ намудан мумкин аст:

- фароҳам овардани имконияти саривақтии ҷамъоварии ҳосили маҳсулоти кишоварзӣ, гузоштани онҳо дар амборҳои нигоҳдорӣ, ки дар натиҷа талафотро пешгирӣ намуда, сабаби баланд гаштани нишондиҳандаҳои миқдорию сифатии онҳо мегарданд;
- комилан бартараф намудан ё кам кардани шиддатнокии мавсимии истифодаи қувваҳои қорӣ кишоварзон, баробарии тақсими меҳнат дар ҳамаи фаслҳои сол таъсир расонанда;
- хоҷагӣҳои кишоварзӣ, молистеҳсолкунандагон маҳсулоти барои нигоҳдории тўлониро, ки истифода менамоянд, дар мавсими зимистону баҳор ба таври тару тоза ва сифатан хуб, ки талабот ба он зиёд мегардад, бо нархи баланд мефурӯшанд ва дар натиҷаи ба даст омадани даромад афзуншавии самаранокии ҳам хоҷагӣ ва ҳам марказҳои нигоҳдории маҳсулот амалӣ мегарданд;
- маҳсулоти камсифат ва партовҳои он, ки арзиши харидории кофиро доро нестанд, дар дохили хоҷагӣ коркард ё ҳамчун хӯрокаи чорво истифода мешаванд, ки он ҳам камшавии талафотро таъмин менамояд;
- дар натиҷаи оқилона ташкил намудани системаи нигоҳдории маҳсулот (дар амборҳои хоҷагӣ) шиддатнокии истифодаи воситаҳои истеҳсолот, хусусан нақлиёти боркаш дар мавсими ғунучини ҳосил паст мегардад.

Таҷриба исбот менамояд, ки беҳтар шудани сифати маҳсулот, коҳишёбии талафоти он, дар асоси риоя ва нигоҳдории меъёрҳо, талаботҳои стандарти шароит ва чорабиниҳои самти техникӣ –технологӣ, назоратӣ, ташкили истеҳсолот, аз аввал то ниҳии он (аз сари замин то

истеъмолкунандаи ниҳой) мувофиқи тавсияҳои олимони талафотро то 15-30% кам менамояд.³³

Аз ин лиҳоз, коҳиш ёфтани талафоти маҳсулот аст, ки аз сабабҳои бисёре амалӣ мегардад ва онҳоро шартан ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: якум - талафоте, ки дар чараёни равандҳои корӣ рӯя накардани тадбирҳои агротехнологӣ ва ташкили истеҳсолоти амалӣ мешаванд ва дуюм-талафоти пас аз зинаи истеҳсолоти ба амалномада. Ба фикри мо, маҳз дар кам кардани талафоти дуюм ё тамоман барҳам додани он аҳамият ва таъсири нигоҳдории маҳсулот хеле калон аст (расми 3.3.1).

Чуноне, ки мушоҳида мешавад амалӣ намудани раванди нигоҳдории маҳсулоти соҳаҳои мухталифи кишоварзӣ аввалан аз дурусти интихоби намудани тарзҳои нигоҳдории онҳо сарчашма мегардад, аз ин лиҳоз ба он аҳамияти ҷиддӣ дода, он аз давраи парвариш, ҷамъоварӣ, коркарди молӣ ва кашонидани маҳсулоти истеҳсолшаванда гузошта мешавад, ба сифати меваҷот аз он ҷумла ба натиҷаи ниҳоии истеҳсоли ғаъолияти хоҷагӣ таъсири мусбӣ мерасонад.

Аз нуқтаи назари илм ва таҷрибаи пешқадам, барои нигоҳдории маҳсулоти мувофиқи муҳлат ду усул истифода бурда мешавад (мувақатӣ ва мавсимӣ); барои амалӣ гаштани усули аввал барои анборҳои саҳроӣ (иншооти оддии мувақатӣ);

Барои усули дуюм- анборҳои доимӣ (иншооти доимӣ – (капиталӣ) табиӣ-сардшаванда, маҷбурӣ-сардшаванда, яхдонҳо), ки хароҷоти капиталӣ ва маблағгузориҳои мушаххасро талаб менамоянд

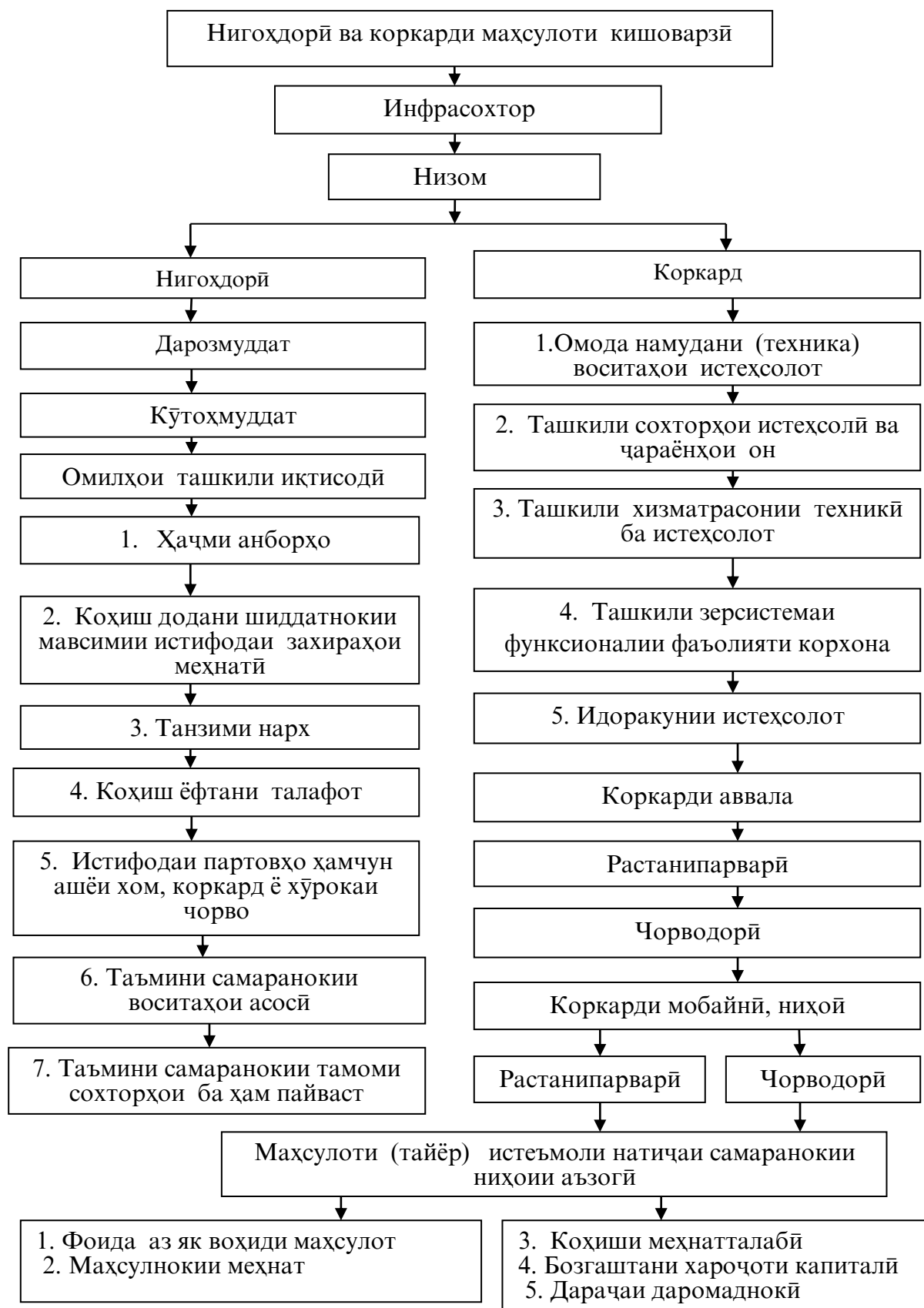
Усули якум танҳо барои нигоҳдории мувақатиӣ сабзаҳои истифода бурда мешавад.

Усули дигари раванди мазкури нигоҳдориро дар амалӣ гаштани ҳамаи маҳсулотҳои кишоварзӣ тавсия мешавад, ки он усули нисбатан муосир ва пешрафта ба ҳисоб меравад. Вобаста аз ғунҷоиши ҳонаҳо,

³³ Носиров Р., Самандаров И. Х., Шукуров И. Ш., Анваров И. М., Ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ-Душанбе: Маориф, 2018.- С. 324-326.

хусусиятҳои тарҳрезии онҳо, низом , муҳлат ва меъёри амалӣ гаштани равандҳои технологӣ ба тарзи иҷроиши нигоҳдорӣ, механиконӣ ва ҷо ба ҷогузории маҳсулоти нигоҳдошташаванда ба зершаклҳои гуногун тақсим мешавад.

Тарзи нисбатан беҳтар ва вобаста аз муайянкунандагони индикаторҳои технологӣ намуди мушаххаси маҳсулот ва самаранокии он интихоб карда мешавад. Ба омилҳои технологӣ – муҳлати амиқи нигоҳдорӣ, речаи он ва ҳудудҳои мусоид, ки талафотро коҳиш медиҳанд, баромад менамоянд. Маълумотҳои мазкур аз лоиҳаҳои таҳрезӣ гашта, тавсияҳо, меъёрҳои ҷойдоштаи иншоотҳои вучуддоштаи самти мазкур дастрас мешавад.

Расми 3.3.1.-Моделҳои танзими давлатии ташкили нигоҳдори ва коркарди маҳсулоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон

**Сарчашма: Таҳияи муаллиф*

Ба нишондиҳандаҳои иқтисодӣ хароҷоти капиталии ба иншоот сарфшуда ва хароҷот мавриди истифодабарии иншоот пайдошуда дохил мешаванд.

Вобаста аз муҳлати нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ онҳоро ба тарзи кӯтоҳмуддат то 1 моҳ ва дарозмуддат то 7 – 8 моҳ чудо кардан мумкин аст.³⁴

Аҳамияти нигоҳдории маҳсулот гуногун буда, муҳимтарин ҷабҳаҳои он - такмил додани технологияи нигоҳдорӣ ва истифода бурдани сардии сунъӣ, ки дар асоси он муҳлати нигоҳдории ҳамаи намуди маҳсулоти кишоварзиро хеле зиёд кардан мумкин аст. Масалан, муҳлати нигоҳдории сабзавоту мева дар анборҳои (яхдонҳои) махсуси хунуккунанда, назар ба табиӣ 6 ё 8 маротиба дароз мегардад; дар натиҷа муҳлати нигоҳдории истеъмолии маҳсулоти кишоварзӣ дар давоми сол бештар мегардад, ки он аҳамияти иқтисодӣ ва иҷтимоиро дорост.

Барои амалӣ намудани онҳо зарурияти инкишоф додани пойгоҳи моддӣ-техникии системаи нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ чун тадбирҳои ниҳоят муҳими иқтисодӣ ва иҷтимоиро амалӣ намудан лозим аст, ки ба самаранокии соҳаи кишоварзӣ таъсири худро мерасонад.

Пойгоҳҳои моддӣ-техникии системаи нигоҳдорӣ аз анборҳо, яхдонҳо, долонҳо, майдончаҳо, таҷҳизот, иншоот, техника ва мошинҳои махсуси (ба навъҳо ҷудокунанда, боркунӣ ва борфарорӣ, автокарҳо, воситаҳои нақлиёт, таҷҳизоти ченкунӣ, боркашӣ ва ғайраҳо) аз нигоҳдории он ташаккул меёбанд, иборатанд.

Баробари инкишоф додани пойгоҳҳои моддӣ-техникии системаи нигоҳдории маҳсулот, истифодаи комёбиҳои илму техника ва технологияи нав низ муҳим аст. Масалан, ҳангоми дар муҳити газӣ нигоҳ доштани меваю сабзавот дар яхдонҳо муҳлати нигоҳдории онҳо хело бештар гаштаанд (ҳатто тайи як сол) сифати маҳсулоти мазкур нигоҳ дошта мешавад.

³⁴Эзоҳ – муҳлати нигоҳдорӣ вобаста аз намуди маҳсулот ва тарзи нигоҳдории он дигаргун шуда метавонад.

Агар чанд сол қабл анбор ва нуқтаҳои нигоҳдории маҳсулоти кишоварзиро бештар ба ҷойи истеъмол (шаҳрҳо) наздик месохтанд, ҳоло баръакси онҳоро, дар назди истеҳсоли онҳо(хоҷагиҳо) амалӣ менамоянд. Аз нуқтаи назари иқтисодӣ-иҷтимоӣ ин дуруст аст, чунки дар деҳот захираҳои неруҳои қорӣ барои инкишоф ва раванги анборҳои нигоҳдорӣ вучуд дорад, ки таҷрибаи як қатор хоҷагиҳои деҳқонии ҷумҳурӣ ба мисоли хоҷагиҳои ангурпарварони номӣ Ҳоҷӣ Камол ва Ҳоҷӣ Неъмат далел шуда метавонанд. Сухан, албатта, на дар бораи пурра нигоҳ доштани қулли маҳсулоти кишоварзӣ меравад, балки бархе аз онҳое, ки барои нигоҳдори шароити хубро доро мебошанд ва талаботи доимиро дороянд, дар ин хоҷагиҳо тавсияҳои олимони соҳаи агро-технологӣ, ташкилӣ-иқтисодӣ, биологӣ ва физиологҳо аз ҷумла ДАТ тавсия ва истифода мегарданд.

Таҷрибаҳои истеҳсоли нишон медиҳанд, ки ҳангоми нигоҳ доштани картошка бо таври ғарам (бурт) бо шамолдиҳии бошиддат миқдори он назар ба анборҳое, ки шамолдиҳии оддиро истифода мебаранд, дар якхела будани ҳолати ғунҷоиши онҳо самаранокиашон се маротиба зиёд аст.

Дар охири муҳлати нигоҳдорӣ дар анборҳое, ки шамолдиҳии бошиддатро истифода мебаранд, баландии қабати картошкаи нигоҳдошташаванда 2,5 – 3 метр, вазни қиёсии лӯндаи пӯсидаҳо 3 – 4 % ва аз ҳисоби касалшудагон 13 %, дар ҳолати нигоҳдории картошка бо усули шамолдиҳии оддӣ, ки қабати он 1,5 метрро ташкил медиҳад, мутаносибан 11,3 % ва 27,4 % - ро ташкил медиҳанд. Ба ғайри он, аз анборҳои типӣ шамолдиҳии шиддатнок «дидан, ҷудо намудан, неш задан» аз байн рафта, муҳлати нигоҳдории картошка то 1,5 маротиба дароз гашта, хароҷоти меҳнат ба 1 тоннаи он 1,5 маротиба ва хароҷоти моддию пулӣ 1,7 маротиба кам мегардад.³⁵

³⁵ Салимзода А.Ф., Бобохонов Р.С. Технологии коркарди меваю буттамевагиҳо.- Душанбе, 2021.- С 426.

Нишондиҳандаҳои беҳтаринро ҳангоми нигоҳ доштани картошка ва дигар маҳсулотҳои мевагӣ ва сабзавотиро шакли нигоҳдории контейнерӣ таъмин менамояд, ки дар натиҷа дида баромадан, ҷудо кардан, аз як ҷо ба ҷойи дигар гузаронидан аз байн рафта, захмӣ шудани лӯндаҳо, пӯсиш ва неш заданашон аз байн меравад, ба ғайри он, контейнерҳоро якчанд қабат боло ба боло гузоштан мумкин аст, ки ғунҷоиши анборҳо зиёд шуда, истифодаи мошин, ки механикунии равандҳои кашонидан, боркунӣ ва борфарориро амалӣ месозад, имконпазир мегардад.

Самарнокии ниҳии нигоҳдории сабзавот, меваҷот, картошка ва дигар маҳсулотҳои кишоварзиро бо таври зайл муайян кардан мумкин аст (ба ҳисоби як воҳиди маҳсулоти нигоҳдошташаванда):

1. Коҳиши партовҳо дар муҳлати нигоҳдорӣ, кг, %;
2. Миқдори фурӯши маҳсулот баъди нигоҳдорӣ, кг;
3. Нархи фурӯши маҳсулот то ва баъди нигоҳдории он, сомонӣ;
4. Даромад аз фурӯши маҳсулот то ва баъди нигоҳдорӣ, сомонӣ;
5. Арзиши аслии истехсолӣ ва ниҳии маҳсулот, то нигоҳдорӣ, сомонӣ;
6. Хароҷотҳо ҳангоми нигоҳдорӣ (аз он ҷумла бо намудхояш, музди меҳнат ва ғайра), сомонӣ;
7. Арзиши аслии маҳсулот баъди нигоҳдорӣ, сомонӣ;
8. Фоида (зарар) аз фурӯш то ва баъди нигоҳдорӣ, сомонӣ;
9. Ҳаҷми фоидаи изофа аз ҳисоби нигоҳдории маҳсулот, сомонӣ/тонна;
10. Дараҷаи даромаднокии маҳсулот то ва баъди нигоҳдорӣ, %;
11. Хароҷоти капиталии анбор ва таҷҳизоти он, сомонӣ;
12. Муҳлати бозгашти хароҷоти капиталӣ, аз ҳисоби фоидаи изофа, сол.

Чуноне, ки нишондиҳандаҳо исбот менамоянд, ҳар яки онҳо мавқеъ, хусусият, ҷолибияти иқтисодӣ-иҷтимоӣ, технологиро инъикос менамоянд. Аз ин лиҳоз, дар мавриди лозима ҳамчун омили мушаххаси таъсиркунанда ё муайянкунанда, ки дар маҷмӯъ меҳнат таҷассум мегардад, баромад намуда метавонад.

Бо нишондиҳандаҳои зерин самаранокии нигоҳдории ҳамаи

маҳсулоти кишоварзиро, вобаста аз шакл ё системаи қабулшуда муайян намудан мумкин аст, ки ҳавасмандии ҳар як соҳибкорро барои амалӣ намудани нигоҳдорӣ асоснок карда метавонад.

Истифодаи самараноки захираҳои меҳнати соҳаи кишоварзӣ ва рушди он ташкил ва бунёди хоҷагиҳои коркарди маҳсулоти саноатии он мебошад. Аз як тараф кам шудани талафоти маҳсулоти тезвайроншавандаи кишоварзӣ, таъмини ҷойҳои нави корӣ амали гардад, аз тарафи дигар ба ҳадафи 4- уми стратегии давлат саноатикунии он таъсири бевоситаи худро мерасонад.

Муҳимтарин узви дигари таркибии (инфраструктура) сохторҳои ба кишоварзӣ хизматрасон, коҳиш ёфтани талафшавии маҳсулотро таъмин мекунанд, ин инфраструктураи коркарди (ибтидоии аввала) он мебошад. Мутаассифона, чи хеле таҷриба нишон медиҳад, дар бисёр хоҷагиҳо оддитарин техника ва таҷҳизоти коркарди маҳсулоти кишоварзӣ истифода намешаванд, чунки молистеҳсолкунандагон, базаи лозимаи техника, таҷрибаи кории кофӣ, маблағи заруриро доро нестанд.

Солҳои охир истеҳсоли ҳамаи маҳсулоти кишоварзӣ, хусусан мевачот афзоиш ёфтааст, аммо чуноне, ки таҷрибаи як қатор молистеҳсолкунандагон нишон медиҳанд, онҳо сифатан паст мебошанд, ки ташкили коркарди саривақтӣ ва истифодаи онҳо ҳамчун ашёи хом ба даст овардани маҳсулоти тайёри дорои сифатан баландро амалӣ карда метавонанд ва даромади изофа ба даст меояд.

Натиҷаи инкишоф ёфтани робитаҳои иқтисодии ҷумҳурӣ бо мамлакатҳои тараққиқардаи ҷаҳон аз нав таҷҳиизонидани корхонаҳои куҳан ва сохтани корхонаҳои хурду миёнаи нав бо техникаҳои ҳозиразамон барои тараққиёти самти мазкур шароитҳои мусоид фароҳам овардааст.

Ташкили корхонаҳои хурд чунон амалӣ гарданд, ки онҳо бо корхонаҳои бузурги самти мазкури вучуд дошта дар бозор рақобатпазир бошанд ва ҳамкорӣ намоянд. Барои нигоҳ доштани шартҳои мазкур молистеҳсолкунандагони хурд номгӯи молҳо ё маҳсулотҳоеро истеҳсол

менамоянд, ки корхонаҳои бузург бо он машғул намешаванд, чун, ки аз сабаби кам будани онҳо (ашёи хом) манфиати хуб ба даст намеоранд. Афзалияти корхонаҳои хурд дар он аст, ки онҳо бо осонӣ номгӯй ва миқдори маҳсулоти истеҳсолии хешро тағйир дода метавонанд, таҷҳизонидани техникии онҳо начандон гаронанд, аз захираҳои меҳнатӣ таъминанд ва маҳсулоти алоҳидаи мушаххасро истеҳсол намуда метавонанд, вале ба он маҳсулоте, ки онҳо дар корхонаҳои калони махсусгардонидашуда истеҳсол мешаванд, рақобатпазир нестанд.

Чуноне, ки дар боло қайд намудем, самаранокии ташкили коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ҳамчун ҷалбкунандаи захираҳои меҳнатӣ баромад менамояд бояд самаранокии худро доро бошанд, ки дар асоси нишондиҳандаҳои маълуми иқтисодӣ муайян менамоянд нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдорӣ мавҷуданд:

I Сифатӣ бо назардошти иштироки маҷмуи захираҳо, ки дар ниҳои худ бо арз чен карда мешаванд; даромад, ҳамагӣ харҷ, нарх ва арзиши як воҳиди маҳсулот, фоида, сатҳи даромаднокиӣ, ки истифодаи захираҳои истеҳсолиро дар ҳамагӣ ва дар алоҳидагӣ аз он ҷумла ба як коргар одам- соат, як гектар майдон, фондҳо, замин, меҳнат ва ғайра ташкил медиҳанд;

II. Ба нишондиҳандаҳои миқдори захираҳои истифодашуда инъикос мегарданд, ҳамагӣ замин, коргар, фондҳо, воситаҳои гардон, маблағ, саршумор ва ғайра. Дар маҷмуъ самаранокии ташкилӣ- иқтисодӣ, соҳибкорӣ дар онҳо акси ниҳои худро мегуздоранд.

Ташкили коркарди ашёи хоми маҳсулоти кишоварзӣ дар минтақаҳои истеҳсолӣ имкон медиҳад, ки ашёи хоми коҳиш додани талафот, хангоми ғунучин, кашонидан, бору баст намудани ҳосил амалӣ гардад. Аз ин лиҳоз, ташкили сохтмони корхонаҳои коркард дар хоҷагиҳо ва байнихоҷагиҳо ба мақсад мувофиқ мебошад. Мақсади ташкили коркард ва нигоҳдории маҳсулоти кишоварзӣ дар хоҷагиҳо натавонанд гирифтани фақат як фоида аз фурӯши маҳсулоти коркардшуда маҳдуд мегардад, балки илова бар ин хоҷагиҳо партовҳои гуногуни

истеҳсолиро ҳамчун хӯрокаи чорво метавонанд истифода баранд.

Таъмини баланди сифати маҳсулот, зироат коҳиш ё қатъ намудани талафот дар равандҳои истеҳсолӣ, аз аввал то гирифтани маҳсулот, коркард амалӣ гаштани нигоҳдорӣ, коркард ва ниҳоятан фурӯши он нақши хосеро мебозанд, хусусан оқилона ҷойгир намудан ё нуқтаҳои коркарди маҳсулот дар ҳудуди хоҷагӣ ё наздикии онҳо бо молистеҳсолкунандагони ашъи хом, комилан амалӣ гаштани технологияҳои саноатӣ- хусусан бепартов, таъмин ва омода намудани ҳолатҳои хуби интиқол ва нигоҳдории маҳсулот қофлати гирифтани самарани бештарро таъмин менамояд.

Иҷрои тавсияҳои мазкур таъмин ва таҷҳизонидани маҷмуи ташкилот ва хоҷагиҳои кишоварзӣ ва саноатӣ бо техникаи ҳозиразамони самарабахши рушди сармоягузори давлатӣ барои бунёд ва ташкили ҷузъҳо, анборҳо, яхдонҳо ва корхонаҳои коркард, ки пешгирӣ, талафот ва баланд гаштани сифати маҳсулотро амалӣ намуда метавонанд, ёрии бевоситаи давлат лозим аст.

Маълум мегардад, ки самаранокии истифодаи захираҳо, меҳнат дар ҳамаи ҷанбаҳои ҳаёти инсон таъсир мерасонад, хусусан дар соҳаҳои кишоварзӣ истеҳсол, коркард, нигоҳдорӣ, кашонидан ва фурӯш дар меҳвари мазкур фаъолияти маҷмуи ташкилотҳо, хоҷагиҳо, дигар ҷузъи ҷамъиятӣ бо восита ва тарзҳои гуногуни иштирок нақши хоси ниҳии иқтисодии ҳудро мегузоранд. Барои таъмин ва амалӣ намудани истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзӣ, схемаи ташкили истеҳсоли инфрасохтори зеринро дар асоси ҳампайвасти манфиати шарикии давлат ва бахшҳои хусусӣ пешниҳод менамоем (расми 3.3.2).

Расми 3.3.2.-Ҳамкории давлат ва бахши хусуси оид ба ташкили инфрасохтори нигоҳдорӣ, коркард ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ

**Сарчашма: Таҳияи муаллиф*

Чуноне, ки аз расми 3.3.2 бар меояд як ҷузъи низоми мазкур ташкили коркарди маҳсулоти кишоварзӣ мебошад, ки он вобаста аз хусусияти соҳа, дараҷаи тақсимоти ҷамъиятии меҳнат, ҷойгиршавӣ, намуди маҳсулот вобаста буда, панҷ (система) низоми бо ҳам алоқаманд ва пайвасти фаъолиятро дар бар мегирад:

1. Ташкили коркарди маҳсулоти кишоварзӣ;

2. Оомодасозии техника, таҷҳизотҳои лозима;
3. Сохтори ташкилии истеҳсоли ва ҷараёни асосии он;
4. Ташкили хизматрасонии техникӣ;
5. Ташкили зерсистемаҳои функционалии фаъолияти корхона;
6. Идоракунии истеҳсолот.

Мафҳум ва моҳияти ҳар як самти фаъолияти низоми тавсияшударо дар алоҳидагӣ дида мебароем:

1. Системаи оомодасозии техника, таҷҳизотҳои лозима бештар аз вазифаи бунёди намудҳои нави маҳсулот, аз ташкил ва оомодасозии технологӣ, интихоби таҷҳизоти лозима ва тарҳкашии он ба ҷо оварда мешавад. Самти асосии он бо дарназардошти тараққиёти минбаъдаи истеҳсоли, дараҷаи лозимаи сифати маҳсулот аст, яъне истеҳсоли маҳсулоти босифат ва самаранок таъсир мерасонад иборат аст;

2. Низоми дуҷуми он-ташкили самаранокӣ истеҳсолот ва равандҳои асосии он, ба ду зерсистема тақсим шудаанд иборат аст. Дар яки онҳо масъалаҳои ҳалли ҳудро меёбанд дар асоси ташкили оқилонаи сохтори истеҳсоли дар ҳуди корхона (ҳайат ва намуди ҷузъҳо), сатҳи кооператсия (ҳамкорӣ) ва махсусгардонии дохилӣ ва берунаи он алоқаманданд;

Зерсистемаи дигари он - ташкили равандҳои истеҳсолие, ки бевосита ба тарзи кори ҷузъҳо, сеҳҳои истеҳсоли ва таъминоти бе фосилаи амалӣ гаштани рафти онҳо ва ташкили фаъолияти коллективҳои меҳнатӣ алоқаманданд, ҳалли ҳудро меёбанд;

3. Низоми хизматрасонии техникӣ бисёрҷабҳа буда, 9 намуди асосии хизматрасонии техникиро дар бар мегирад ва онро мутахассисони ҳудӣ амалӣ менамоянд. Ба монанди: хизматрасонии нақлиёт, таъмир ва барқарорнамоии нигоҳдорӣ, тармими омили бино, таҷҳизот, асбобу анҷом ва хатҳои барқӣ, назорати техникӣ равандҳои истеҳсоли, таъминот бо сӯзишворӣ ва ғайра;

4. Низоми ҷаҳорум- ташкили истеҳсолот, аз равандҳои мушаххас (функционалӣ)-и фаъолияти корхона иборат буда, дар навбати худ

ҳамчун зерсистема баромад намуда, самти фаъолияти корхонаро ифода мекунад ва аз инҳо иборатанд:

- банақшагирии техникӣ-иқтисодӣ;
- банақшагирии қорӣ, фаврӣ;
- таъминоти моддӣ –техникӣ;
- ҳисоб ва ҳисоботи муҳосибӣ;
- фаъолияти молиявӣ;
- фурӯши маҳсулот ва маркетинг;
- такмил, таъмин ва баланд бардоштани савияи дониши кадрҳо, мутахассисон ва коргарон;
- масъалаҳои ҳуқуқӣ.

5. Ба системаи ниҳоии коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ идоракунии шомил аст, ки дар навбати худ аз махсусгардонии шакли ташкилӣ иборат буда, метавонад шаклҳои ба худ хосро гирад фармонфармоӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва психологӣ.

Фурӯш чун қузъи инфрасохтори савдо баромад намуда, дар фаъолияти давраи хотимагии хоҷагиҳои кишоварзӣ истеҳсол-истеъмолро дар бар мегирад. Амалӣ гаштани (дархост) талабот, пешниҳод (таксимодро) ва таносиби онро дар мисоли маҳсулоти ниҳоии комплекси агросаноатӣ вобаста аз тағйирёбии бозор натиҷабардорӣ менамояд.³⁶

Тарзи дигари таъмини истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ ин ташкили раванди фурӯши маҳсулоти комплекси аграрӣ аст, ки аз низоми корхона, ширкат, иттиҳодияи ғуноғунро дар бар мегиранд, иборатанд. Дар хоҷагиҳо, ширкатҳои вилояти Суғд онҳо ҳампайвасти бевосита бо якҷоягии ҳамкориҳои истеҳсолот-коркард, саноат ва савдо амалӣ мегардад. Ба зумраи чунин сохторҳо ворид мегарданд: иттиҳодия ва ширкатҳои истеҳсолӣ- савдоӣ, кишоварзӣ-саноатӣ-савдоӣ (фурӯш), яъне ташкилотҳо ва корхонаҳои маҳсулот

³⁶ Алиҷон Бойматов Маркетинг.- Хучанд, 2005.- С. 198- 207.

тайёркунӣ, коркарди саноатӣ ва фурӯши он ва онҳое, ки ба низоми махсуси «Тоҷикматлубот» шомиланд ва ҳамкорӣ менамоянд дар бар мегиранд.

Шакли матлубот дар мамлакат вучуд дорад ва амал менамояд кооперативҳои «Тоҷикматлубот» мебошанд, ки бо ташкилотҳои гуногуни мағозаҳои хизматрасонӣ, фурӯши коркард, маҳсулоти кишоварзӣ ва саноатӣ, ташкилотҳои молиявӣ, қарзӣ ҳамкорӣ менамоянд. Равандҳои фаъолияти ташкилотҳо ва корхонаҳои филиали «Тоҷикматлубот» дар ноҳияҳои вилояти Суғд дар арсаи муносибатҳои савдоии комплекси агросаноатӣ хеле гуногун ва бисёрҷабҳанд.

Дар раванди бурда расонидани мол аз истеҳсолот то ба истеъмолот савдои яклухт ва чакана мавқеи хосро ишғол мекунанд. Онҳо барои сарфа намудани хароҷоти муомилот ва ташкили самараноки истеҳсол ва истифодабарии мол нақши асосиро мебозанд.

Соҳаи савдои яклухт ва чакана аз бисёр ташкилотҳо иборат мебошад, ки онҳо бо ҷойивазкунии молҳо дар раванди аз ҷойи истеҳсол ба ҷойи истеъмол бурда расонидани онҳо машғул мешаванд. Савдои чакана ин ҳамагуна фаъолият оид ба фурӯши молҳо ва хизматҳо ба истеъмолгарони охирин барои истифодаи ғайритиҷоратии шахсӣ мебошад ва шаклҳои гуногунро дар бар мегирад.

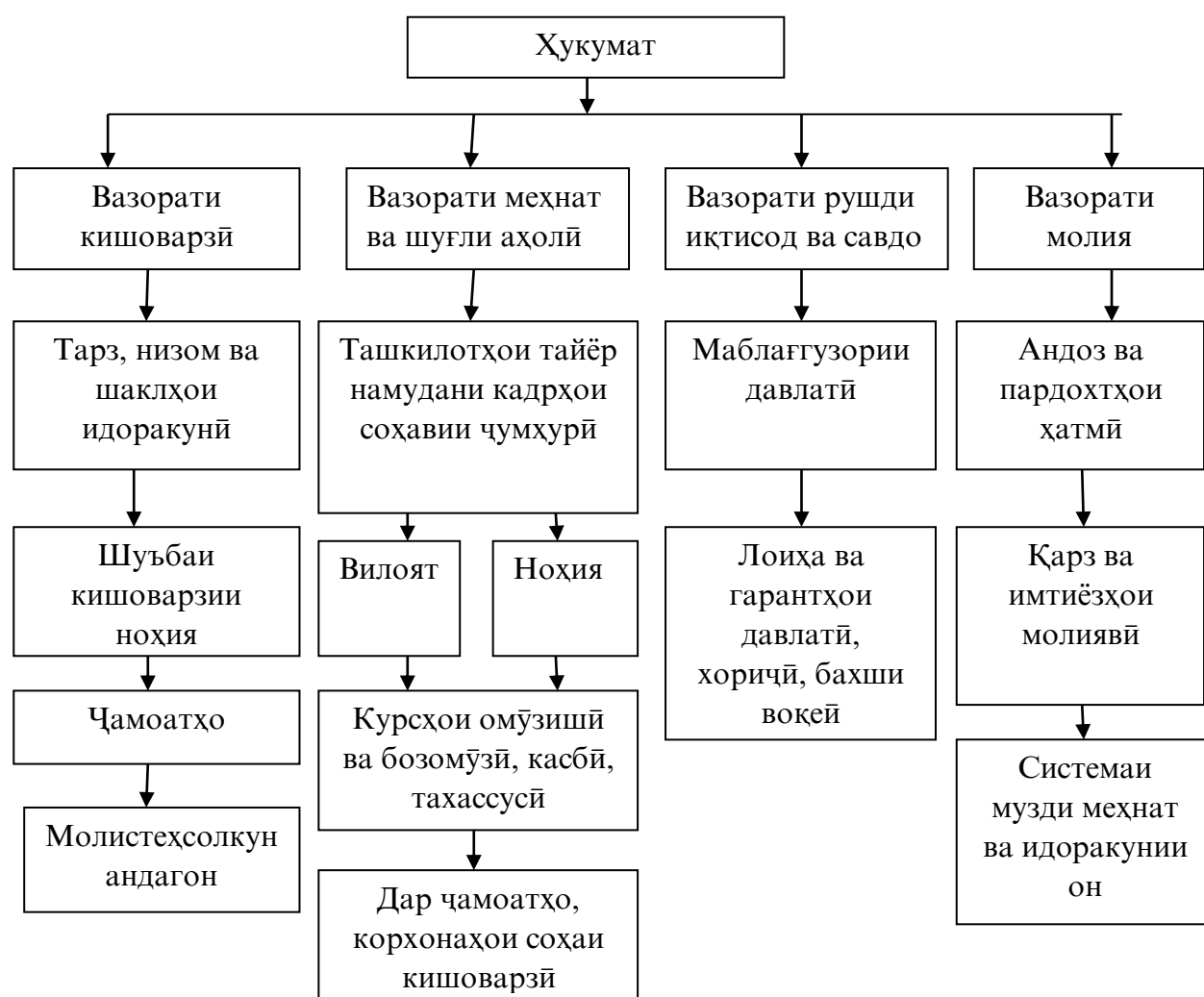
Барои самаранок амалӣ гаштани раванди фурӯш, ки ҳам фурӯшанда ва ҳам занҷираи миёна равона ва харидор ҳампайвастии манфиатҳои худро соҳиб гарданд, бояд шаш талабот ба мисоли интихоби принципҳои асосии кории савдо ва сохтори ташкилии он, ҳаҷм ва системаи музди меҳнати кормандони савдо; ҷалб ва интиҳоб намудани агентҳои савдо; омӯзонидани онҳо: назорат аз болои кори онҳо; санҷиши самаранокии кори онҳо, ки ба натиҷаи дилхоҳ меоранд зарур аст, риоя гарданд.

Таҷриба, илм, истеҳсолот ва таҳлилҳои амалӣ гашта оид ба ташкили механизмҳои истифодабарии захираҳои меҳнатӣ идоракунии

он аз ҷониби давлат мебошад. Пешниҳодҳои мо оид ба самтҳои ташкили нигоҳдорӣ, коркард, фурӯш, маҳсулоти хоҷагиҳои кишоварзӣ, ки бояд амалӣ гарданд, бе иштироки давлат назорат намудан ғайриимкон аст.

Яъне, дар он ҷое захираҳо, аз он ҷумла меҳнат мавриди истифода қарор мегирад, дар ҷорҷӯбаи қонунҳои конситутсия бояд амалӣ гардад.

Риоя намудани талаботи моро водор сохт, ки низомро таҳия ва тавсия намоем, ки аз бахшҳои он махсус ва тарз, низом, тарзи оқилона идоракунии захираҳои меҳнатиро дар бар мегиранд (расми 2).

Расми 3.3.3.-Низоми идоракунии захираҳои меҳнатӣ аз ҷониби давлат

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Низоми тавсиянамуда ҷор вазоратро дар бар гирифта шароити ҳамкории онҳоро амалӣ менамояд. Дар миқёси ҳар як вазорат мушаххас, самт, сохтор, намуд, низоми идоракунӣ, молия, андоз, кадр ва дигар

масъалаҳои мубрамро ки барои идоракунии захираҳои меҳнатӣ таъсир расонда, натиҷаи меҳнати молистеҳсолкунандагони кишоварзии вилоятро беҳтар менамоянд, хизмат менамоянд. Хусусан Вазорати рушди иқтисод ва савдо дар меҳвари қонунҳои мушаххаси Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба самти мазкур нақши муҳимро мебозад.

Аз сабаби маҳдуд будани ҳаҷми диссертатсия онро васеъ таҳлил накардем.

Хулосаи боби 3

1. Яке аз самтҳои афзалиятноки истифодаи захираҳои меҳнатӣ, ин таъмини сифатан баланди хизматрасониҳои техники, ки дар он мафҳуми хосро тайёр намудани кадрҳои лозима ишғол менамоянд аз ин лиҳоз ба инобат гирифтани талаботи бозори меҳнат ва хусусиятҳои соҳаҳои алоҳидаи кишоварзӣ ба монанди омода гаштани мутахассисони сатҳи гуногун (маълумоти миёнаи махсус) дар асоси риоя намудани қонуни музди меҳнат аз миқдор ва сифати меҳнати сарфшуда, дараҷаи касбӣ-хунарий, тахассусӣ ва маърифатӣ, меъёри хароҷоти меҳнат, ташкили коллективҳои меҳнатӣ, ки ҳолати иҷтимоии аҳоли ва натиҷаи ниҳоии он, ки таъсири бевоситаи худро мерасонанд, муайян ва тавсия шудааст.

2. Омилҳои афзоиши маҳсулнокии меҳнат ва самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, ки бо ҳам алоқаманд ва аз ҳам вобастагӣ доранд дар радифи он шаклҳои ҳавасмандии он тавсия шудаанд, ки касбият (клас), собиқаи корӣ, тавсияҳои ихтироотӣ дар соҳаҳои растанипарварӣ ва чорводорӣ дар миқёси иҷроқунандагон, дараҷаи дигар ҳавасмандихоро дар бар мегирад, ки амалӣ гаштани онҳо метавонад суръати рушди ММД ва ба беҳтар гаштани некуаҳволии аҳоли мусоидат намоянд, дар баробари он назорат ва натиҷабардории ҳақиқӣ, ҷарима низ ҳамчун фишанги идоракунии ҳавасмандии музди меҳнат тавсия шудаанд.

3. Ҳавасмандӣ омили муҳими баланд бардоштани истифодабарии самаранокии захираҳои меҳнатӣ ба ҳисоб рафта, дар асоси таҳлилҳо бо назардошти омилҳои ба он таъсиркунанда ва ҳалли мушкилоти пардохти

музди меҳнати ҷойдоштаи роҳбарон ва мутахассисон аз даромади умумӣ, ки ба натиҷаи иқтисодии ниҳоии хоҷагӣ бевосита таъсир мерасонад, пешниҳод шудааст.

4. Ба сифати яке аз механизмҳои ташкили истифодабарии захираҳои меҳнатӣ кластерикунӣ баромад менамояд, Самаранок истифода бурдани захираҳои меҳнатӣ дар асоси ҳамгироии ҷузъҳои ҷудогонаи агрокластер ба афзоиши дараҷаи шугли кормандон ва коҳиш додани мавсимнокии истифодаи онҳо мусоидат менамояд дар он алоқамандии технологияҳои инноватсионӣ дар растанипарварӣ ва чорводорӣ, мустаҳкам намудани робитаи илм бо истеҳсолот, ки заминаи рушди боустувори иқтисодиёти миллиро ҳамчун маҳсули меҳнати коргарони соҳаҳои гуногун ба ҳам пайваست ва алоқаманданд ва шароити зарурӣ фароҳам меоранд, пешниҳод шудааст.

5. Самаранокҳои танзими давлатии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар шароити кунуни метавонад барои рушди истеҳсолот алаҳхусус истеҳсолоти кишоварзӣ, ки дар он маҳсулнокии меҳнат нисбат ба дигар соҳаҳо фарқият доранд ва барои таъмин намудани истифодаи захираҳои меҳнат мусоидат менамояд, тавсия шудаанд.

6. Шакли дигари такмили механизми истифодабарии захираҳои меҳнатӣ-моделҳои танзими давлат ташкили коркарди саноатии он мебошад, ки аз як тараф коҳиш додани талафоти маҳсулоти тезвайроншавандаи кишоварзӣ, таъмини ҷойҳои нави корӣ бошад аз тарафи дигар ба ҳадафи 4-уми стратегии давлат саноатикунонии он таъсири бевоситаи ҳудро мерасонад, таҳлил ва хулосабардорӣ шудаанд.

7. Барои ташаккули механизмҳои истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ҳамкориҳои давлат ва бахшҳои хусусӣ дар инфрасохтори он, ки аз нигоҳдори, коркард, сармоягузорӣ ва содироти маҳсулоти кишоварзӣ аст, ки таъмин намудан бо ҷои кор, ҳавасмандии, шугли маҳсулноқ, амалӣ гаштани талаботи бозори меҳнат бо захираҳои меҳнатии

соҳибтаҷриба мусоидат намуда коҳишёбии сатҳи бекорӣ фароҳам меоранд, оварда шудааст.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

1. Асосҳои илмӣ истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, механизмҳои он аз он ҷумла иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ташкилӣ, мафҳуми бозори меҳнат, моҳият, зарурият ва аҳаммияти онҳо бо назардошти таҳқиқотҳои олимони бурунмарзию ватанӣ таҳлил ва хулосабардорӣ гардида, нуктаи назари муаллиф оид ба мафҳуми он «Захираҳои меҳнати гуфта, ашхоси қобили меҳнатиеро меноманд, ки дорои дониш, малака ва маҳорати хоси касбӣ буда, дар соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ фаъолият намуда, дар ниҳои арзиш ба амал меоранд, аз натиҷаи меҳнати худ қаноатманданд ва аз ҷиҳати илмӣ дастовард мебошад» пешниҳод шудааст [8-М].

2. Бо назардошти шароити ҳозира дараҷаи истифодаи захираҳои меҳнатӣ ҳамчун тавсифи интегралӣ нақш ва мавқеи одамон дар системаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ қарорҳои идоракунӣ доир ба инкишофи масъулият ва ҳавасмандии коргарон, барои ба даст овардани мақсадҳои дарозмуддат ва таъминоти талаботҳои инфиродӣ, аз ҳолати дигаргуншавии иқлим ва табиат, ки дар ниҳоят ба маҳсулнокии меҳнат таъсири бевоситаи худро мерасонад, вобаста аз сифат гурӯҳбандӣ шуда, низоми идоракунӣ ва омилҳои асосии таъсиркунандаи онҳо муаррифӣ шудаанд [4-М].

3. Хусусиятҳо ва масоили истифодабарии самаранокии захираҳои меҳнатӣ дар мисоли давлатҳои хориҷа (ИМА,ФР) ва ватанӣ ба монанди таҷрибаи Федератсияи Россия-оид ба баҳисобгирии меҳнат ва омили ҳисоботии низоми таснифоти аҳоли, ки конфронсҳои байналмилалӣ оморшиносони меҳнат ва Созмони Байналмилалӣ Меҳнат тавсия намудааст, гузаштаст ки мувофиқи он низоми мазкур аз ҷиҳати иқтисодӣ ба фаъол ва ғайрифавол тақсим мешавад, тавсия шудаанд, ки барои

баланд бардоштани истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз он ҷумла вилояти Суғд, мусоидат менамояд [3-М].

4. Таҳлили ҳолати истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ва механизмҳои он таъсири вазъи демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташаккули он муайян намудани ҳолати дигаргуншавии тағйирёбии захираҳои меҳнатиро вобаста аз тағйирёбии шумораи аҳоли, ғавт ва афзоиши он, муҳоҷирати аҳолии деҳот ва шаҳр, дар мисоли вилоят ва ноҳияҳои алоҳидаи он таҳлил ва натиҷабардорӣ гашта имкон медиҳад, ки ҳолатҳои мазкур дар байни ҳуди ноҳияҳои вилоят тафовути хосро доранд, ноҳияҳое, ки ба шаҳр наздиканд зиёд буда (н.Мастҷох) ва миқдори аз ҳама паст (н. Ашт) ки дар он рушди соҳаи кишоварзиро дороянд, мавқеи хосро ишғол менамояд дида мешаванд. [2-М].

5. Ҳавасмандӣ яке аз омилҳои муҳими баланд бардоштани истифодабарии самаранокии захираҳои меҳнатӣ ба ҳисоб рафта, дар асоси таҳлилҳо бо назардошти омилҳои ба он таъсиркунанда ва ҳалли мушкилоти пардохти музди меҳнати ҷойдоштаи роҳбарон ва мутахассисонро аз даромади умумӣ, ки ба натиҷаи иқтисодии ниҳони ҳоҷагӣ бевосита таъсир мерасонад, пешниҳод шудааст [1-М].

6. Шакли дигари такмили механизми истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ва модели танзими давлатӣ, ин ташкили коркарди маҳсулоти саноатӣ мебошад, ки ба коҳиш додани талафоти маҳсулоти тезвайроншавандаи кишоварзӣ ва таъмини ҷойҳои нави корӣ мусоидат менамояд, аз тарафи дигар ба ҳадафи 4-уми стратегии давлат саноатикунони он таъсири бевоситаи ҳудро мерасонад [6-М].

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

1. Дар асоси таҳлили ташаккулёбии захираҳои меҳнатӣ ва нишондиҳандаҳои самтҳои истифодабарии онҳо дар шароити иқтисоди бозоргонӣ муайян шуда, методикаи арзёбӣ намудани он таҳия шудааст.

2. Яке аз самтҳои афзалиятноки истифодаи захираҳои меҳнатӣ, таъминоти сифати баланди хизматрасониҳои техникӣ ҳангоми тайёр

намудани кадрҳои лозима ба инобат гирифтани талаботи бозори меҳнат ва хусусиятҳои соҳаҳои алоҳидаи кишоварзӣ-омода гаштани мутахассисони сатҳи гуногун (маълумоти миёнаи махсус) дар асоси риоя намудани қонуни музди меҳнат аз ҳаҷми он аз миқдор ва сифати меҳнати сарфшуда, дараҷаи касбӣ-хунараӣ, тахассусӣ ва маърифати меъёри хароҷоти меҳнат ташкили коллективҳои меҳнатӣ, ки ҳолати иҷтимоии аҳоли ва натиҷаи ниҳии он, ки таъсири бевоситаи худро мерасонанд, тавсия шудааст [7-М].

3. Омилҳои афзоиши маҳсулнокии меҳнат ва самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, ки бо ҳам алоқаманд ва аз ҳам вобастагӣ доранд дар радифи он шаклҳои ҳавасмандӣ тавсия шудаанд, ки касбият (клас), собиқаи корӣ, тавсияҳои ихтироотӣ дар соҳаҳои растанипарварӣ ва чорводорӣ дар миқёси иҷрокунандагон, дараҷаи дигар ҳавасмандихоро дар бар мегирад амалӣ гаштани онҳо метавонад, суръати рушди ММД ва беҳтар гаштани некуаҳволии аҳоли мусоидат намоянд, дар баробари он барои назорат ва натиҷабардории ҳақиқи чарима низ ҳамчун фишанги идоракунии ҳавасмандии музди меҳнат акси худро ёфтааст [9-М].

4. Ба ҳайси яке аз механизмҳои ташкили истифодабарии захираҳои меҳнатӣ кластерикунӣ баромад менамояд, дар он алоқамандии технологияҳои ояндадори пешқадам дар растанипарвари ва чорводори мустаҳкам намудани робитаи илм бо истеҳсолот ки дар маҷмӯъ заминаи рушди боустувори иқтисодиёти миллиро ҳамчун маҳсули меҳнати коргарони соҳаҳои гуногун ба ҳам пайваست ва алоқаманд ташкил медиҳанд, шароити зарурӣ фароҳам меорад, пешниҳод шудааст.

5. Самаранокии танзими давлатии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар шароити кунунӣ метавонад барои рушди истеҳсолот, алалхусус истеҳсолоти кишоварзӣ, ки дар он маҳсулнокии меҳнат нисбат ба дигар соҳаҳо фарқият доранд. Аз ин лиҳоз, барои таъмин намудани истифодаи захираҳои меҳнат мусоидат менамояд.

6. Самти дигари ташкили истифодабарии захираҳои меҳнатӣ ин ҳамкории давлат ва бахшҳои хусусӣ оид ба инфрасохторҳои нигохдорӣ, коркард ва фурӯши маҳсулоти кишоварзи дар самтҳои зерин ба монанди коркард, нигохдорӣ, фурӯш, сармоягузорӣ натиҷаи ниҳоеи ҳар як аъзо инчунин низоми идоракунии захираҳои меҳнатӣ аз ҷониби давлат ба роҳ монда шудааст, ки бо ҷои кор таъмин намудан, ҳавасманд намудани шуғли маҳсулноқ, таъмини эҳтиёҷоти бозори меҳнат бо захираҳои меҳнатии соҳибтаҷриба; мусоидат намудан ба коҳишёбии сатҳи бекорӣ дар асоси амалигардонии барномаҳои омодакунӣ ва аз нав тайёркунии қувваи корӣ дар соҳаи кишоварзӣ фароҳам меоранд.

РҶҶХАТИ АДАБИЁТ

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ:

1. Концепсияи рушди шуғли пурмахсул дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2040. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 майи соли 2022, №263.
2. Концепсияи муҳоҷирати меҳнати шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хориҷа, 2001.- С. 6-7.
3. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1994.- С. 11-12.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли» [Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2003 - №8 - м.467; 2005 - №12 - м. 650; 2007 - №7 - м. 687; 2008 - №12 - қ. 2. м.1006; 2011, - №6 - м. 437;
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17.05.2018 с. № - 1526; ҚҚТ аз 25.06.2021 с. №1789
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муҳоҷират»[Матн] // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - 1999 - №12 - м. 320; 2002 - № 4 - қ. 1. м. 248; 2005, - №12 – м. 657; 2008 - №12 - қ. 2. м.1004; 2010 - №1 - м.15.
7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Стратегияи давлатии рушди бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020»// аз 27.04.2015, № 238.
8. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи давлатии мусоидат ба шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018 - 2019» // аз 26 октябри соли 2017, №499.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва берунии ҷумҳурӣ» аз 23.12.2022с. [Захираи электронӣ]. “ Речаи дастрасӣ: <http://president.tj/ru/node/29824> (Санаи мурочиат 15.01.2023).
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 28.12.2023.

11. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 1 октябри соли 2016, №392) дар бораи «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030». – Душанбе, 2016. – 89 с.
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи дурнамоҳои давлатӣ, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон (аз 3 августи соли 2018, №1544)». – 148 с.
13. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти замин» (аз 5 марти соли 1992, №594). – 7 с.
14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими давлатии ҳосилхезгардонии заминҳои таъиноти кишоварзӣ» (аз 15 июли соли 2004, №56). – 11 с.
15. Закон Республики Таджикистан «О занятости населения». – Душанбе. 1996.

Маъруза ва мақолаҳо

16. Азимов, А.Ҷ. Нишондиҳандаҳои омории вазъи демографӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт [Матн] / А.Ҷ. Азимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, 2022. – № 2. – С. 78-83.
17. Амонова Д.С. // Достижения в сфере труда, миграции и занятости населения в период независимости: матер. Респ. науч.-практ. конф., посв. 30- летию Государственной Независимости Республики Таджикистан (24 сентября 2021 г., г. Душанбе, ГУ «НИИ труда, миграции и занятости населения» МТМиЗН). – Душанбе, 2021. – С. 31-41.
18. Ашуров, С.Б. Влияние социально-культурных факторов на процесс перехода молодёжи от образования к труду. // Вестник университета. – Душанбе: Российско-Таджикский (славянский) университет, 2018. – № 2 (62). – С. 100-108.
19. Ганиев Т.Б. Давлатов С.Н. Непрерывное профессиональное образование основа развития человеческого капитала // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия

социально-экономических и общественных наук.-2022. - №1.-Душанбе: ТНУ, 2021. - С.28-34. – 0,6 п.л., в соавторстве, автором – 0,3 п.л. (на тадж. яз.) ISSN 2413-5151. 0.041

20.Джаббаров А.Дж., Марупова Н.Ш. Продуктивная занятость как фактор социальной защищенности населения //Таджикистан и современный мир.- Душанбе: ЦСИ, 2019. - №5(68).-С.45-55. ISSN 2075 – 9584

21.Дустбоев Ш. Состояние и перспективы развития туризма в Республике Таджикистан//Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан: Таджикистан и современный мир. – Душанбе: ЦСИ, 2019. - №5(68). - С.56-67. ISSN 2075-9584.

22.Исвалиев, Б.Дж. Влияние социально-экономических факторов на мотивацию кадров высших учебных заведений [Текст] / Б.Дж. Исвалиев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социальноэкономических и общественных наук. – Душанбе. 2018. – №8. – С.32-36. ISSN 2413-5151.

23.Олимов А.Х. Теоретические основы организация и развития агропромышленных кластеров /Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ “Иқтисодиёти кишоварзӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирӣ”. Душанбе: -2023. Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур. - С. 85-90.

24.Олимов А.Х. Моҳият, қонуниятҳои таъсис ва сохтори кластерҳои агросаноатӣ /Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи “Рушди системаи идоракунии инноватсияҳо дар корхонаҳои саноатӣ”. Кӯлоб: -2023. Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. - С.181-183

Захираҳои электронӣ:

25.Ефименко И. А. Устойчивое развитие региональных рынков труда Республики Беларусь [Электронный ресурс]/ Ефименко И. А. – Электрон текстовые дан. режим доступа к журнала

[https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/4674/144%20-%20150.pdf?](https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/4674/144%20-%20150.pdf?Sequence=1&isAllowed=y)

Sequence =1&isAllowed=y. Сана 20.03.2020 162 9.

26.Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов [Электронный ресурс]

27. Смит А. –журнала(1776). Режим доступа: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/smit/smit_1. Сана: 10 май 2020.

28.Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 28.12.2023 [Манбаи электронӣ]: <http://president.tj/node/19088> 149

29.Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 21.12.2021 [Манбаи электронӣ]: <http://president.tj/node/27417>

30.Сельское хозяйство в мировой экономике [Электронный ресурс]: <http://finuni.ru/selskoe-khozyaystvo-v-mirovoy-ekonomike/>.

31.Официальный сайт Госкомстат РТ- www.stat.tj

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

32.Азимов А.Дж., Ахмедов К.А. Развитие рынка труда Республики Таджикистан в условиях формирования индустриальной экономики.- Худжанд: Ношир, 2023. – 124с. ISSN 978-99985-35-39-8

33.Аширова Т.Т. Современные проблемы оценки человеческого капитала // Вопросы статистики. - 2003. - № 3. - С. 26 - 31.

34.Абдуллоев Х. А. Бозори меҳнат ва асосҳои демографии он.-Душанбе, 2010.- С 336.

35.Алиджанов Д.А. Импортозамещающий экономический рост в современных условиях Республики Таджикистан (монография). Худжанд: Нури маърифат, 2021.- С 368

36.Адамчук В.В., Романов О.В., Сорокина М.Е. Экономика и социология труда – М, 1999.-С. 68-76.

37.Акрамова Х.А. Рынок женского труда. Веб. Демографическая ситуация в переходной экономике. – Душанбе,1999. – С.7.

38.Акопян П.Л. Формирования рынка труда и повышение

эффективности использования трудовых ресурсов сельского хозяйства.- М., 2013

39.Алимов А.А. О социальных переменных и проблемах использования рабочей силы в Согдийской области //Экономика Таджикистана: стратегия развития. – Душанбе,2006.-№ 2.

40.Автономов В.С. Человек в зеркале экономической теории: (Очерк истории зап.экон. жизни) // Рос. АН, Ин-т мировой экономики и международных отношений. -М.: Наука, 1993. -174с.

41.Асроров И.А., Джураев А. Материально-техническая база и экономический механизм реализации продовольственной программы. – Душанбе: Ирфон, 1984.–112 с.

42.Алиҷон Бойматов Маркетинг: Хуҷанд, 2005. С. 198- 207.

43. Борисов. Е. Ф. Основы экономики : учебник и практикум для среднего профессионального образования - Москва : Издательство Юрайт, 2024. - 383 с.

44. Боровик. В. С. Основы социологии и политологии: учебник для ссузов / Москва : Издательство Юрайт, 2014. — 447 с.

45.Байзоев А. ва дигарон Таҳлили вазъи таҳсилоти оӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (хуҷчати таҳлилӣ).- Душанбе, 2006.- 43 с.

46.Балацкий Е.В. Гибкость рынка труда: опыт макроэкономической оценки //Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – №2.

47.Балацкий Е.В. Россия: проблема безработицы в переходный период//Проблемы теории и практики управления. – 1998. – №1.

48.Безработица, структурная перестройка экономики и рынок труда в Восточной Европе и России. – М, 1995.

49.Беккер Г.С. Экономика семьи и макроповедение //США: экономика, политика, идеология. – 1994.– № 2-3.

50.Березовская М.В. Инфляция и занятость.- М,1995.-С.24.

51.Богдановский В.А. Труд и занятость в сельском хозяйстве. Вопросы экономики. – 2005. – №6.

52.Бондаренко Л.В. Бедность в сельской России. – М.,2005.

- 53.Большакова Г.К. США: роль корпораций и государства в подготовке кадров. – М., 1987.
- 54.Бобозода Г. Дж. Современный мировой финансовый кризис и его влияние на экономику Таджикистан.-Душанбе, 2009. -164 с.
- 55.Бушмарин И. Квалификация рабочей силы - ведущий компонент производительных сил //1999, МЭМО, № 10. -С.66-73.
- 56.Бабаджанов Р.М. Региональные проблемы использования трудовых ресурсов в Тадж. СССР. / Проблемы занятости населения и подвижности трудовых ресурсов в Средней Азии и Казахстана. – Фрунзе: Илим, 1989. – С. 60-67.
- 57.Васильчук Ю.А. Трансформация потребностей – развитие личности и общества // Помес. –1994.– №5.
- 58.Васильчук Ю.А. Постиндустриальная экономика и развитие человека //МЭМО. 1997, № 9. -С.74-86.
- 59.Вильховченко Э. Прогресс труда на современном этапе НТР //Мировая экономика и международные отношения. – 1992. – №8-10.
- 60.Вишнякова В., Формирование и государственное регулирование рынка рабочей силы в России. Учебная литература.-М., 2014.
- 61.Витковская Г.С. Вынужденные мигранты из ближнего зарубежья на рынке труда России (занятость, рынок труда, безработица). – М.–1996.
- 62.Владимиров Ю.И., Павлов А.С. Внешнеэкономический аспект экономической безопасности Российской Федерации. //Безопасность.- 1994- №3.
- 63.Горбунов Н.П. Экспедитсияи комплексии Тоҷикистон. с.1932. АИРССШ.- Л: Госкомиздат, 1933.- С. 13-14.
- 64.Генкин Б. М. Организация нормирование и оплата труда на промышленных предприятиях: Учебник для вузов. – 3-е изм. И доп.- М.: Норма , 2005. –С. 1-3.
- 65.Гафуров Х. Богатата республика, народ которой богат. Научно–практическая концепция и программа перехода Республики Таджикистан к рыночным отношениям. – Куляб, 1993.– С. 56.

66. Глаз В.Н., Глаз Ю.А. Методика оценки эффективности использования трудового потенциала организации // Вестник Белгородского университета потребительской кооперации. - 2009. - №2 (30).
67. Гимпельсон В.И., Капелюшников Р.И. Нестандартная занятость в российской экономике. –М., 2003.
68. Горбушина Н.В. Некоторые проблемы повышения эффективности использования и воспроизводства трудовых ресурсов в сельском хозяйстве./Материалы Всероссийской научно- практической конференции «Стабилизация и экономический рост аграрного сектора экономики»/ ГСХА - Ульяновск, 2004 - С. 11-12.
69. Гаузнер Н.Д. Иванов Н. Инновационная экономика и человеческие ресурсы //Мировая экономика и международные отношения. –1994. – №3.
70. Гоибназарзода С. М. Функционирование рынка труда Республики Таджикистан в условиях трансформации. Монография.-Душанбе .-360 с.
71. Ғаниев Т.Б. Менечмент қисми 1.- Душанбе: Ирфон, 2004.-С.444-447.
72. Данилов Ю. Новая роль фондового рынка в России.// Вопросы экономики. 2003.- №7.- С.44-56.
73. Долженко С.Б., Малышев Д.С. Оценка производительности труда на предприятиях в России и Италии // Известия Уральского государственного экономического университета.-2019.- Т. 20, № 1.- С. 95-111
74. Дунаева Н. Молодежь на рынке труда //Вопросы экономики. – М., 1998. – №1.
75. Дятлов С.А. Основы теории человеческого капитала /С.-Петербургский университет. Экономика и финансы. –СПб:Изд-во СПбУЭФ, 1994.-160с.
76. Добрынин А.И. Человеческий капитал в транзитивной экономике: формирование, оценка, эффективность использования.- СПб: Наука, 1999. - 309с.
77. Исламов С.И., Акрамова Х. Социально-демографические проблемы женщин в переходной экономике Таджикистана.-Душанбе, 2000.

- 78.Исламов С.И., Мирджалолова М. Демография Таджикистана в переходной экономике.-М, 1999.
- 79.Исламов Ф.С. Некоторые проблемы миграции населения в переходной экономике. – Душанбе, 2000.
- 80.Иванченко В. Инвестиции экономического роста //Экономист, 1996, №11.-С.63-60.
- 81.Заславский К.И. К новой парадигме рынка труда //Вопросы экономики. – М., 1998.
- 82.Заславский К.И. К характеристике современного труда в России //Экономист. – М., 1997.
- 83.Зинин В.А. Мотивация к труду: содержание и формы осуществления в рыночных условиях. –М.,1997.
- 84.Комилов С.Дж., Шодибеки Сафар, Шарипов Б.К. Управление занятостью населения в условиях инновационного развития промышленности монография. – Душанбе, 2021. – 277с. ГУП «Матбаа» ISSN 978-99975-43-43-1
- 85.Комилов С. Дж. Основы формирования и функционирования рынка труда в республике Таджикистан: коллективная монография // Под ред – Душанбе: Шуджойён, 2010 – 18-19 с
- 86.Комилов, С.Дж. Предпринимательство: вопросы развития и государственного регулирования [Текст] / С.Д. Комилов. – Душанбе: РИА «СТАТУС», 2004. – 175 с
- 87.Кабутов М. К. Занятость населения трудоизбыточного региона в условиях становления рыночной экономики- Душанбе: Дониш 1997-135 с
- 88.Кабалиа В., Рыжкова З. Неполная занятость в России // Вопросы экономики. – М.,1998. – №12.
- 89.Капелюшников Р.И. Российский рынок труда: адаптация без реструктуризации.-М., 2001.
- 90.Касымова М. К. Демографические процессы, социальная среда и ситуация репродуктивного здоровья женщин в Республике Таджикистан/Политика народонаселения: настоящее и будущее:

- Четвертые Валентеевские чтения: Сборник докладов /Ред. В.В. Елизаров, В.Н. Архангельский. – М.: МАКС Пресс, 2005. -С.169-175.
- 91.Костин Л.А. Российский рынок труда: вопросы теории, истории и практики. – М., 1998.
- 92.Кашенов А.В., Трубин В.В., Устинов С.С. Рынок труда в России. -М. , 1995. С 120-124.
- 93.Костиков В. «Аргументы и факты» - № 9.- 2008.-С.7-8.
- 94.Каюмов Н.К. К вопросу об угрозах экономической безопасности Таджикистана /Экономика Таджикистана: стратегия развития.-Душанбе, 2006.-№1.-С.103-121.
- 95.Котляр А.О. О понятии рынка труда //Вопросы экономики. – М., 1998. -№ 1.
96. К.Маркс, Ф.Энгельс. Соч.2 изд.- С. 195-196.
- 97.Леонидова Г.В. Трудовой потенциал сельских территорий: методологические аспекты оценки.-М., 2015.
- 98.Лисицин Ю.П. Концепция "человеческого капитала": медико-экономический аспект //Экономика здравоохранения.- 1998.-№ 2.
- 99.Лысков А.В. Человеческий капитал: понятие и взаимодействие с другими категориями // Менеджмент в России и за рубежом. - 2004. - № 6. - С. 3 - 11.
100. Мухаббатов Х. М., Диловаров Р. Д., Акобиров Ш. З., География и демография Таджикистана в аспекте демографии он.- Душанбе, 2019.- 230-231 с.
101. Мауль Я.Я., Печенкина В.В., Ловчикова А.В. Рынок труда в аграрной сфере. – М., 2001.
102. Мальтус Т., Кейн С.Д. Антология экономической классики. –М., –1993.- С. 45-52.
103. Мадаминов А. А. Основные источники удовлетворения спроса (Материалы национальной конференции «Пути развития АПК Таджикистана: проблемы и суждения».-Душанбе, 2003.- С. 253-258.

104. Меликьян Г.Г., Колосова Р.П. Экономика труда и социально-трудовые отношения.-М.,1996.
105. Майбуров И. Эффективность инвестирования в человеческий капитал в США и России //Мировая экономика и международные отношения.-2004.-№4.
106. Мауль Я.Я., Печенкина В.В., Ловчикова А.В. Рынок труда в аграрной сфере. – М.,2001.
107. Маршалл А. Принципы экономической науки. -Т.1. /Пер. с англ./ - М.: Прогресс, 1993. -310 с.
108. Носиров Р., Шукуров И.Ш. Кооперирование дехканских (фермерских) хозяйств //Актуальные проблемы развития агропромышлен-ного комплекса. респ. тез. докл. –Душанбе, 2000. – С.25-26.
109. Насыров Р., Тагоев Дж. Х., Кабиров Н. Ш. Особенности интеграционных отношений сельскохозяйственных предприятий в рыночных условиях.- Душанбе: Ирфон, 2020.- С 15-19.
110. Носиров Р., Самандаров И. Х., Шукуров И. Ш., Анваров И. М., Ташкили истехсолоти кишоварзӣ Душанбе.- Маориф , 2018.- С. 324-326.
111. Норкина И.М. Бухонова С.М. Инвестиции в человеческий капитал - важнейший фактор экономического роста.
112. Нурмахмадов М.Н. Рыночная экономика: Проблемы организации труда. – Душанбе: Дониш,1991. – 129с.
113. Нуреев Р. Теории развития: новые модели экономического роста (вклад человеческого капитала) //Вопросы экономики. -2000. -№ 9. -С. 136 - 157.
114. Нурмахмадов М.Н., Комилов С. Дж. Стратегия движения к рыночной экономике–ВИП I, II. – Душанбе,1998.
115. Одинаев Х. Таджикистан: проблемы малого агробизнеса. – Душанбе: Шарки Озо,1996.-С. 72.
116. Ожегов С., Шведова Н. Толковый словарь русского языка.- М., 1994.

117. Оучи У. Ответ американского бизнесмена на японский вызов
118. Панков Б.П. Рынок труда на селе и его регулирование. – М., 2007.
119. Пириев Дж., Олимов А., Давлатов Х. Стратегические направления развития сельского хозяйства Таджикистана./Проблемы устойчивого экономического развития АПК Таджикистана.-Душанбе., 2001.-С-15.
120. П. Самуэльсон. Экономика.- М., 1964.- С. 24-26.
121. Печчеи А. Человеческие качества. -М., 1980. С. 18-19.
122. Полякова Н.П. От трудового общества к информационному: западная социология об изменении социальной роли труда.- М: Наука, 1990.-С. 21.
123. Рофе А.И., Збышко Б.Г., Шинн В.В. Рынок труда, занятость населения, экономика ресурсов для труда. – М., 1998.
124. Рофе А.И. О содержании понятий «трудовые ресурсы» и «рабочая сила» // Человек и труд, 1997.-№ 3.
125. Рахимов Р.К. О проблемах экономического роста в условиях перехода к рыночным отношениям / Экономика Таджикистана: стратегия развития, 2008.- № 1.-С.42-59.
126. Рубанов В.А. Безопасность России в переходный период. //Вопросы экономики. 1994.- №12. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России. // Вестник РАН. Т. 67.-№9.
127. Руденко Л. Проблемы занятости в крупном региональном центре.- М., 2013.
128. Самуэльсон П. Экономика. – М., 1964.
129. Садовская Е.Ю. Трудовые миграции в Центральной Азии: формирование региональной миграционной системы или процесс глобализации.- М., 2005.
130. Саидов Ф.С. Источники экономического роста (Материалы национальной конференции «Пути развития АПК Таджикистана»; проблемы и суждения. – Душанбе, 2003. – С.23-32.
131. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов.- М.: Соцэкгиз, 1962. -430с.

132. Сизов Ю. Актуальные проблемы развития российского фондового рынка// Вопросы экономики. – 2003.– №7. – С. 26–42.
133. Судова Т.Л. Человеческий капитал и экономическое развитие/ Вестник СПбГУ. Сер. 5. 2001. Вып. 1 (№ 5) с. 12.
134. Струмилин С.Г. Проблемы экономики труда.- М., 1982
135. Супьян В.Б. Американская экономика: новые реальности и приоритеты XXI века.-М., 2001.
136. Салимзода А.Ф., Бобохонов Р.С. Технологии коркарди меваю буттамевагиҳо.- Душанбе, 2021.- С. 426.
137. Тавсияҳо оид ба додани музди меҳнат дар колхозҳои РСС Тоҷикистон.-Душанбе., 1988 С. 21- 30.
138. Теория переходной экономики. Под редакцией Николаевой И.П. – М., 2001.
139. Трейси М.Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран. Введение в теорию, практику и политику. Пер.- СПб: Экономическая школа, 1995.
140. Ткач А.В. Сельскохозяйственная кооперация: Учебное пособие. -2-е изд. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2003.- С. 124-125.
141. Умаров Х. Проблемы рационального использования трудовых ресурсов в трудоизбыточных районах СССР. – М. Наука, 1989. – С. 56–71.
142. Утинова С.С. Изоморфный рынок труда в России.-М., 2003.
143. Ҳабибов С.Х., Фақиров Ҳ.Н., Мирзоалиев А.А., Шарипов Ф.Р. Менечмент.- душанбе., 2003.- С. 153 -154.
144. Факиров Х.Н. Потребительский рынок: проблемы регулирования. – Душанбе., 2002.
145. Фомин Д.А., Храмцов Н.С. Экономические основы развития агропромышленной интеграции / РАСХН. Сиб. отдние. СибНИИЭСХ – Новосибирск, 2000. – С. 70-79.
146. Хлынов В. Япония: становление новой модели управления трудом

- //Мировая экономика и международные отношения. – 1993. – №2.
147. Х.Люмер. Бедность: ее корни и пути устранения.-М.: Прогресс, 1967.-С.110.
148. Ходжибаев А. Актуальные проблемы воспроизводства населения и эффективность использования трудовых ресурсов. – Душанбе,1989.
149. Хоналиев Н. Использование трудовых ресурсов в промышленности Таджикистана. – Душанбе,1979.
150. Шарофов У. Ш. Иқтисодиёти кишоварзӣ.- Душанбе: Маориф, 2007.- С. 45-47.
151. Ярбабаев И.Я. Как в Таджикистане решают проблемы занятости (методика определения) // Человек и труд. - М., 1998. – №1.
152. Эклунд Клас. Эффективная экономика – шведская модель.– М.: Экономика, 1991.– 249с.
153. Эренберг Р.Д., Смит Р.С. Современная экономика труда. Теория и государственная политика. Перев. с англ.-М.,1996.-С.34.
154. Югай А.М. Экономические отношения и мотивация труда в сельском хозяйстве: теория и практика. – М., 2001.
155. Якимова Л.А. Регулирование сельского рынка труда. – Красноярск, 2006.

Автореферат ва диссертатсияҳо:

156. Ашуров, С.Б. Формирование и регулирование рынка труда в трудоизбыточном регионе (теория, методология и практика) [Текст]: автореф. дис. д-ра экон. наук: 08.00.05 / Ашуров Субхонидин Бурхонович. – Душанбе, 2012. – 40 с.
157. Баженова, О.В. Мировой рынок труда в условиях глобализации [Текст]: дис... канд. экон. наук: 08.00.01 / Баженова Ольга Владимировна. – М., 2005. – 179 с.
158. Бобокалонов, Г.М. Становление и развитие трудового законодательства в Таджикистане (1917 – 1940 годы) [Текст]: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Бобокалонов Гоиб Мерганович. – Душанбе, 2004. – 24 с.

159. Бухтаяров, А.А. Трансформация рынка труда на мезоуровне [Текст]: автореф. дис..канд. экон. наук: 08.00.05 / Бухтаяров Андрей Александрович.- Краснодар, 2008. – 26 с.
160. Бухтаяров, А.А. Трансформация рынка труда на мезоуровне [Текст]: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Бухтаяров Андрей Александрович. – Краснодар, 2008. – 166 с.
161. Гулов А. Б. Рушди иқтидори меҳнатӣ дар баҳши аграрии минтақа (дар асоси маводҳои ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ): автореферат. Дис. номзоди илмҳои иқтисодӣ: 08.00.05 : Душанбе, 2021. С 11-12
162. Гуломов Х. Х. Повышение производительности труда в условиях трудоизбыточности (на примере колхозов Курган Тюбинской области Республике Таджикистан) дис. Москва ВИН ЭСХ 1992 г
163. Джаббаров Абдусаттор. Предпосылки и экономические основы социальной защиты населения в условиях становления рыночных отношений (На примере Республики Таджикистан) : Дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.05 : Душанбе, 2000 -375 с. 174
164. Джонмахмадов Ш.Б. Развитие механизмов регулирования неформальной занятости в переходной экономике: автореф. Дис. док. Эконом. Наук: 08.00.05/Джонмахмадов Шермахмад Бекмадович. – Душанбе.,2011. – 417 с.
165. Кабутов Мусофир. Занятость населения в условиях становления рыночных отношений (На материалах Республики Таджикистан) : Дис. д-ра экон. наук : 08.00.01 : Душанбе, 2000 -278 с.
166. Пулотов М. Формирование и развитие человеческого капитала молодежи в условиях перехода к рыночным отношениям: На материалах Республики Таджикистан: диссертация кандидата экономических наук: 08.00.01 Худжанд, 2001. 153 с.

РҶҲАТИ МАҚОЛАҲОИ ЧОПШУДА АЗ РҶҲИ МАВЗҶ:

А) Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъъ расидаанд:

[1-М]. Юсуфзода И. У. Ташкили ҷойи корӣ яке аз самтҳои танзими давлатии самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ [Матн] / И. У. Юсуфзода //Маҷаллаи назариявӣ ва илмию истеҳсолии Кишоварз ДАТ ба номи Ширишох Шохтемур.-Душанбе, 2025.-№1. (106).- ISSN 2074 – 5435

[2-М]. Юсуфзода И. У. Ҳавасмандӣ-омили муҳими таъмини самаранокии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ [Матн] / И. У. Юсуфзода //Маҷаллаи назариявӣ ва илмию истеҳсолии Кишоварз ДАТ ба номи Ширишох Шохтемур.-Душанбе, 2023.-№ 2. (99).- С. 273-278. ISSN 2074 – 5435

[3-М]. Юсуфзода И. У. Ҳолати ҳозираи демографӣ ва истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар соҳаи кишоварзии вилояти Суғд [Матн] / И. У. Юсуфзода //Маҷаллаи илмию сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе,2022.-№3. (57).- С. 139-142 ISSN 2074 – 5435.

[4-М]. Юсуфзода И. У., Насиров Р. Ташкили оқилонаи истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ [Матн] / И.У. Юсуфзода., Р. Насиров //Маҷаллаи назариявӣ ва илмию истеҳсолии Кишоварз ДАТ ба номи Ширишох Шохтемур.-Душанбе.-2020.-№1. (86).- С. 112-112 ISSN 2074-5435.

[5-М]. Юсуфзода И.У., Насиров Р., Анваров И.М. Идоракунии захираҳои меҳнати дар шароити бозор [Матн] / И.У. Юсуфзода., Р. Насиров., И.М. Анваров //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.- Душанбе, 2020.-№6.- С. 135-142 ISSN 2413 – 5151

Б). Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмуаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ чоп шудаанд:

[6-М]. Юсуфзода И.У. Принципиҳои ташкили оқилона истифодабарии захираҳои меҳнатӣ [Матн] / И.У. Юсуфзода /Маводҳои конфронси илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Идоракунии соҳаи кишоварзӣ дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ» ДАТ ба номи Ширишоҳ Шохтемур.- Душанбе,2025.- С. 46-49.

[7-М]. Юсуфзода И.У. Рушди механизми истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ [Матн] / И.У. Юсуфзода /Маводҳои конфронси илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Такмили баҳисобгирӣ ва низоми молиявӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ» ДАТ ба номи Ширишоҳ Шохтемур.- Душанбе,2024.- С.262-265.

[8-М]. Юсуфзода И.У. Захираҳои меҳнати ва роҳҳои мукамалгардони онҳо дар шароити иқтисодиёти бозоргонӣ [Матн] / И.У. Юсуфзода /Маводҳои конфронси илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Такмили баҳисобгирӣ ва низоми молиявӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ» ДАТ ба номи Ширишоҳ Шохтемур.- Душанбе, 2024.- С.268-272.

[9-М]. Юсуфзода И.У., Ятимова Б.М. Захираҳои меҳнатӣ ва ҳолати истифодабарии онҳо дар корхонаҳои кишоварзӣ [Матн] / И.У. Юсуфзода., Б.М. Ятимова /Маводҳои конфронси илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои муҳими самаранок истифодабарии заминҳои қорам дар шароити биологикунӣ ва экологикунӣ истеҳсолоти кишоварзӣ» ДАТ ба номи Ширишоҳ Шохтемур.- Душанбе,2022.- С.199-205.

[10-М]. Юсуфзода И.У., Ятимова Б.М. Ташкили оқилона идоракунии захираҳои меҳнатӣ [Матн] / И.У. Юсуфзода., Б.М. Ятимова /Маводҳои конфронси байналмилалӣ илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои муҳими самаранок истифодабарии захираҳои обию заминӣ дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ва тағйирёбии иқлим» ДАТ ба номи Ширишоҳ Шохтемур.- Душанбе,2022.- С.263-268.

[11-М]. Юсуфзода И.У., Ятимова Б.М. Истифодабарии оқилонаи захираҳои меҳнатӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ [Матн] / И.У. Юсуфзода Б.М. Ятимова /Маводҳои конфронси байналмилалӣ илмӣ- амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Саноатикунони ва истеҳсолоти кишоварзӣ: ҳолат ва дурнамои рушд» ДАТ ба номи Ширишоҳ Шоҳтемур Душанбе.- 2021.- С.265-270

[12-М]. Юсуфзода И.У., Насиров Р. Асосҳои назариявии истифодабарии захираҳои меҳнатӣ. [Матн] / И.У. Юсуфзода., Р. Насиров /Маводҳои конфронси илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Инноватсия омили самарабахши алоқаи илм ва истеҳсолот» ДАТ ба номи Ширишоҳ Шоҳтемур.-Душанбе,2019.- С. 416-420.

[13-М]. Юсуфзода И.У. Омилҳои баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат дар корхонаҳои кишоварзӣ [Матн] / И.У. Юсуфзода /Маводҳои конфронси илмӣ- амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Технологияи инноватсионӣ нигоҳдори ва коркард, логистикаи меваю сабзавот: нигоҳе ба оянда» ДАТ ба номи Ширишоҳ Шоҳтемур.-Душанбе, 2019.- С.405-406.

[14-М]. Юсуфзода И.У., Анваров И.М., Саидов М.С. Трудоспособность и занятость населения- важное условие организации труда [Текст]/ И.У. Юсуфзода., И.М. Анваров., М.С. Саидов /Маводҳои конфронси илмӣ- амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Инноватсия омили самарабахши алоқаи илм ва истеҳсолот» ДАТ ба номи Ширишоҳ Шоҳтемур.-Душанбе,2019.- С. 176-179.

[15-М]. Юсуфзода И.У., Анваров И.М., Ятимова Б.М. Концепсия идоракунии захираҳои меҳнати дар шароити бозор [Матн] / И.У. Юсуфзода., И.М. Анваров., Б.М. Ятимова /Маводҳои конфронси илмӣ- амалии ҷумҳуриявӣ дар мавзӯи «Таъминоти инноватсионӣ рушди устувори соҳаи кишоварзӣ» ДАТ ба номи Ширишоҳ Шоҳтемур.- Душанбе, 2018.-С. 62-64.